

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU ÜLKELERİNDE EKONOMİK KALKINMA;
İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Bayram ATA

ULUSLARARASI İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT PROGRAMI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Tefik Mesut EREN

Temmuz, 2017

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU ÜLKELERİNDE EKONOMİK KALKINMA;
İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bayram ATA

(Y1512.160012)

ULUSLARARASI İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT PROGRAMI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Tefik Mesut EREN

Temmuz, 2017

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans Tez Onay Belgesi

Enstitümüz Uluslararası İktisat Anabilim Dalı Uluslararası İktisat Tezli Yüksek Lisans Programı Y1512.160012 numaralı öğrencisi Bayram ATA'nın "ORTADOĞU ÜLKELERİNDE EKONOMİK KALKINMA: İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN ÖRNEĞİ" adlı tez çalışması Enstitümüz Yönetim Kurulunun 12.07.2017 tarih ve 2017/16 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından ~~onaylanmıştır.~~ ile Tezli Yüksek Lisans tezi olarak ~~korunmuş~~ edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi :27/07/2017

1)Tez Danışmanı: Doç. Dr. Tefik Mesut EREN

2) Jüri Üyesi : Prof. Dr. Sinan ALÇIN

3) Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Beyhan Hilal YASLIDAĞ

Nut: Öğrencinin Tez savunmasında Başarılı olması halinde bu form imzalanacaktır. Aksi halde geçersizdir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Ortadoğu Ülkelerinde Ekonomik Kalkınma; İran ve Suudi Arabistan Örneği**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya ’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (27/07/2017)

Bayram ATA

İmza

XXXXXXXXXX

ÖNSÖZ

Araştırmayı yaparken büyük katkıları ve emeği olan çok değerli tez danışmanım Sayın hocam Doç. Dr. Tefik Mesut Eren'e, bugünlere gelmeme yardımcı olan ve her zaman destekleyen çok değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Temmuz, 2017

Bayram ATA

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİL LİSTESİ.....	xv
ÖZET.....	xvii
ABSTRACT	xix
1. GİRİŞ	1
2. EKONOMİK KALKINMA	7
2.1. Temel Makroekonomik Göstergeler.....	9
2.1.1. Nüfus Artışı.....	9
2.1.2. Kişi Başına Düşen Gelir.....	9
2.1.3. Dış Ticaret.....	10
2.1.3.1. İthalat ve İhracat.....	11
2.1.3.2. Dış ticaret dengesi.....	12
2.1.4. İşsizlik ve İstihdam	12
2.1.5. Tasarruf ve Yatırımlar (Yurtiçi ve Yurtdışı).....	13
2.1.6. Enerji Kaynakları	13
2.1.7. Ödemeler Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi	14
2.1.8. Kamu harcamaları	15
2.1.9. İnsani Gelişmişlik Endeksi.....	16
2.1.10. Enflasyon ve Deflasyon	16
2.2. Az Gelişmişlik Olgusu ve Az Gelişmiş Ülkelerin Özellikleri.....	17
3. KALKINMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER, KALKINMA AMACI VE SÜRECİ.....	19
3.1. Ekonomik Kalkınmanın Amacı ve Süreçleri.....	19
3.2. Ekonomik Kalkınma Teorileri.....	20
3.2.1. Geleneksel kalkınma teorileri	20
3.2.2. Yeni kalkınma teorileri	21
4. EKONOMİK KALKINMA BAĞLAMINDA İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN	23
4.1. İran İslam Cumhuriyeti ve Ekonomik Yapısı.....	26
4.2. Suudi Arabistan Krallığı ve Ekonomik Yapısı.....	38
4.3. İran ve Suudi Arabistan'ın Türkiye İle Ekonomik İlişkileri	45
4.3.1. Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri	47
4.3.2. Türkiye Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan Krallığı Ekonomik İlişkileri	52
5. İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN EKONOMİSİNİN İNCELENMESİ	59
5.1. Suudi Arabistan Nedensellik Analizi	62
5.2. İran Nedensellik Analizi.....	69

6. SONUÇ	77
KAYNAKLAR	79
EKLER	85
EK-1	85
ÖZGEÇMİŞ	94

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	: Adı geçen eser
BM	: Birleşmiş Milletler
CV	: Curriculum Vitae
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
ILO	: International Labour Organization
IMF	: International Monetary Fund
İGEME	: İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
ECOTA	: İşbirliği Örgütü Ticaret Antlaşması
ECOCCI	: Eco Chamber of Commerce & Industry
OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 4.1: OPEC Raporu.....	25
Çizelge 4.2: İran Dış Ticaret Verileri	34
Çizelge 4.3: İran İhracatındaki Başlıca Ülkeler (1000 \$).....	36
Çizelge 4.4: İran'ın İthalatındaki Başlıca Ülkeler (1000 \$)	37
Çizelge 4.5: Suudi Arabistan Dış Ticaret Verileri.....	42
Çizelge 4.6: Suudi Arabistan İhracatındaki Başlıca Ülkeler (1000 \$)	43
Çizelge 4.7: Suudi Arabistan'ın İthalatındaki Başlıca Ülkeler (1000 \$).....	44
Çizelge 4.8: Türkiye-İran Dış Ticareti	48
Çizelge 4.9: Türkiye-Ortadoğu Dış Ticaretinde Türkiye- İran Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı).....	49
Çizelge 4.10: Türkiye Dış Ticaretinde Türkiye- İran Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı)	51
Çizelge 4.11: Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticareti (1000 Dolar)	53
Çizelge 4.12: Türkiye-Ortadoğu Dış Ticaretinde Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı).....	54
Çizelge 4.13: Türkiye Dış Ticaretinde Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı)	56
Çizelge 5.1: Suudi Arabistan için Kullanılan Serilere İlişkin Özet İstatistikler	63
Çizelge 5.2: Suudi Arabistan için Kullanılan Serilere İlişkin ADF Testi Sonuçları .	66
Çizelge 5.3: Suudi Arabistan için Kullanılan Değişkenler ile Kurulan VAR Modeline İlişkin Uygun Gecikme Sayısı	68
Çizelge 5.4: Suudi Arabistan için Kullanılan Değişkenler için Granger Nedensellik Analizi	68
Çizelge 5.5: İran için Kullanılan Serilere İlişkin Özet İstatistikler	69
Çizelge 5.6: İran için Kullanılan Serilere İlişkin ADF Testi Sonuçları.....	72
Çizelge 5.7: İran için Kullanılan Değişkenler ile Kurulan VAR Modeline İlişkin Uygun Gecikme Sayısı.....	74
Çizelge 5.8: İran için Kullanılan Değişkenler için Granger Nedensellik Analizi	74
Çizelge A.1: İran'ın İhracatındaki Başlıca Ürünler	85
Çizelge A.2: İran'ın İthalatındaki Başlıca Ürünler.....	86
Çizelge A.3: Suudi Arabistan'ın İhracatındaki Başlıca Ürünler	87
Çizelge A.4: Suudi Arabistan'ın İthalatındaki Başlıca Ürünler	87
Çizelge A.5: 2015 Yılında Türkiye'nin İran'a İhraç Ettiği Fasıllar (İlk on beş).....	89
Çizelge A.6: 2015 Yılında Türkiye'nin İran'dan İthal Ettiği Fasıllar (İlk on beş)....	90
Çizelge A.7: 2015 Yılında Türkiye'nin Suudi Arabistan'a İhraç Ettiği Fasıllar (İlk on beş).....	91
Çizelge A.8: 2015 Yılında Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan İthal Ettiği Fasıllar (İlk on beş).....	92

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 4.1: İran - Nüfus artış hızı (1997-2016)	27
Şekil 4.2: İran – Ülke Nüfus Etnik Dağılımı	28
Şekil 4.3: İran - Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) (1997-2016)	29
Şekil 4.4: İran – İşsizlik Oranı (İLO) (1997-2015)	29
Şekil 4.5: İran – Enflasyon ve İşsizlik Oranı Karşılaştırması (1997-2015).....	30
Şekil 4.6: İran – İthalat ve İhracat rakamlarının GSYİH'ya Oranı (1997-2015)	34
Şekil 4.7: Suudi Arabistan - Nüfus artış hızı (1997-2017)	39
Şekil 4.8: Suudi Arabistan – Ülke Nüfus Etnik Dağılımı.....	39
Şekil 4.9: Suudi Arabistan - Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) (1997-2017).....	40
Şekil 4.10: Suudi Arabistan – İşsizlik Oranı (İLO) (1997-2015)	40
Şekil 4.11: Suudi Arabistan – İşsizlik ve Enflasyon Oranı İlişkisi (1997-2015)	41
Şekil 4.12: Suudi Arabistan – İthalat ve İhracat rakamlarının GSYİH'ya Oranı (1997-2015).....	41
Şekil 4.13: Türkiye-Ortadoğu Dış Ticaretinde Türkiye- İran Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı).....	50
Şekil 4.14: Türkiye Dış Ticaretinde Türkiye- İran Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı).....	51
Şekil 4.15: Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticareti (2005-2016).....	54
Şekil 4.16: Türkiye-Ortadoğu Dış Ticaretinde Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı).....	55
Şekil 4.17: Türkiye Dış Ticaretinde Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı).....	56
Şekil 5.1: GDP_SAU Değişkeni Grafiği	64
Şekil 5.2: IMP_SAU Değişkeni Grafiği	64
Şekil 5.3: EXP_SAU Değişkeni Grafiği.....	65
Şekil 5.4: GDP_IRN Değişkeni Grafiği	70
Şekil 5.5: IMP_IRN Değişkeni Grafiği	71
Şekil 5.6: EXP_IRN Değişkeni Grafiği.....	71

ORTADOĞU ÜLKELERİNDE EKONOMİK KALKINMA; İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN ÖRNEĞİ

ÖZET

Ortadoğu coğrafyası, konumu ve tüm doğal zenginlikleri ile hem siyasi hem de ekonomik olarak önemli bir yere sahiptir. Bu ülkelerde başlıca ekonomik kaynak doğal zenginlikleridir. Ekonomik açıdan en büyük gelir kaynağı bu ülkelerde petroldür. Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkelerin ekonomileri petrol üretimleriyle bağlantılı olarak gayet iyi durumdadır. Bu ülkelerin en büyük sorunu, sürekli olarak yaşanan siyasi sorunlardır. Yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle bu ülkelerde sürekli olarak bir kaos ortamı oluşmakta ve ülke ekonomileri buna bağlı olarak olumsuz etkilenmektedir.

Yapılan bu çalışmada, birer Ortadoğu ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan'ın ekonomik açıdan ülke kalkınmasında rol oynayan tüm faktör ve etmenler tespit edilerek detaylı bir şekilde incelenecektir. Ekonomik kalkınmanın hakkında genel bir bilgi verilirken, ekonomik kalkınmada yol gösterici olan makroekonomik değişkenlerden ve bu değişkenlerin ekonomiye olan etkisinden bahsedilecektir. Ayrıca, İran ve Suudi Arabistan'ın ekonomik yapısı incelenerek bu ülkelerin ekonomik olarak kalkınmasında rol oynayan faktör ve ekonomik değişkenlerin neler olduğundan bahsedilecektir. Ayrıca bu iki ülkenin ekonomik açıdan birbirleriyle benzerlik gösterip göstermediği incelenecektir. Son olarak Türkiye ile bu iki ülkenin tüm ticari ve ekonomik ilişkileri detaylı bir şekilde incelenerek değerlendirilecektir. Değerlendirme sonucunda bu iki ülkenin Türkiye açısından ekonomik önemi değerlendirilmiştir. Ayrıca bu iki ülkenin dış ticaretlerinin ekonomik büyümelerine olan etkisi Granger Nedensellik Analizi ile ölçümlenmiştir ve çıkan sonuca göre ihracat oranı ile ekonomik büyüme oranı arasında çift taraflı bir ilişki olduğuna sonuca elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Kalkınma, Ortadoğu, İran, Suudi Arabistan, Türkiye, İkili İlişkiler, Dış Ticaret.*

ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE MIDDLE EAST COUNTRIES; CASE OF IRAN AND SUUDI ARABIA

ABSTRACT

The Middle East has an important place both politically and economically with its geography, location and all its natural riches. The main economic resource in these countries is their natural wealth. The biggest source of income from the economic point of view is oil in these countries. The economies of the countries located in the Middle East region are in a very good condition relating to their oil production. Due to the political problems that are happening in these countries, there is a constant chaos environment and their economies are affected negatively.

In this study, all the factors playing a role in the economic development of Iran and Saudi Arabia, which are Middle East countries, will be determined and examined in detail. While giving a general information about economic development, macroeconomic variables leading to economic development and the effect of these variables on economy will be mentioned. In addition, the economic structure of Iran and Saudi Arabia will be investigated and the factors and economic variables playing a role in the economic development of these countries will be mentioned. It will be also examined that whether these two countries are similar in economic terms. Finally, all commercial and economic relations of Turkey with these two countries will be evaluated in detail. As a result of this evaluation, the economic importance of these two countries for Turkey will be determined. Moreover, the impact of these two countries' foreign trade on their economic growth will be measured by Granger Causality Analysis and it is concluded that there is a bilateral relationship between the export rate and the economic growth rate according to the result.

Keywords: *Economic Development, Middle East, Iran/ Persian, Saudi Arabia, Turkey, Bilateral Relations, Foreign Trade.*

1. GİRİŞ

Ortadoğu coğrafyası, konumu ve tüm doğal zenginlikleri ile hem siyasi hem de ekonomik olarak önemli bir yere sahiptir. Bu ülkelerde başlıca ekonomik kaynak doğal zenginlikleridir. Ekonomik açıdan en büyük gelir kaynağı bu ülkelerde petroldür. Petrolden sonra ülkenin önemli diğer dış ticaret gelir kaynakları plastik hammaddesi, bakır, demir ve çeliktir. Ancak bu ülkeler diğer tüketim kalemlerinde neredeyse dış devletlere bağlı konumdadır. Tüm bunlara rağmen ülke ekonomileri gayet iyi durumdadır. Bu ülkelerin en büyük sorunu, sürekli olarak yaşanan siyasi sorunlardır. Yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle bu ülkelerde sürekli olarak bir kaos ortamı meydana gelmektedir.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar ekonomik açıdan önemini İpek Yolu'nun son bulduğu nokta olmasından alan Ortadoğu ülkeleri, daha sonraları bölgede petrolün bulunmasıyla birlikte, özellikle Arap Yarımadası ve çevresindeki zengin petrol rezervleri bakımından stratejik öneme sahip bir coğrafya haline gelmiştir. Yirminci yüzyılın en kıymetli ham maddesi olan petrole sahip olma düşüncesi, dünyayı bu yolla hâkimiyet kurmak isteyen devletlerin mücadele alanı yapmıştır. Modern ekonomilerin temel unsurlarından biri olan petrol; ona sahip olan ülkeleri de modern ekonomilere sahip kılmıştır. Bu nedenle petrolün ekonomik değeri tartışılmaz bir gerçektir (Dural, 2007: 7). Gerçekleştirilen petrol üretimi buna bağlı olarak gerçekleşen ihracat rakamları ülkelerin ekonomik açıdan kalkınmaları bakımından en büyük etkidir. Ayrıca bu ülkelerde sadece petrol üretimi ve satışı yapılmamaktadır. Yer altı kaynaklarından elde edilen petrolün işlenmesi aşamasında elde edilen diğer yağ ve yakıtlarda ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Petrolden sonra gelen diğer önemli ihracat kalemleri bu yan ürünlerdir.

Ortadoğu'nun benzersiz ekonomik yapısı bazı faktörlerin olağan üstü kombinasyonudur (Direnzici, 2005: 30). Ortadoğu'ya yönelik geliştirilen stratejileri sadece petrol unsuruna bağlamak mümkün değildir. Konu, Ortadoğu'nun ekonomi merkezli siyasi tarihi açısından değerlendirildiğinde, petrolün tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Bugün Ortadoğu olarak adlandırılan bölge, antik

dönemlerden bu yana tarım potansiyeli ve ticaret aktarım hattı olarak önemli bir konumda yer almaktadır. Dünya ana kıtası üzerindeki bütün ulaşım ve ticaret yollarının Ortadoğu ile doğrudan veya dolaylı olarak bağlantı içinde olması, bölgeyi ekonomi eksenli politikaların merkezi haline, getirmekte (Dural, 2007:7). Söz konusu bu durum, dünyadaki güç odağı olarak kabul edilen ülkelerin dikkatlerini çekmektedir. Böylelikle tüm gözler bu bölge üzerine toplamaktadır. Bir nevi Ortadoğu bu özelliklerinden dolayı cazibe merkezi konumundadır.

Tarihte güçleriyle kendilerini kabul ettiren devletlerin bölge ile ilgilenmelerinin temelinde, Ortadoğu'nun coğrafi değerinin, ticari olanaklarının ve ekonomik kaynaklarının istismarı düşüncesi yatmıştır. Bu doğrultuda; Ortadoğu tarihi süreç içerisinde, İngilizlerin, Fransızların, Rusların, Osmanlıların ve son dönemlerde de ABD ile Çin gibi devletlerin ilgilerine hedef olmuştur. Dünya petrol kaynaklarının büyük bir kısmı yaklaşık üçte ikisi bu bölgede yer almakta ve bu kaynaklardan çıkan petroler Batı Avrupa ekonomisi için hayati önem taşımaktadır. II. Dünya Savaşı öncesi ağırlıklı olarak siyasal alanda mücadele eden büyük devletler, Ortadoğu'da kendi petrol şirketlerini kurarak ürettikleri petrolle dünya siyasetine yön vermeyi hedeflemişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından petrolün stratejik bir unsur olarak bölgesel ve uluslararası gelişmelerde önem kazanması tarih sahnesinde yeni bir dönemin başlangıcının da habercisi olmuştur. Savaş sonrasında başta ABD ve İngiltere olmak üzere diğer batılı devletler çeşitli entrikalarla pay alma yarısına girmişlerdir. Söz konusu devletlerin petrol unsurunu kullanmak suretiyle bölgedeki siyasi gelişmeleri denetleyerek genel siyasete yön verdikleri görülmüştür (Mazman, 2008).

Ortadoğu ülkelerinde, etnik ve dinsel açılardan farklılık bulunmaktadır. Bunun nedeni tarih boyunca bölgenin farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olmasıdır. Bu farklılıklar bölgede hem birliği sağlamakta hem de ülke içi karışıklığa neden olmaktadır. Mevcut farklılıklardan ve dış etkilerden dolayı ülke içinde kaos ortamı gözlemlenmektedir.

Ortadoğu bölgesinde, etnik açıdan bakıldığında bölgede hâkim unsurun Arap ve Pers olmasına rağmen farklı gruplarında etkili düzeyde varlığını sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Arap ve Pers'lerin dışında kalan diğer gruplar; Kürt, Türkmen, Çerkez ve Yahudilerdir. Bölgede dinsel açıdan ayrılan gruplar ise; Müslüman, Hıristiyan ve Musevilerdir. Müslümanlar ise Şii, Sünni ve Vehhabilerin de etkin

olduğu parçalanmış bir yapı sergilemektedir (Pehlivanoğlu, 2004: 41). Bölgedeki etnik gruplar Arap, Kürt, Pers, Türk, Çerkez, Musevi gibi ayrılırken her etnik grup kendi içerisinde dinsel olarak gruplara ayrılmaktadır. Ayrıca her dini grup kendi içerisinde mezhepsel olarak gruplara ayrılmaktadır. Bu durum ise bölgede karmaşık bir boyut kazanmıştır. Söz konusu karmaşa, zaman zaman kargaşa zaman zamansa kaos ortamına dönmektedir.

Ortadoğu Bölgesinde üç büyük etnik grup bulunmaktadır. Bunlar; Sami, Turani ve Farsi etnik gruplarıdır. Bu etnik gruplardan Samileri temsil eden İbranilerin büyük çoğunluğu İsrail’de bulunmaktadır. İkinci büyük etnik grubu oluşturan Hint-Avrupa grubu içerisinde bulunan İranlılar ve Kürtlerdir. Turani grubunu oluşturan Türklerin ise, çoğunluğu Türkiye’de yaşarken, İran, Irak ve Suriye’de ise azınlık halde yaşamaktadırlar (Erol, 2008).

Özellikle Suudi Arabistan, İran ve Irak petrol rezervleri açısından hem bölgesel anlamda hem de küresel anlamda dünyanın en zengin rezervlerine sahip ülkelerindedir. Suudi Arabistan ve Irak’ta rezerv zenginliklerinin yanında ayrıca üretimin gerçekleştiği sahalardaki kuyuların sığ olması petrol piyasası için önemli olan varil başına üretim maliyetini de düşürmektedir (Akça, 2013).

Ortadoğu bölgesinde bulunan yönetim şekli Cumhuriyet olan iki ülke vardır. Bunlar İran ve Türkiye’dir. Ancak bölgede parlamenter sisteme sahip en demokratik ülkesi Türkiye’dir. Türkiye, Dünya Adası’nın merkezi konumunda bulunmaktadır. Yakın bir çerçeveden değerlendirecek olursak Türkiye, konumu ve dünya değerleri bakımından bir sınırlar ülkesidir. Türkiye sahip olduğu bu konumdan dolayı, Orta Asya ve Ortadoğu’nun enerji ve su kaynaklarının merkezinde yer almaktadır. Türkiye; Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu’yu birleştirir ve aynı şekilde ayırır. Türkiye bu bağlamda bir köprü devlet gibidir. Türkiye’nin sahip olduğu bu coğrafi konum dünyada ve bulunduğu bölgede oluşabilecek her türlü güç yapısına göre büyük önem arz eder. Türkiye’nin stratejik bu konumu, Dünya Adasını ele geçirmek ve/veya sosyo-ekonomik kontrolü altında bulundurulması amacıyla başlatılabilecek her türlü harekâtı önlemede büyük rol oynamaktadır (Erol, 2008).

Ortadoğu’nun ve Avrupa’nın köprüsü konumunda olan bir diğer önemli ülke ise Türkiye’dir. Türkiye hem Ortadoğu hem de Avrupa ülkeleriyle ekonomik ve siyasi olarak işbirliği içerisinde. Bu ülkelerin ekonomilerinin iyi olmasının sebebinin

sahip olduđu petrol, dođalgaz vb. gibi dođal kaynaklarına bađlı olduđu sđylenebileceđi gibi, diđer űlkelerle geręekleřtirmiř olduđu dıř ticaret iliřkilerine bađlı olduđu sđylenilmektedir. Bu űlkelerde bařlıca ve űnemli dıř ticaret kalemleri petrol, dođalgaz ve elektrik olarak sıralanabilir.

Ortadođu bđlgesinde Tűrkiye ile ‘‘Cumhuriyet’’ adını tařıyan iki devletten biri olan İnan ‘‘İslam Cumhuriyeti’’ sıfatı ile dűnya da eřine rastlanmayan bir yđnetim řeklini benimsemiřtir. İnan da yđneticilerin seęimle bařa gelmesi tipik bir cumhuriyet yđnetim řeklini yansıtılmaktadır. Ayrıca űlkede her kurumun űzerinde bir gűce sahip olan Dini Lider műessesesi bu yđnetim řeklini biręok teorisyene gđre Cumhuriyet olmaktan ęıkarmakta ve temel olarak bir ‘‘Ulema Hűkűmeti’’ haline getirdiđi sđylenilmektedir. Bđyle karmařık yapı teřkil eden İnan siyasal sisteminde bűtűn kurumların űzerinde Veli-yi Fakih (Dini Lider) bulunmaktadır. İnan anayasasında yer alan madde 6’ya gđre űlke egemenliđinin kaynađı ‘‘halk iradesi’’ olarak belirtilmektedir. Fakat ‘‘řeriat’’ın űlkedeki tűm yasaların temeli olduđu vurgulanarak Dini Lider’e ęok fazla yetki vermektedir (Mazman, 2008).

Suudi Arabistan ekonomisi petrol ve yan sanayisine bađımlı bir ekonomidir. Toplam bűtęe gelirleri ięerisinde petrol gelirlerinin payı %80’nin űzerindedir. Dűnya petrol rezervleri bakımından en zengin űlke Suudi Arabistan’dır. Gerektiđi zaman petrol űretimini artırarak Dűnya Petrol arzında deđiřiklik yaratabilen Suudi Arabistan bu bađlamda OPEC’in en űnemli űyelerinden birisidir (Kıyak, 2005: 28). petrol űretilimi yapılan űlkelerde yařanan bir sendrom vardır. Bu űlkelerde petrol űretilimi tam hız yapılırken, űlke ihracatlarında dűřűř meydana gelmektedir. Yařanan bu durum űlke ekonomisinde sorunlar yařanmasına ve beraberinde ekonomik kriz yařanmasına neden olmaktadır. Sđz konusu bu sendroma ise ‘‘Hollanda Hastalıđı’’ adı verilmiřtir. Bu bađlamda da ekonometrik ęalıřmalar yapılmıřtır. 2013 yılında Yardımcıođlu ve Gűlmez, OPEC űlkesi olan 10 űlkenin 1970–2011 dđnemine ait verileri yardımıyla; Petrol Fiyatları ve Ekonomik Bűyűme iliřkiyi incelerken aynı zamanda da bu űlkeler ięin Hollanda Hastalıđının varlıđını arařtırmıřlardır. Yapılan ęalıřma sonucunda, petrol fiyatları ve ekonomik bűyűme arasında anlamlı bir iliřki olduđuna dair sonuęlar elde edilmiřtir. Ayrıca bu űlkeler ięin Hollanda hastalıđı riskinin varlıđı tespit edilmiřtir. Yine 2013 yılında yapılan bařka bir ęalıřmada ise; Akıncı, Aktűrk ve Yılmaz (2013), OPEC űlkeleri ve bazı petrol ithalatı yapan űlkeler ięin ekonomik bűyűme ve petrol fiyatları arasındaki iliřkiyi analiz etmiřlerdir. Analiz sonucunda,

petrol fiyatları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu sonucu elde edilmiştir.

Turan vd. 2016 yılında yapmış olduğu çalışmada, Ortadoğu ülkeleri 1980-2013 yıllarına ait makroekonomik değişkenlerin verilerinin yardımıyla kümeleme analizi yapılarak gruplandırılmıştır. Bu çalışmada Ortadoğu ülkelerinde meydana gelen siyasi olaylara bağlı olarak zaman aralığı gruplara göre bölünmüştür. Yapılan analiz sonucunda ise bu ülkelerde yaşanan siyasi olayların ülke ekonomisine doğrudan etkide bulunduğu sonucu elde edilmiştir (Turan vd., 2016: 143-165).

Granger Nedensellik Analizi ile ülke ekonomilerinin büyüme sebebinin dış ticarete olan bağımlılığı incelenmiştir. İki değişken arasında zamana bağlı olarak gecikmeli bir ilişkinin varlığından bahsediliyor ise, ilişkinin nedenselliğinin yönünü istatistiksel açıdan belirlemek amacıyla kullanılan analizlerden biri de Granger nedensellik analizidir. Nedenselliğin kavramsal olarak tanımında çeşitli görüş farklılıkları olsa da, r motivasyonu bu kavramın neden ile etkisi arasında bir ilişki bulunduğu yönünde görüş birliğine gidilmiştir. Bu amaçla öncelikle Dickey-Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey Fuller Testi (ADF) kullanılmıştır. Uygulanan testte her bir değişken için 10 gecikmeye kadar gecikmeli değerleri kullanılan modellere sırasıyla eklenmiş ve Schwarz Bilgi Kriteri değerini en küçük yapan gecikme sayısı en uygun gecikmeli değer olarak belirlenmiş ve testin sonucu bu çerçevede değerlendirilmiştir. Yapılan tüm analizler sonucunda her iki ülkenin de ihracat verilerinin ekonomik büyümelerini etkilediği yönünde sonuçlar elde edilmiştir.

Yapılan bu çalışmanın amacı, ülkeler bağlamında ekonomik kalkınmanın önemi ve işleyişi üzerinde durarak birer Ortadoğu ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan'ı bu bağlamda değerlendirmektir. Ayrıca bu çalışmada baz alınan Ortadoğu ülkelerinin yani İran ve Suudi Arabistan'ın Türkiye ile ticari ilişkilerinin ne durumda olduğunu analiz ederek Türkiye'nin dış ticaretinde Ortadoğu Ülkelerinin yerinin önemi vurgulanmıştır. Bu çalışmada birer Ortadoğu ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan'ın ekonomik açıdan ülke kalkınmasında rol oynayan tüm faktör ve etmenler tespit edilerek detaylı bir şekilde incelenecektir. İkinci bölümde, ekonomik kalkınmanın ne olduğuna ve nasıl olduğuna dair yapılan ve literatüre geçmiş tanımlamalardan bahsedilerek, ekonomik kalkınmada yol gösterici olan makroekonomik değişkenlerden ve bu değişkenlerin ekonomiye olan etkisinden bahsedilecektir. Üçüncü bölüme gelindiğinde, İran ve Suudi Arabistan'ın ekonomik yapısı

incelenerek bu iki ülkenin ekonomik olarak kalkınmasında rol oynayan faktör ve ekonomik değişkenlerin neler olduğundan bahsedilecektir. Ayrıca bu iki ülkenin ekonomik açıdan birbirleriyle benzerlik gösterip göstermediği incelenecektir. Bu çalışmanın dördüncü bölümünde ise Türkiye ile bu iki ülkenin tüm ticari ve ekonomik ilişkileri detaylı bir şekilde incelenerek değerlendirilecektir. Değerlendirme sonucunda bu iki ülkenin Türkiye açısından ekonomik önemi değerlendirilmiş olacaktır. Ayrıca bu bölümde farklı kalkınma politikaları arasındaki ilişki de incelenecektir. Beşinci ve son bölümde ise İran ve Suudi Arabistan'ın dış ticaretinin (ithalat ve ihracat), ekonomik büyümelerine olan etkisine bakılacaktır. Bu iki ülkenin söz konusu iki makro ekonomik değişkeninin (ithalat ve ihracat), ekonomik büyümeye etkisi bir uygulamalı ekonometri modeli olan Granger nedensellik testi ile yapılacaktır. Her iki ülkenin analiz sonuçları karşılaştırmalı olarak değerlendirilecek, benzerlik ve farklılıklarından bahsedilecektir. Yapılan Granger nedensellik analiz sonuçlarına göre veri setlerinin geneli için elde edilen nedensellik sonuçları İthalat ve Ekonomik Büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olmadığını, ancak İhracat ve Ekonomik Büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Sonuç olarak, yapılan çalışmada İhracat ve Ekonomik Büyüme değişkenleri arasında karşılıklı olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtilebilirken, İthalat ve Ekonomik Büyüme arasında uzun dönemde nedensellik ilişkisinin olmadığını belirtilebilmektedir.

2. EKONOMİK KALKINMA

Ekonomi literatürünü incelediğimizde "Büyüme" (growth) ve "Kalkınma" (development) kavramları üzerinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Bunun nedeni ise, ekonomik kalkınma teorisinin çok yönlü bir yapıda olmasıdır. Genelde büyüme ve kalkınma kavramlarının aynı anlama geldiğine dair yaygın bir kanı mevcuttur. Ancak literatürler incelendiğinde ve uygulamaya bakıldığında bu kavramların birbirinden tamamen farklı olduğunu destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Özetlemek gerekirse büyüme ve kalkınma kavramlarının her ikisi içinde teoride ve uygulamada farklı yeri ve anlamı vardır (Savaş, 1979) denilebilmektedir.

Kalkınma, ekonomi literatürlerinde tanımlanması oldukça karmaşık olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı görüşlerin bulunduğu ve tartışmaların yaşandığı kalkınma yazınında; büyüme, yapısal değişim, sanayileşme ve modernleşme kavramlarıyla olan bağlantıları ele alınmış olup, ortaya çıkan farklılıklar incelenmiştir. Bu bağlamda tanımının bile yapılması tartışmalı bir kavramla ilgili olarak, geri kalmış toplumların ekonomik olan ve ekonomik olmayan kendi öz kaynaklarını kapsayacak yeni bir tanımlama yapması mümkün değildir (Crocker, 1991: 459).

Aslında kalkınma kavramının tanımının, ekonomik ve ekonomik olmayan kaynakları bir bütün olacak şekilde içine alıp barındıracak yerden başlatılması gereklidir. Kalkınmayı sermaye ve teknoloji ikilemine mahkûm ederek sadece bu iki faktörün birikimine bağlayan anlayışlara karşı yeni bir kalkınma kavramı geliştirilmesi gereklidir (Crocker, 1991: 459). Kalkınmayı en kaba şekilde iktisadi büyümeyle ve teknoloji/sermaye yönlü bir unsur olarak gören anlayışlardan ayırıp daha geniş bir tabloda incelemek mümkündür (Özyakışır, 2011: 46-71).

Bir ülkenin ekonomisinin sağlıklı bir çizgi içerisinde bulunması gereklidir. Böyle olması gerektiği halde, kalkınma açısından konu değerlendirildiğinde, yalnızca meydana gelen olumlu ekonomik gelişmelerle yetinilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Ekonomide meydana gelen olumlu gelişmeler ile ekonomik büyümenin varlığından

söz edilmektedir. Ancak ekonomik kalkınmadan hiç söz edilememektedir (Geray, 1991).

Son 25 yıl içinde farklı ülkelerin üzerinde yapılan araştırmalar, kalkınma düzeyleri olarak ülkelerin gelişmiş (developed) ve az gelişmiş (underdeveloped) ülkeler olarak gruplara ayrılabilceği konusundaki görüşleri gündeme getirmiş ve destekleyen sonuçları ortaya koymuştur. Bir başka ifade ile gelişmişlik kavramı şu şekilde açıklanabilir; bazı ülkelerin diğerlerine göre daha fazla ve daha hızlı ilerlediği bir diğer ifade ile gelişim gösterdiği kabul edilmiş bir gerçektir. Tam da bu noktada, ülkelerin ne şekilde ve hangi göstergeler kullanarak gelişmiş ya da gelişen ülke olarak ayrılması sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse kişi başına düşen ulusal gelir önemli ve gerekli bir makro ekonomik değişken olarak kabul edilmesine rağmen tek başına bu tarz konularda açıklama yapmak için yeterli bir makro ekonomik değişken olamamaktadır. Bunun nedeni ise sadece ekonomik yapıya dayanan makro ekonomik değişkenler bazı durumlarda yanlış sonuçlar ortaya çıkarmakta ve içinde bulunulan ekonomik durumun yanlış yorumlanmasına neden olmaktadır. Bu sebepten dolayı gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı az gelişmişlik olgusunun saptanması ya da az gelişmiş ülkelere ait özelliklerinin tespiti ile yapılmaya başlamıştır (Tolunay ve Akyol, 2006:116-127). Bu bağlamda bir ülkenin gelişmişlik seviyesinin tespiti için o ülkenin makro ekonomik değişkenlerine bakılmasının yanı sıra ülkeye ait diğer belirgin özelliklerde dikkate alınmaktadır.

Büyüme, bir ülkede yapılan üretim, yatırım, dış ticaret, gelir, istihdam, sermaye donanımı, servet, doğal kaynak düzeyi ve benzeri tüm ekonomik değerlerinin artış göstermesi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik büyümenin ölçülebilir yönü ile alan modellere "büyüme modelleri" adı verilmektedir. Ülkelerin ekonomik verileri özellikle uluslararası karşılaştırma yapılması aşamasında kullanabilme olanağı sağladığı için önemli bir yere sahiptir. Söz konusu bu ekonomik verilerin arasında ulusal gelir artış oranları, en sık kullanılan ve karşılaştırma yapılması açısından kolaylık sağlayan ölçü birimi olarak kabul edilmektedir (İlkin, 1979).

Bu başlık altında ülkelerin ekonomik kalkınmalarını etkileyen tüm faktör ve makroekonomik değişkenler detaylı bir şekilde incelenecek ve değerlendirilecektir. Ayrıca tüm bu faktör ve makroekonomik değişkenlerin tanımlarının yapılmasının yanı sıra ekonomideki yaratmış olduğu etkiler ise genel anlamda incelenecektir.

2.1. Temel Makroekonomik Göstergeler

Bu bölümde ise ülkelerin ekonomik gelişmelerini ve performanslarını belirlemede etkili olan temel makroekonomik göstergelerin neler olduğu, ekonomik açıdan ne kadar önemli olduğundan bahsedilecektir. Ayrıca ekonomik gelişmelere, ekonomik büyümeye ve ekonomik kalkınmaya ne kadar etkili olduklarından da bahsedilecektir. Ayrıca performans değerlendirmede bu makro ekonomik değişkenlerin ne kadar etkili olduklarından da bahsedilecektir.

2.1.1. Nüfus Artışı

Bir ülkede belirli bir zaman dilimi içerisinde insan sayısında meydana gelen artış miktarı sayısının o ülkede ölen kişi sayısından daha fazla olması durumunda nüfus artışı yaşanmaktadır. Nüfus da meydana gelen artış, belirli periyotlarda ülkede yapılan nüfus sayımlarıyla belirlenmektedir. Nüfus sayım sonuçlarına bakılarak o ülkenin “nüfus artış hızı” hesaplanabilmektedir.

Nüfus artış hızının özellikle az gelişmiş ülkelerde yıllık bazda yüksek bir orana ulaşması, o ülkede kişi başına gelirin düşmesine neden olurken, işsizliğin artmasında yol açmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızının yüksek olması olumsuz bir rol oynamaktadır.

Ayrıca bir ülkede meydana gelen nüfus artışı, mal ve hizmetlere olan talebe olan artışı da beraberinde getirecektir. Talep artışı sonucunda, artan ihtiyaçların karşılanabilmesi için yeni yatırımlar yapılmalıdır. Yani nüfusla birlikte yatırımlarda artar (Türkbal, 1998: 74).

2.1.2. Kişi Başına Düşen Gelir

Gayrisafı Milli Hâsıla (GSMH), bir ülkenin ekonomisinin bir bütün olarak ele alarak büyüklüğünün bir ölçüsüdür. GSMH'nın büyüme oranı o ülkenin ekonomisinin büyüme oranı olarak kabul edilmektedir.

Belli bir dönemde bir ülkenin mevcut tüm üretim faktörleri kullanılarak ürettiği bütün nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile hesaplanmış değeri olarak tanımlanmaktadır.

Gayri Safı Yurtiçi Hâsıla (GSYH), ülke sınırları içerisinde üretilmiş olan nihai mal ve hizmetlerin toplam değeri olarak tanımlanmaktadır. GSMH ise, bir ülke vatandaşlarının ürettiği tüm ekonomik değerlerdir. GSYH'nin bir kısmını o

ülkede bulunan diğer ülke vatandaşlarının üretilmiş olabileceği gibi, GSMH'nin bir kısmı da ülkenin diğer ülkelerde yerleşik vatandaşlarınca üretilmiş olabilmektedir. Özetle açıklamak gerekirse bu iki kavram sadece kapsadığı coğrafi alan bakımından farklılık göstermektedir.

$$\text{GSYH} + \text{Net Dış Faktör Geliri} = \text{GSMH} \quad (1)$$

GSMH formül 1'deki gibi hesaplanmaktadır (Türkbal, 1998: 74). Fonksiyonda yer alan değişkenleri yer değiştirerek GSYH'yı da hesaplamak mümkündür.

GSMH, GSYH'dan daha yüksek ise o ülkenin kendi vatandaşları yurt dışında göstermiş olduğu faaliyetlerde, yabancıların o ülkede ürettiklerinden daha fazla katma değer ürettiği anlamına gelmektedir. Bir ülkenin Gayri Safi Millî Hâsılası (GSMH), o ülkenin nüfusuna bölündüğünde kişi başına düşen GSMH bulunmaktadır. Benzer şekilde, bir ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hâsılasını (GSYH) o ülkenin nüfusuna bölündüğünde ise, kişi başına düşen GSYH elde edilir.

GSMH'yi oluşturan mal ve hizmetlerin üretiminde, diğer üretim faktörleri yanında önceki yıllarda üretilmiş sermaye malları da kullanılmaktadır. Kullanılan bu sermaye mallarında yıl içerisinde aşınma ve yıpranmalar ortaya çıkmaktadır. Bu gibi durumlar üretilen malların değerinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu aşınma ve yıpranma payını (amortisman) GSMH'den çıkartırsak Safi Milli Hâsıla (SMH) ya da Net Milli Hâsılayı elde ederiz.

$$\text{Safi Milli Hâsıla} = \text{GSMH} - \text{Amortismanlar} \quad (2)$$

Milli Gelir (MG), bir ekonomide bir yılda üretim faktörlerinin, hizmetleri karşılığında elde edilen gelirin toplamıdır (Türkbal, 1998: 27)

2.1.3. Dış Ticaret

Ticaret, genel olarak üretici tarafın ve tüketici tarafın arasında var olan malların el değiştirmesi (alım-satım) ve hizmet etkinlikleriyle alakalıdır. Ticareti, ülke seviyesinde değerlendirdiğimizde iç ve dış ticaret olarak ikiye ayrılmaktadır. Milletlerarası toplulukta bu ayırım, ulusal ve uluslararası ticaret olarak adlandırılacaktır. Benzer şekilde, ticaret politikaları da ulusal ve uluslararası ticaret politikaları olarak adlandırılmaktadır.

2.1.3.1. İthalat ve İhracat

Ülkelerin artan nüfuslarıyla birlikte ihtiyaçları da artış göstermektedir. Fakat üretim konusunda (tarım, sanayi, teknoloji vb.) yeterli kapasiteye sahip olmayan toplumlar tüketim amacıyla dış kaynaklardan ürün temin etmektedirler. Bu duruma ise İthalat denilmektedir. İthalat rakamlarının büyüklüğü ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemektedir. İhracat ise, ithalatın tam tersi şeklinde gerçekleşmektedir. Özetle, ülkedeki arz fazlası ürünlerin başka bir ülkeye gönderilmesi işlemi olarak açıklanabilir.

İhracat; enerji, yatırım malları ve ara malları gibi önemli ithalat kalemlerinin finansmanında ihtiyaç duyulan kısıtlı döviz kaynaklarının sağlanmasında ve bir ülkenin ekonomik büyüme prosesinde bir hayli önemli bir ekonomik kalemdir (Şimşek ve Kadılar, 2005: 1). İhracat rakamlarının ekonomik büyümeye bazı önemli etkileri bulunmaktadır. Söz konusu bu etkiler şu şekilde sıralanabilir (Aktaş, 2009: 35-47).

- İhracat, diğer ülkelerle olan rekabeti artırır.
- Dış ticarete meydana gelen verimlilik artışlarının yanı sıra yeni teknolojilerin elde edilmesini ve yayılmasını sağlayarak ekonomik büyüme oranını da artırmasını sağlamaktadır.
- İhracat, rekabet avantajlarından yararlanabilme imkânları sağlamaktadır. Ayrıca ülke içerisinde ve ülke dışarısında çeşitli alanlarda yeni fırsatların ortaya çıkmasını sağlamaktadır.
- İç pazarı dar olan ekonomilerde yalnızca ihracat yoluyla ekonomik ölçekte üretim yapma olanağı elde etmektedirler.
- İhracatın özendirilmesi döviz girdilerini artırarak dış ödemelerdeki döviz baskısını azaltmaktadır. Böylelikle mal ve hizmet ithalatının da artmasına olanak sağlamaktadır.

İhracat ile ekonomik büyüme arasında var olan ve/veya var olduğu iddia edilen ilişki ekonomi literatürlerine girmiş, çok farklı görüşler bulunan tartışmalı bir konudur. Ekonomistler arasındaki en yaygın kanı ise, ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğidir (Aktaş, 2009: 35-47). Bu bağlamda 2008 yılında Oktayer ve Susam tarafından Türkiye'nin Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ile ilişkisini Keynesyen ekonometrik model ile analiz etmişlerdir. 1970-2005 dönemine ait

Türkiye'nin verileri kullanılarak yapılan analizin sonucunda kamusal yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu çalışmada ise beşinci ve son bölümde dış ticaretin yani ithalatın ve ihracatın ekonomik büyümeye etkisinin olup olmadığı Granger nedensellik analizi ile analiz edilecektir.

2.1.3.2. Dış ticaret dengesi

Dış ticaret dengesi daha önceden tanımladığımız ihracat ve ithalata ait rakamların farkından oluşmaktadır. İthalatın ihracattan büyük olduğu durumlarda dış ticaret açığı olduğu, dış ticaretin negatif olduğu gibi tabirlerde bulunmaktadır. Eğer ki dış ticaret dengesine bakıldığında negatif bir rakam elde ediliyorsa, söz konusu durum ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Tam tersi durumda yani ihracatın ithalattan büyük bir değere sahip olduğu durumlarda aradaki fark pozitif olacağı gibi fark kadar ekonomi olumlu etkilemektedir.

2.1.4. İşsizlik ve İstihdam

İşgücü piyasasının diğer tüm makroekonomik temellerden etkilendiği gerçeği bizi cari açıkla istihdam, işsizlik ve işsizliğin değişik yapısını incelemeye yöneltmektedir (Ulusoy ve Özarı, 2013: 22). İşsizlik, çalışma çağında ve arzusunda olan ve cari ücretten çalışmaya razı olup da iş bulamayan işgücünün varlığı olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu bu tanımdaki bazı maddelerin açıklanması gereklidir. Bu tanımdan yola çıkarak bir kişinin işsiz sayılabilmesi için çalışma çağında olması ve cari ücretten çalışma arzusu sergilemesi gerekmektedir. Ayrıca mevcut ücret düzeyinde iş bulması durumunda çalışmaya hazır olunması gerekmektedir. Kişilerin söz konusu bu şartları sağlaması ve buna rağmen işsiz olması durumunda işsizlik gayri iradi bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır

İşsizlik oranı ise yapılan tanımlara göre işsiz olan nüfusun toplam işgücüne olan oranıdır. Örnek vererek açıklamak gerekirse iş bulamayan bu nüfus 10 milyon kişi, toplam işgücü 100 milyon kişiye işsizlik oranı (10/100) yani %10'dur. Bu oran hesaplanırken çalışabilecek durumda olup da iş aramayan kesim tespit edilerek bu hesaplama dışında bırakılmaktadır. Ayrıca işsizlik oranları yaşa göre genç işsizlik, cinsiyete göre kadın/erkek işsizlik oranları olarak detaylı bir şekilde hesaplanmaktadır.

İşsizlik ve istihdam tüm ülkelerin he zaman sorunu olmuştur. İşsizlik oranın meydana gelen değişimlerin ve işsizliğin nedenlerini açıklamak amacıyla ortaya birçok görüş atılmıştır (Turan ve Özari, 2015: 155-177). Philips'e göre eksik istihdam oranıyla iş gücü ücret oranının artışı arasında doğrusal olmayan ancak istikrarlı bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomide enflasyon ya da ücret oranları arttıkça işsizlik oranı gerilemekte ya da enflasyon veya ücret oranı düştüğünde işsizlik oranı artış göstermektedir (Parasız, 1995: 356). Özetle enflasyon oranı ile işsizlik oranı arası ters orantı olduğunu söylemek mümkündür.

İstihdam kelimesi, üretim faaliyetinde bir bireyin hizmetinden yararlanma veya çalıştırma anlamındadır. İstihdam, tam gün çalışan işçileri ifade etmektedir (Türkbal, 1998: 132-134). İstihdam hesaplaması yapılırken tıpkı işsizlik oranındaki hesaplamalarda olduğu gibi, genç istihdam, kadın/erkek istihdam... gibi oranlar hesaplanmaktadır.

2.1.5. Tasarruf ve Yatırımlar (Yurtiçi ve Yurtdışı)

Tasarruf, gelirin tüketimden artakalan bölümüne verilen addır. Geliri Y ile tüketimi C ile ve tasarrufu da S ile gösterirsek, $Y=C+S$ formülü elde edilir. Tasarrufu ise, $S=Y-C$ ile buluruz.

Yatırım kavramı ise ekonomi biliminde yeni fabrika yapımı, yeni bina yapımı gibi fiziksel varlıklara paranın yatırılması anlamına gelmektedir. Türkbal'a göre yatırım, toplam talebin, miktar olarak tüketimden sonra gelen ikinci büyük kısmıdır (Türkbal, 1998: 67).

Bir ülkede, milli gelir yetersiz ise tasarruflar ve dolayısıyla yatırımlar sınırlı kalmaktadır. Milli gelirin yüksek düzeyde olduğu zamanlarda ise tasarruflar ve yatırımlar çoğalmaktadır. Yatırımlar, gelecek dönemlerdeki ülke reel gelirini olumlu yönde etkileyen yani arttıran tüm harcamalar olarak kabul edilmektedir (Türkbal, 1998: 67).

2.1.6. Enerji Kaynakları

Enerjinin, kaynaklar itibari ile büyük rakamlarda çeşitlenmiş olması, endüstrinin her kesiminde ve toplumun her katında geniş ölçüde yerinin bulunması sonucunda enerji, önemli ekonomik faaliyetlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Böylelikle iktisadın alt dalı olarak "Enerji Ekonomisi" ortaya çıkmıştır. Enerji ekonomisi özellikle 1973 yılında meydana gelen petrol şokunun ardından önemi hem hissedilir olmuştur hem

de daha artmıştır. Enerji ekonomisi, var olan enerji kaynakları ve söz konusu bu kaynakların ekonomik faaliyetlerle olan ilişkisi ile alakalıdır.

Enerji talebi ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantılı ilişki ve enerji kaynaklarının bolluğu ya da yetersizliği ve söz konusu bu durumların ekonomik çalışmalar üzerindeki etkileri, enerji ekonomisinin inceleme alanına giren en önemli konulardan biridir. Bu konu üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır. 2013 yılında Akıncı, Aktürk ve Yılmaz, OPEC ülkeleri ve bazı petrol ithalatı yapan ülkeler için ekonomik büyüme ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, petrol fiyatları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğuna yönelik buldular elde edilmiştir.

Enerji ekonomisi ile bağlantılı olarak, petrol üretimi yapılan ülkelerde yaşanan bir sendrom vardır. Bu ülkelerde petrol üretimi tam hız yapılırken, ülke ihracatlarında düşüş meydana gelmektedir. Yaşanan bu durum ülke ekonomisinde sorunlar yaşanmasına ve beraberinde ekonomik kriz yaşanmasına neden olmaktadır. Söz konusu bu sendroma ise “Hollanda Hastalığı” adı verilmiştir. Bu bağlamda da ekonometrik çalışmalar yapılmıştır. 2013 yılında Yardımcıoğlu ve Gülmez, OPEC ülkesi olan 10 ülkenin 1970–2011 dönemine ait verileri yardımıyla; Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme ilişkisini incelerken aynı zamanda da bu ülkeler için Hollanda Hastalığının varlığını araştırmışlardır. Yapılan çalışma sonucunda, petrol fiyatları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca bu ülkeler için Hollanda hastalığı riskinin varlığı tespit edilmiştir (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013).

2.1.7. Ödemeler Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi

Cari işlemler dengesi kavramından bahsedilmeden önce, ödemeler bilançosu kavramından bahsetmekte fayda bulunmaktadır. Genel olarak değerlendirecek olursak cari işlemler dengesi, ödemeler bilançosunun ana hesap grupları içinde yer alan ve en fazla önemli bir maddedir. Bir ülkenin vatandaşlarının veya vatandaşı olmasa dahi o ülkede yerleşik olan bir başka ülkenin vatandaşları gerçekleştirdiği iktisadi bağlarının belirli bir hesap uyumluluğu içerisinde çözümlü olarak gösterilmesine ödemeler bilançosu adı verilmektedir (Aktaş ve Çolak, 2010: 87).

Ödemeler bilançosu (dengesi) politikaları, ülke yönetimlerinin ödemeler bilançosunu dengede tutmak ve/veya dengenin bozulması durumunda dengeyi sağlamak amacıyla yapmış oldukları tüm faaliyetleri kapsayan bir politikadır. Günümüzde birçok ülkede,

ülke yönetimleri ödemeler bilançosunda açıkla karşılaşmaktadır. Bu nedenle, kısa dönemde ödemeler bilançosunda dengeyi sağlamak amacıyla bazı önlemler almaktadırlar. Ülke yönetimleri ödemeler bilançosunda dengeyi sağlamak için genellikle diğer ülke veya kurumlardan borç para alarak ve/veya kendi ülkelerinin uluslararası rezervlerini kullanarak ödemeler bilançosu açığını kapatmak zorunda kalmaktadırlar. Tüm bunlara rağmen yine ödemeler bilançosu açık veriyor ise, o zaman daha köklü önlemler almak zorunda kalmaktadırlar.

Ödemeler bilançosu, bir ülkenin ulusal ekonomisinin yabancılarla iktisadi ilişkilerinin özeti niteliğindedir. Ödemeler bilançosu sayesinde, her şekilde yabancı ödeme araçlarının ülkeye girişi, ulusal ödeme araçlarının da ülkenin dışına çıkışının sistematik bir şekilde kayıt altına alınması anlamı çıkar (Felderer ve Homburg, 2010: 209). Ödemeler bilançosunda genel olarak bir yıllık olarak kayıtları hazırlanmaktadır. Fakat çok daha kısa süreler için yani üç aylık (mevsimlik) olarak hazırlayan ülkeler de bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 312).

Cari açığı anlamak için bir ülkenin ödemeler dengesini incelemek gerekir. Ödemeler dengesi bir ülkenin yıl içinde diğer ülkelerle yaptığı ödemelerle, diğer ülkelerden sağladığı dövizleri veya döviz karşılığı ulusal parayı gösteren bir tür bilanço çeşididir (Ulusoy ve Özari, 2013:8).

2.1.8. Kamu harcamaları

Kamu harcamaları; otoritelerin toplumsal ihtiyaçları karşılamak, sosyal ve ekonomik hayata müdahalelerde bulunulması amacıyla daha önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde yapmış oldukları harcamalara verilen addır (Türk,1999). Kamu harcamaları, söz konusu harcamayı gerçekleştiren kuruma göre değerlendirildiği zaman çok geniş kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölçüsü muhteviyatına alınacak olan değişik birimlere bağlı olarak kamu harcamaları zamana ve mekâna göre de farklılıklara sahiptir. Bu bağlamda merkezi ve yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği harcamalar toplamıyla, toplum adına ve topluma faydalı hizmetler veren kurumların ödemelerini, vergi muafiyet ve indirimlerini, özel kişilerin veya ülke içerisinde faaliyet gösteren özel firmaların kamuya yapmış oldukları tüm yardım ve bağışların toplamını kapsayan harcamaları kapsamaktadır (Arısoy, 2005: 64).

Kamu harcamalarında, harcama türüne göre yani harcamanın dışı açıklığına göre bu etki farklılık göstermektedir. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve alt yapı

çalışmalarının ekonomik büyümeyi hangi oranda etkilediğine dair birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak yapılan her çalışmada farklı sonuçlar elde edilmiştir.

2.1.9. İnsani Gelişmişlik Endeksi

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından insani gelişim “*insanların seçim şartının arttığı, alternatiflerin ise genişlediği bir süreç*” olarak tanımlanmıştır. Söz konusu kavrama göre, uzun ve sağlıklı bir yaşam, daha iyi bir eğitim ve hayattan keyif alabilecek imkânlarla sahip olabilmek gibi yaşam standartlarını etkilen tüm durumlar insani gelişim kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler (BM) “İnsani Gelişim İndeksi” kavramını oluşturmuş ve hesaplamışlardır (Berber, 2006: 232-233; Özcan, 2011: 63).

İnsani kalkınma indeksi; reel satın alma gücünü dikkate alarak hesaplayan kişi başı gayri safi yurtiçi hâsıla oranının logaritmasını alarak yanı sıra okur-yazarlık oranını kapsayan ve doğumdan sonra ortalama yaşam süresinin tahminini içeren bir hesaplama sahiptir. Ülkeler söz konusu bu indekse göre sıralamaya tabi tutulmaktadır. Bu indeks 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Söz konusu bu değer 1’e yakın olması, o ülkenin insani kalkınma seviyesinin yüksek olduğu anlamı taşımaktadır (Özcan, 2011: 64). Tüm bunlara rağmen kalkınmış ve kalkınmamış ülke kıyaslaması yapılırken, analistler tarafından en çok kullanılan göstergeler kişi başına düşen gelirdir.

Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler tarafından küresel kalkınma ağı olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) oluşturulmuştur. Bu program kapsamında, insanlara bilgi, deneyim ve daha iyi bir yaşam kurmaları için kaynak ulaştırılmaktadır. Değişimi savunan bu kuruluş 177 ülke ve bölgede, çeşitli ortaklarıyla birlikte, toplumlara kendi bulmuş oldukları çözümlerde yardımcı olarak, onların ulusal ve küresel kalkınma çabalarına destek vermektedir (<http://www.tr.undp.org/>, Son Erişim Tarihi: 26.05.2017).

2.1.10. Enflasyon ve Deflasyon

Enflasyon kelimesi Latince kökenli olup “ihtiyaç fazlası, fazla artış, şişkinlik” anlamına gelmektedir. İktisat sözlüğüne göreyse fiyatlar genel düzeyindeki artışları ifade etmektedir. Enflasyon, cari fiyatlar düzeyinde, toplam talebin, toplam arzdan daha fazla olması sonucu, fiyatlar genel düzeyindeki yükselmeler olarak tanımlanmaktadır (Türkbal, 1998: 317).

Aşağıdaki gibi formüle edilmektedir:

$$\text{Enflasyon Oranı} = \frac{\text{Mevcut dönem fiyat düzeyi} - \text{Bir önceki dönem fiyat düzeyi}}{\text{Bir önceki dönem fiyat düzeyi}} \times 100 \quad (3)$$

Deflasyon, enflasyonun tam tersi bir olgudur. Yani fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen düşüşü ifade etmektedir. Bu durumu makro iktisatta toplam arzın toplam talepten fazla olması durumu olarak açıklanmaktadır (Türkbal, 1998: 337). Toptan Eşya Fiyat Endeksi (Yi-ÜFE) gerek Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) mevsimsel dalgalanmaları gösteren zaman serileri olarak tanımlanmaktadır (Başkaya vd., 1999).

2.2. Az Gelişmişlik Olgusu ve Az Gelişmiş Ülkelerin Özellikleri

Her ülke bir diğer ülkeye kıyasla; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel özellikler açısından farklı konum ve yapıya sahiptir. Söz konusu tüm bu farklılıklara rağmen Az Gelişmiş Ülkeler (AGÜ), kendi içlerinde bazı temel ve ortak özellikte yapıya sahiptirler. AGÜ'lerin ortak özellikleri;

- Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH)'daki tarımsal üretimin hem kendi payının, hem de nüfus açısından sahip olduğu payın yüksek orana sahip olması,
- Ülkede gizli işsizliğin yaygın olması,
- Ülke genelinde kişi başına düşen sabit sermaye birikimlerinin ve tasarruflarının düşük düzeylerde seyretmesi,
- Verimliliğin düşük olması,
- Ülke ihracatının tarımsal ürünlere ve doğal kaynaklara bağlı iken, ülke ithalatının sanayi ürünlerine bağlı olmasını,
- Kişi başına düşen milli gelirin ise çok düşük seviyede gerçekleşmesi şeklinde sıralayabiliriz.

Yukarıda sıralanan temel göstergeler az gelişmiş ülkelerin ortak noktaları arasında sıralanmaktadır (Savaş, 1979; Geray, 1991). Leibenstein'a göre ise Az Gelişmiş Ülke'lerin ortak özelliklerini şu şekildedir (Leibenstein, 1966):

- Ekonomik Özellikler;
 - a) Tarım dışı sektörlerde istihdam olanaklarının kıt olması,
 - b) Tarımsal üretim tekniklerinin eski usul olması yani teknolojik olmaması,

- c) Tarım sektöründe işsizliğin ve özellikle de gizli işsizliğin yüksek seviyede olması,
 - d) Kişi başına gelirin çok düşük olması,
 - e) Kişi başına tasarruf ve sermaye donanımının düşük seviyede olması,
 - f) Harcamalar içerisinde temel gıda yani yiyecek giderlerinin büyük paya sahip olması,
 - g) Ülke genelinde gelir dağılımının eşit olmaması,
 - h) Pazar ve kredi yapısının yetersiz olması
- Demografik ve Sosyal Özellikler;
 - a) Yüksek doğum ve ölüm oranına sahip olunması,
 - b) Yüksek nüfus artış oranı sahip olunması,
 - c) Kırsal nüfusun aşırı kalabalık olması,
 - d) Eğitim düzeyinin düşük olması,
 - e) Genel olarak toplumun davranışlarda geleneklerin etkisinin yüksek olması,
 - f) Beslenme, sağlık ve barınma koşullarının yetersiz olması.
 - Teknolojik Özellikler;
 - a) Mevcut teknolojilerin ilkel olması,
 - b) Faktör verimliliklerinin düşük seviyede olması,
 - c) Haberleşme ve ulaşım araçlarının yetersiz kalması.

3. KALKINMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER, KALKINMA AMACI VE SÜRECİ

Kalkınma kavramı, bir ülkedeki sosyal değişim sürecini etkilemek amacıyla gerçekleştirilen ülke ekonomisinde meydana gelen olumlu müdahalelerle yakından ilişkilidir. Kalkınma tanımsal olarak bakıldığında; içinde bulunulan durumdan ya da bir önceki durumdan hareket ederek, değişime girmeyi öneren bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Oakley ve Garforth, 1985). Ekonomik kalkınma, üretimin ve kişi başına ulusal gelirin artırılmasının yanı sıra, ülke ekonomisinin ve sosyokültürel yapısının değişmesi olarak açıklanabilmektedir (Savaş, 1979). Ekonomik kalkınma, farklı ekonomistler tarafından çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu başlı altında kalkınma hakkında genel bilgiler, kalkınma amacı ve süreci hakkında detaylı bilgi verilecektir.

3.1. Ekonomik Kalkınmanın Amacı ve Süreçleri

Kalkınma farklı hedefleri ve prosesleri içerebilmektedir (Özmete ve Özdemir, 2015). Bu süreçlere aşağıdaki örnekleri vermek mümkündür;

- Kalkınma; ülkede yaşayan insanların daha fazla gelir elde ederek, yaşam düzeylerinin yükseltmek amacıyla, sosyal sistemde en yeni ve en çağdaş üretim tekniklerinin bulunmasını ve kullanılmasını gerektirebilmektedir.
- Kalkınma; ülkede var olan geleneksel yapıya insanların diğer bir ifade ile toplumun, gelişmiş batı devletlerinin sahip olduğu toplumsal ve teknolojik yapıya toplu bir şekilde döndürülmesi şeklinde anlaşılabilir.
- Kalkınma; ülkede yaşayan insanların ve toplumların kendilerine güvenli bir gelecek kurabilmelerinin ve/veya sahip olabilmelerinin sağlanabilmesi ve desteklenmesi şeklinde düşünülebilir.
- Kalkınma; ülkede yaşayan insanların ne yapacaklarını, almış oldukları sağlıklı kararlar ve kendi iradeleri yardımıyla belirlemiş oldukları özgür tecrübeler olarak algılanabilmektedir (Oakley ve Gerforth, 1985).

Kalkınma sürecinin üç unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlar ülkelerin kalkınma çalışmaları sırasında eş zamanlı olacak şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Söz konusu bu unsurlar; Ekonomik kalkınma, Sosyal kalkınma ve İnsan kalkınmasıdır. Kısaca aşağıdaki gibi açıklanabilmektedir.

- i. Ekonomik Kalkınma:** İnsanların gereksinimi olan mal ve hizmetlerin gelişmiş bir ekonomik yapı içerisinde üretilmesi olarak tanımlanabilir. Ekonomik kalkınmanın var olduğu bir ülkede insanların refah ve mutluluk seviyesi artış gösterecektir.
- ii. Sosyal Kalkınma:** Sosyal yaşam koşullarının iyileştirilmesi yani sağlık, eğitim, altyapı, şehirleşme, çevre sorunlarının çözülmesi amacıyla yapılan kalkınma konularıdır. Sosyal kalkınmada ağırlıklı olarak hizmet yönü ağır basan konular (Özmete ve Özdemir, 2015) tercih sebebi olmaktadır.
- iii. İnsan Kalkınması:** Bireysel ve toplumsal olarak bütün insanların, sahip oldukları imkânları kalkınma amacıyla tüketmelerş ve ülkenin ekonomisinin olumlu yönde gelişim göstermesinde yapıcı rol oynamalarının sağlanmasına verilen addır. İnsan kalkınmasında, bireylerinin eğitimlerine çok büyük önem verilmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda, eğitime küçük yaşlardan başlayarak çağdaş insan yetiştirme yönünde faaliyetlerde bulunulmalıdır (Oakley ve Gerforth, 1985).

3.2. Ekonomik Kalkınma Teorileri

Ekonomik kalkınma teorileri literatürlere iki ana başlık adı altında geçmiştir. Söz konusu bu teoriler geleneksel ve yeni kalkınma teorileri adı altında iki başlık altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

3.2.1. Geleneksel kalkınma teorileri

Geleneksel kalkınma teorileri, Rostow'un gelişme aşamalı kuramı, dengeli kalkınma teorileri, dengesiz kalkınma teorileri, ekonomik yapılar ile ilgili kuramlar, sosyo-ekonomik modernleşme kuramları, ekonomik kalkınma konusunda klasik Marksist yaklaşım, bağımlılık kuramları ve yapısalcı kuramlar olmak üzere sekiz başlık altında incelenebilmektedir. Bu bölümde bu başlıklarla ilgili genel bilgiler verilecektir.

3.2.2. Yeni kalkınma teorileri

Yeni kalkınma teorileri ise temel ihtiyaçlar kuramı, Neo-Klasik kalkınma kuramı ve insani sürdürülebilir kalkınma kuramı olmak üzere üç başlık altında incelenebilmektedir. Bu bölümde bu başlıklarla ilgili genel bilgiler verilecektir.

- i. **Temel ihtiyaçlar kuramı;** 1970’li yıllar sürecinde, büyüyen bir ekonominin içerisinde yoksulluğun, insanlar arasındaki ekonomik eşitsizliğin ve işsizliğin azaltılması ve/veya ortadan kaldırılması açısından “*ekonomik kalkınma*”nın yeniden tanımlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. O dönemde “*Büyümeyi yeniden bölüşüm*” yaygın bir slogan olarak karşımıza çıkmıştır. İnsan yaşamını destekleyen temel insani ihtiyaçlardan herhangi birinin bulunmadığında ya da ciddi olarak eksik olduğunda yani yokluk durumunda, bir “*mutlak az gelişmişlik*” koşulunun varlığından söz edilmektedir.
- ii. **Neo-Klasik kalkınma kuramı;** Neo-klasik kalkınma yaklaşımı ve bu yaklaşımın somut politika önerisi olan dışa açık ve ihracata dönük büyüme stratejisinin dayandırıldığı temel teorik çerçeve iki grup altında değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi azgelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme ile dış ticaret özellikle ihracat arasındaki ilişkileri açıklayan teoriler içermektedir. İkinci grup ise Amerika Birleşik Devletleri iktisatçıları tarafından geliştirilen ve Keynesyen efektif talebin kritiğini yapan arz yönlü iktisat kuramlarını içermektedir (Öğüt, 1998: 196).
- iii. **İnsani sürdürülebilir kalkınma kuramı;** Sürdürülebilir kalkınma, yaşanan bugün ve yaşanacak olan gelecek günler için çevresel, ekonomik ve sosyal refah anlamında kullanılmaktadır. Hem çevrenin korunmasını hem de ekonomik kalkınmayı da içeren sürdürülebilir kalkınma ilk olarak Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunca tanımlanmıştır. Söz konusu tanımlama 1987 yılında yayınlanan Ortak Geleceğimiz Raporu’nda (Our Common Future) yer almaktadır. Bu tanımlama şu şekildedir; “*Bugünün neslinin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme olanaklarını tehlikeye atmadan sağlayan bir kalkınmadır.*” Sürdürülebilir kalkınma günümüz insanların ve gelecek kuşakların arasında bir eşitliğin var olması gerektiği anlayışını içermektedir. Ayrıca hali hazırda sahip olunan tüm kaynakların korunmasını ve geliştirilmesini kapsamaktadır (Bayraktutan ve Uçak, 2011: 25-26).

Sürdürülebilir kalkınmanın belli başlı kuralları ise aşağıdaki gibidir:

- Toplum yaşamıyla alakalı olmak ve saygı göstermek, insani yaşam kalitesini arttırılmasını sağlamak,
- Dünyada bulunan tüm canlı türleri ve çeşitliliklerinin korumasını sağlamak,
- Yenilenemeyen kaynakların tüketimini en aza indirilmesini sağlamak, yenilenebilir kaynaklara yönelmek,
- Dünyanın sahip olduğu taşıma kapasitesinin korunmasını sağlamak,
- Kişisel davranış ve alışkanlıkları değiştirmesini sağlamak,
- Toplumun kendi çevresiyle ilgilenmesine ve güzelleştirmesine imkân oluşturmak,
- Kalkınma ve korumacılığın bütünleşmesi için ulusal bir yapı sağlamak,
- Küresel ittifakı güçlendirmektir.

Sıralanan tüm bu normlar, insan yaşamının çok daha iyi şartların oluşturulmasını ve dünyanın yoksul kesimlerinin diğer kesimleriyle fırsat eşitliğine sahip olması gerektiğini savunmaktadır (Adams ve Thomas 1993: 593). Özetle tüm ülke genelinde mevcut gelir eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasını, bütün insanlar arasında eşit gelire sahip olunması gerektiğini savunmaktadır.

4. EKONOMİK KALKINMA BAĞLAMINDA İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN

Tarihsel süreçte Ortadoğu bölgesini incelendiğinde, bu coğrafyada bulunan ülkelerde coğrafi özellikler, doğal kaynaklar ve verimli işgücü sayesinde her daim ülke ekonomisi üst seviyelerde olmuştur. Ancak bu coğrafyada bulunan bu ülkelerin tüm bu özellikleri nedeniyle diğer güç devletlerinin gözünde büyük cazibe konumundadırlar. İlgi odağı konumundaki Ortadoğu ülkeleri sürekli dış müdahaleye maruz kalmaktadır. İkinci Dünya Savaşından sonra birçok Ortadoğu ülkesi birer bağımlı ülke haline gelmiştir. Son yıllarda her ne kadar bu ülkeler bağımsızlıklarını tamamen ilan etmiş olsalar da bu etki devam etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yapılan akademik çalışmalarda ve uluslararası siyasette giderek kullanımı yaygın olarak karşımıza çıkan "Ortadoğu", tarihsel süreçte birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bölge farklı etnik, dini ve kültürel yapıların kaynaşmasına sahne olmuştur. Ortadoğu'nun adı gibi sınırları ve kapsamı da kesin olarak belli değildir. Ortadoğu'nun sınırlarının net olmaması bölgenin coğrafi anlamda tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır (Lewis, 1964: 41). Ortadoğu tarihte gerek ekonomik olarak gerekse bilim ve sanat alanlarında yerini hızlıca alırken, günümüze gelene kadar bu yerlerini kaybetmişlerdir. Bu alanlardaki yerlerini kaybetme sebepleri ise tarihsel süreçte yaşanan özellikle siyasi kökenli sorunlar olmuştur. Bazı ülkelerin ikinci dünya savaşı sonrası egemenliklerini tamamen ilan edememesi, bazı ülkelerinse gerek komşu ülkelerle ikili ilişkilerde yaşadıkları sorunlar gerekse ülke içindeki hem dini hem de siyasi sorunlar Ortadoğu ülkelerinde gerileme yaşanmasına neden olmuştur. Ancak bu gerileme ülkelerin doğal zenginlikleri sayesinde ekonomik alanı diğer alanlara göre daha az etkilemiştir.

Ortadoğu, bugün olduğu gibi çok eski dönemlerde de uluslararası politikaların odak noktası olmuştur. Ortadoğu'nun dünya siyasi tarihindeki önemi şüphesiz Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasındaki merkezi konumu sebebiyle kültürel, sosyal ve ekonomik açılardan büyük bir potansiyele sahip olmasından kaynaklanmıştır (Şehsuvaroğlu, 1997: 76). Ortadoğu ülkelerinin genelinde çok farklı kültürlerle,

dinlere ve etnik kökene sahip insanlar yaşamaktadır. Bu insanların çoğunluğu Osmanlı Devletinden bu yana o topraklarda yaşamaktadır. Ortadoğu'nun Osmanlıdan ayrılışı, başka ve farklı ülkelerin sömürgesine girişi daha sonra bağımsızlıklarını ilan edişinin yaşandığı süreçte kültürel ve dinsel olarak etkileşim yaşanmıştır.

Ortadoğu'nun benzersiz ekonomik yapısı bazı faktörlerin olağan üstü kombinasyonudur (Direnizci, 2005: 30). Ortadoğu'ya yönelik geliştirilen stratejileri sadece petrol unsuruna bağlamak mümkün değildir. Konu, Ortadoğu'nun ekonomi merkezli siyasi tarihi açısından değerlendirildiğinde, petrolün tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Bugün Ortadoğu olarak adlandırılan bölge, antik dönemlerden bu yana tarım potansiyeli ve ticaret aktarım hattı olarak önemli bir konumda yer almaktadır. Dünya ana kıtası üzerindeki bütün ulaşım ve ticaret yollarının Ortadoğu ile doğrudan veya dolaylı olarak bağlantı içinde olması, bölgeyi ekonomi eksenli politikaların merkezi haline, getirmekte (Dural, 2007:7). Söz konusu bu durum, dünyadaki güç odağı olarak kabul edilen ülkelerin dikkatlerini çekmektedir. Böylelikle tüm gözler bu bölge üzerine toplamaktadır. Bir nevi Ortadoğu bu özelliklerinden dolayı cazibe merkezi konumundadır.

Üç kıta arasında bir köprü vazifesi gören bölge, tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış, Hıristiyanlık, Musevilik ve Müslümanlık gibi üç büyük dinin doğum yeri olmuş ve muazzam bir kültürel birikim ortaya koymuştur. Bölgede din, kültür ve tarih benzersiz bir farklılaşma göstermiştir, öte yandan kara, deniz ve hava iletişiminin merkezi olması ve petrol başta olmak üzere önemli doğal kaynaklara sahip olması da güç odaklarının ilgilerini bölge üzerine çekmiştir. Bu açıdan bakıldığında emperyalist güçlerin katkılarıyla Ortadoğu'nun uygarlıklar, din ve mezhepler, ideolojiler ve ekonomiler arası önemli bir mücadele alanı olduğu görülmüştür (Dural, 2007: 7).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar ekonomik açıdan önemini İpek Yolu'nun son bulunduğu nokta olmasından alan Ortadoğu ülkeleri, daha sonraları bölgede petrolün bulunmasıyla birlikte, özellikle Arap Yarımadası ve çevresindeki zengin petrol rezervleri bakımından stratejik öneme sahip bir coğrafya haline gelmiştir. Yirminci yüzyılın en kıymetli ham maddesi olan petrole sahip olma düşüncesi, dünyayı bu yolla hâkimiyet kurmak isteyen devletlerin mücadele alanı yapmıştır. Bu nedenle petrolün ekonomik değeri tartışılmaz bir gerçektir (Dural, 2007:7). Gerçekleştirilen petrol üretimi buna bağlı olarak gerçekleşen ihracat rakamları ülkelerin ekonomik

açından kalkınmaları bakımından en büyük etkidir. Ayrıca bu ülkelerde sadece petrol üretimi ve satışı yapılmamaktadır. Yer altı kaynaklarından elde edilen petrolün işlenmesi aşamasında elde edilen diğer yağ ve yakıtlarda ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Petrolden sonra gelen diğer önemli ihracat kalemleri bu yan ürünlerdir.

Çizelge 4.1'de OPEC tarafından yayınlanan rapora göre hazırlanmış olan dünya genelindeki kanıtlanmış petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğu ülkeler yer almaktadır. Ayrıca bu tabloda bu rezervlerin miktarı yer almaktadır.

Çizelge 4.1: OPEC Raporu

Kanıtlanmış Petrol Rezervleri		
Ülke	Sıra	Rezerv (milyar varil)
Venezuela	1	299,9
Suudi Arabistan	2	266,6
Kanada	3	175,0
İran	4	157,3

Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri		
Ülke	Sıra	Rezerv (tr. küb. m.)
Rusya	1	49,5
İran	2	34,0
Katar	3	24,5

Kaynak: OPEC

Almanyalı şarkiyat uzmanı Udo Steinbach Ortadoğu ülkelerini; Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Birleşik Arap Emirlikleri, Lübnan, Ürdün, İsrail, Suriye, Irak, Katar, Umman, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Yemen, İran, Afganistan, Pakistan ve Türkiye şekilde sıralamıştır (Balcı, 2007:3).

Turan vd. 2016 yılında yapmış olduğu çalışmada, Ortadoğu ülkeleri 1980-2013 yıllarına ait makroekonomik değişkenlerin verilerinin yardımıyla kümeleme analizi yapılarak gruplandırılmıştır. Bu çalışmada Ortadoğu ülkelerinde meydana gelen siyasi olaylara bağlı olarak zaman aralığı gruplara göre bölünmüştür. Yapılan analiz sonucunda ise bu ülkelerde yaşanan siyasi olayların ülke ekonomisine doğrudan etkide bulunduğu sonucu elde edilmiştir (Turan vd., 2016: 143-165). Ortadoğu ülkelerinin buldukları konum nedeniyle siyasi durum, iç ve dış savaş tehditleri gibi birçok unsur ülkelerin ekonomilerine çok net bir şekilde olumsuz yönde etki etmektedir. Her geçen gün ülke ekonomileri daha da kötüye giden bu ülkelerde yeni iş sahalarının oluşturulması yönünde ciddi eksiklikler yaşanmaktadır (Turan vd.,

2016: 147). Bu başlık altında birer Ortadoğu ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan'ın ekonomik yapıları incelenecektir.

4.1. İran İslam Cumhuriyeti ve Ekonomik Yapısı

İran, Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyalarının kesişim noktasında konumlanmış olan ve bölgede bulunan en eski ülkelerinden birisidir. Kuzeydoğuda Türkmenistan, kuzeybatıda Azerbaycan ve Ermenistan, batıda Türkiye ve Irak doğuda Pakistan ve Afganistan, güneyde ise Basra Körfezi ile sınırlara sahiptir (Sönmezoğlu, 2004: 83). Yer şekilleri itibari ile İran Platosu ve iç kesimlerde yer alan iki çöl alanı ülke arazisinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. İran etrafı dağlarla çevrelenmiş büyük bir yayla görünümüne sahip bir ülkedir. Toprakların doğu yarısını büyük çöller kaplarken, yerleşim bölgelerinin yoğun olduğu yerler daha çok güneybatı ve kuzeybatıdaki dağlık bölgelerde yer alan vadi tabanları ve iç platodaki vahalarda yer almaktadır (İran'ın Ekonomik Durumu, 2006: 43).

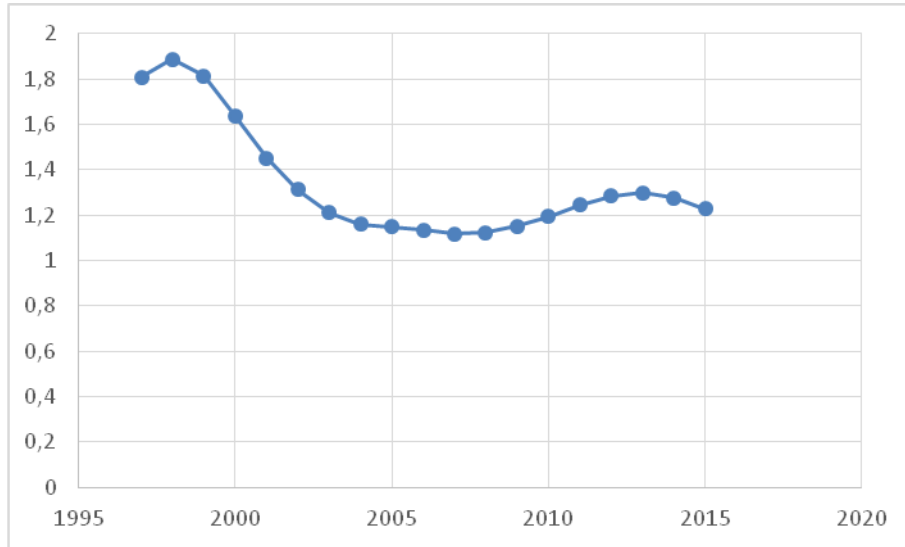
Ortadoğu bölgesinde Türkiye ile “Cumhuriyet” adını taşıyan iki devletten biri olan İran “İslam Cumhuriyeti” sıfatı ile dünya da eşine rastlanmayan bir yönetim şeklini benimsemiştir. İran da yöneticilerin seçimle başa gelmesi tipik bir cumhuriyet yönetim şeklini yansıtırken; her kurumun üzerinde güce sahip Dini Lider müessesesi bu yönetim şeklini birçok teorisyene göre Cumhuriyet olmaktan çıkarmakta ve temel olarak bir “Ulema Hükümeti” haline getirmektedir. Böyle karmaşık yapı teşkil eden İran siyasal sisteminde bütün kurumların üzerinde Veliy-i Fakih (Dini Lider) bulunmaktadır. İran anayasasının 6. maddesine göre egemenliğin kaynağı “halk iradesi” olarak belirtilmekte ancak “şeriat”ın tüm yasaların temeli olduğu vurgulanarak Dini Lider'e çok fazla yetki vermektedir (Mazman, 2008).

İran'ı yönetim şekli diğer yönetim şekillerinden farklı bir işleyiş içerisindedir. Bu yönetim şeklinde ulema adı verilen kesimle birlikte halk tarafından temsilciler seçilmektedir. Seçilen bu temsilciler arasından da hiyerarşik olarak dini teokrasi ile Başkanlık sistemi karışımı ülkeye özgü bir yapıya sahiptir. Özetle İran'ın yönetiminde kuvvetler ayrılığı prensibi geçerli olduğu gibi erkler “Dini Liderin” denetimine tabi tutulmaktadır. 11 Şubat 1979 yılında Şah yönetimi devrilmiştir. Daha sonraki aşamalarda ise kademe kademe dini esaslara dayalı bir devlet düzenine geçiş yapılmıştır. 1979 yılında meydana gelen devrimden bu yana aradan geçen süreçte kurumsallaşan yönetim sisteminin içinde ulema adı verilen kesim ağırlığını

korumaya devam etmektedir. Ülke yönetimindeki en güçlü otorite olan “Dini Lider” seçimi şu şekilde gerçekleşmektedir; Cumhurbaşkanı ve Milletvekili adayları Uzmanlar Meclisi, Uzmanlar Meclisi, Anayasayı Koruyucular Konseyi ve Devlet Uzlaştırma Konseyi gibi kurumlara verilmiştir. Ülkede Yargı Erki ise tamamen ulema adı verilen kesimin denetimi altında bulunmaktadır (İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili, 2015).

Dini Lider, İran’da iki aşamalı seçimler olarak halk tarafından seçilmektedir. Ancak halk Dini Liderin seçiminde ikinci seçmen olarak görev yapmaktadır. Bu noktada İran rejiminin İslami Cumhuriyet teokrasi kavramları arasında belirsizlik gösterdiği söylenebilir (İran’ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri, 2007:7).

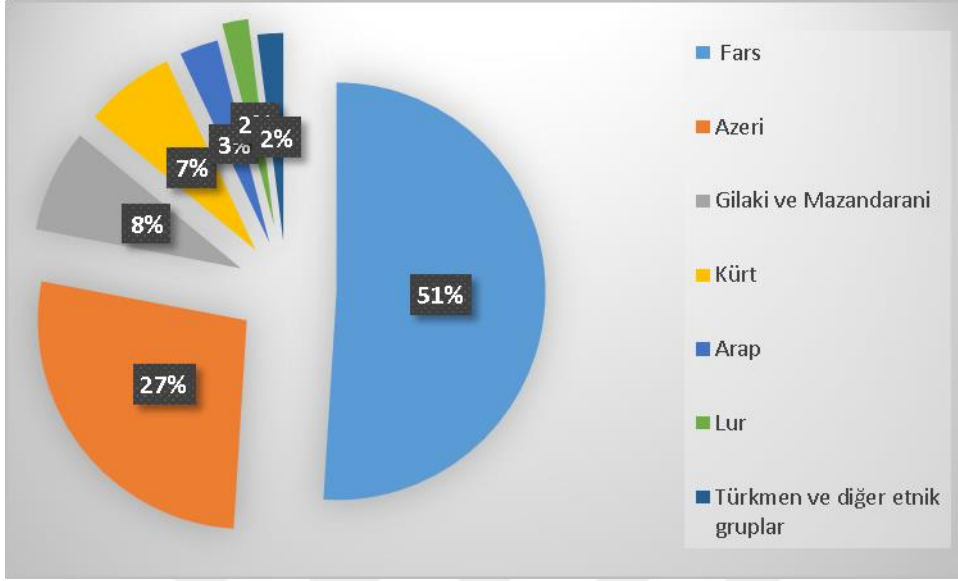
İran’ın etnik yapısı bulunduğu bölgenin genel yapısına paralel olarak tam bir “mozaik” görünümü sergilemektedir. Geçmişinde pek çok medeniyetlere ev sahipliği yapmış toprakların üzerine kurulu İran devleti, Fars kökenli bir toplum olma özelliğinin yanında pek çok etnik grubu bünyesinde birleştiren bir yapı teşkil etmektedir. İran’ın kendine özgü yapısı içerisinde halkın %51 Fars % 27 Azeri, %8’i Gilaki ve Mazandarani, %7’si Kürt %3’ü Arap %2’si Lur, %2’si Türkmen ve diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (Gök, 2005: 79). Ülke nüfusu 2015 yılı itibari ile 79.109.272 kişidir. Şekil 4.1’de ülkenin son yirmi yıldaki nüfus artış hızı grafik halinde verilmiştir.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.1: İran - Nüfus artış hızı (1997-2016)

Şekil 4.1’de görüldüğü üzere, İran’da nüfus artış hızı son yirmi yılda %1,1 ile %1,8 aralığında değişen bir orana sahiptir. Son yirmi yılda ortalama %1,3 oranında nüfus artışı olmuştur.

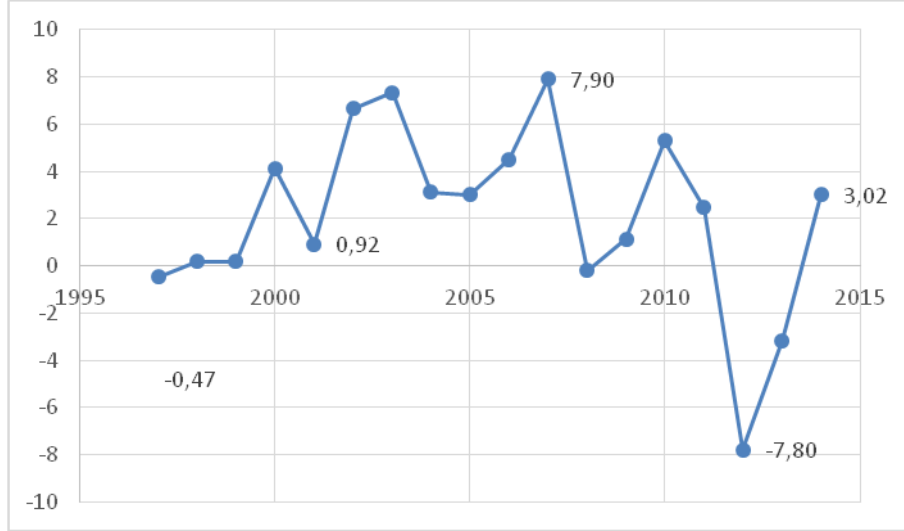
Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.2: İran – Ülke Nüfus Etnik Dağılımı

Şekil 4.2’de görüldüğü gibi İran’ın kendine özgü yapısı içerisinde toplam nüfusun %51 Fars % 27 Azeri, %8’i Gilaki ve Mazandarani, %7’si Kürt %3’ü Arap %2’si Lur, %2’si Türkmen ve diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.

İran, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi’nde yer alan Suudi Arabistan’dan sonra gelen ikinci büyük ekonomi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin ekonomisi neredeyse tamamen petrol ihracatına bağlıdır. Yanı sıra ülkede yerel ve uluslararası bankalara uygulanan yaptırımlar nedeniyle ülke 2011 yılında 541 milyar dolar olan İran GSYİH’ı, 2012 yılına gelindiğinde 398 milyar dolara yükseltirken bu rakam, 2013 yılında ise 367 milyar dolara gerilemiştir (İran Ülke Bülteni, 2015).

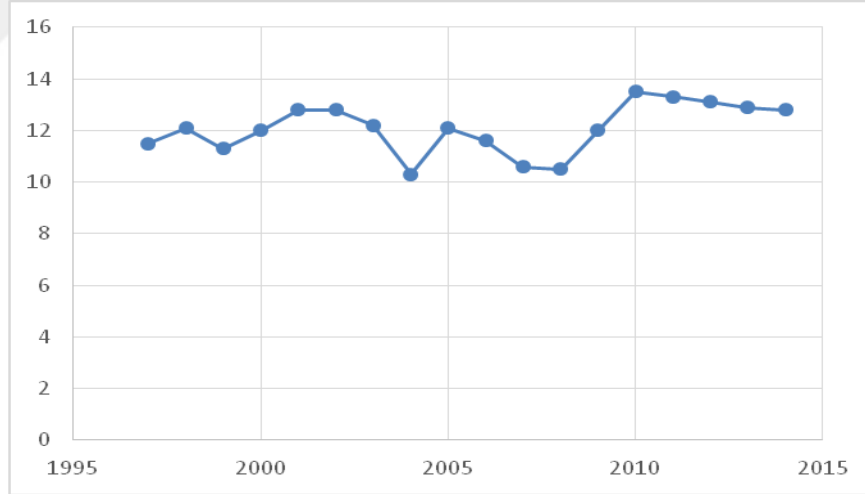
Şekil 4.3’te 1997-2016 dönemine ait GSYİH artış oranları verilmiştir.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.3: İran - Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) (1997-2016)

Şekil 4.3’de görüldüğü üzere, İran’ın Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla verileri yıllara göre sürekli değişkenlik göstermektedir. Yirmi yıllık GSYİH ortalama artış hızı %2,12 olurken 2012 ve 2013 yıllarında negatif eğilim göstermiştir. 2006 yılında ise son on yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

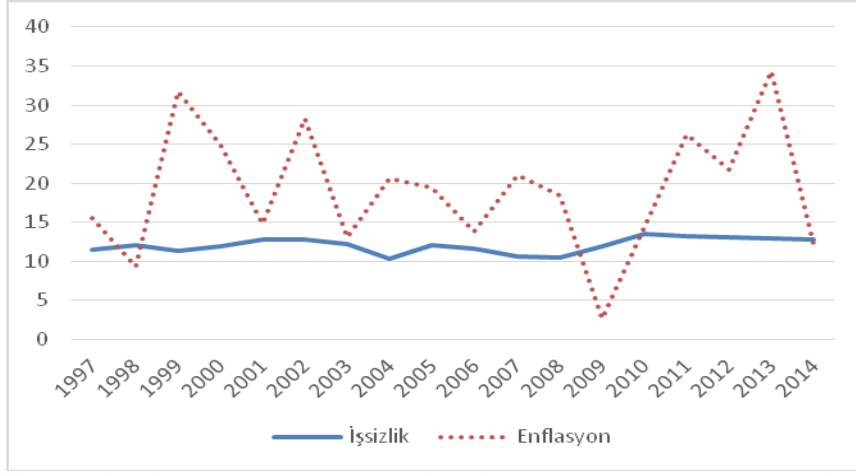

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.4: İran – İşsizlik Oranı (İLO) (1997-2015)

Şekil 4.4’e baktığımızda İran’ın yaklaşık son 20 yıllık işsizlik verilerini gözlemlemekteyiz. Bu veriler doğrultusunda İran’ın 2008 yılında yaşanan küresel krizden etkilendiğini buna bağlı olarak işsizlik oranında artış olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca İran’ın işsizlik verileri birbirine çok yakın olan değerlerdir. Çok küçük yüzdelerle artış ve azalış göstermiştir. Ülkede 2010 yılında işsizlik son

yirmi yılın en yüksek oranına ulaşmıştır. İşsizlik oranı yavaş yavaş düşüşe geçmeye başlamıştır.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.5: İran – Enflasyon ve İşsizlik Oranı Karşılaştırması (1997-2015)

Turan ve Özarı 2015 yılında yapmış oldukları çalışmada işsizlik oranı ile enflasyon oranı arasında ters yönlü bir ilişki olduğundan bahsetmiştir (Turan ve Özarı, 2015: 155-177). Ancak dünya veri bankasından alınan ve İran devletine ait makroekonomik değişkenlere ait verilere baktığımızda söz konusu durumun İran için geçerli olmadığını gözlemliyoruz. İran'ın yaklaşık son yirmi yıllık verisine baktığımızda enflasyon oranında ülke içerisinde ve komşu ülkelerle yaşanan siyasi olaylara bağlı olarak sürekli olarak bir dalgalanma gözlemlenmektedir. Ancak işsizlik oranına bakıldığında ise bu süreçte sürekli olarak benzer ya da çok küçük oranla farklılık gösterdiğini gözlemlemek mümkün. Bunun nedeni ise ülke ekonomisinin bağlı olduğu doğal kaynaklardır. Ülke içerisinde her ne kadar siyasi olarak sorun yaşansa da üretim devam etmektedir.

İran'da iş yeri çalışma şartları standartlara bağlanmıştır. Ülkede ortalama günlük çalışma süresi yaklaşık sekiz saat olmakta ve bir günlük fazla mesai süresi yasalar kapsamında dört saati geçmemektedir. Fazla mesai ücreti uygulaması ise günlük normal saat ücretinin %40'ı kadarken, gece mesai için bu oran %23'ü ve hafta sonu mesai için %40'ı kadardır. Çalışma şartları yasalar kapsamında belirlenmiştir. Yasalar kapsamında maaşlar resmi olarak bildirilmesi gerekmektedir.

İran'da Reformcular ve muhafazakârlar arasında doğan çekişmeden dolayı ülkenin beş yıllık kalkınma planları genelde başarılı olarak sonuçlanmamaktadır. Başarılı

olarak sonuçlanmayan kalkınma planlarından biride “3. Beş Yıllık Kalkınma Planı”dır. Ahmedinejad hükümeti Mart 2005 yılında 3. Beş Yıllık Kalkınma Planının aksine, 2005-2010 dönemini kapsayan 4. Kalkınma Planını hazırlamışlardır. Ülkede oluşan tüm siyasi ve politik çekişmelerin azalması nedeniyle bu kalkınma planının başarılı olacağına inanılmıştır. Ancak umulduğu gibi sonuçlar elde edilmemiştir. Ülkede meydana gelen yüksek petrol gelirlerinin doğru değerlendirilememesinin sonucuna 4. Kalkınma Planı da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 2010 yılında ise ülkede 5. Kalkınma Planı uygulamaya alınmıştır. Bu kalkınma planı 2010-2015 dönemini içermektedir. Beşinci Kalkınma Planı’nı temelde Dördüncü Kalkınma Planı’ndaki hedefleri ile benzer hedefler taşımaktadır. Söz konusu benzer hedefler şu şekildedir; Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olmak, petrol dışındaki sektörlerde özelleştirme çalışmaları yapmak, yabancı sermaye yatırımlarını ve ekonominin kısmi liberalleşmesini sağlamanın yanı sıra enflasyonla mücadelede başarılı sonuçlar elde etmek (İran Ülke Bülteni, 2015). 2016 yılında 6. Kalkınma planı yürürlüğe girmiştir. Ancak Ortadoğu’da bulunan birçok ülke gibi İran’da şeffaf olmadığı için henüz bu planının içeriği tam anlamıyla açıklanmamıştır.

Petrokimya sektöründeki mühim projelerin büyük bir çoğunluğu Körfez kıyısındaki Pars Özel Ekonomik Bölgesi’nde gerçekleşmektedir. Ülkenin petrol üretim seviyesinde son yıllarda hızlı bir büyüme olduğu açıkça görülmektedir. Fakat tüm bu performansına rağmen ülke yöneticileri tarafından amaçlanan yüksek değerlere ulaşılması, Pars Özel Ekonomik Bölgesi’nin daha fazla geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra İran’ın bu alandaki söz konusu dış yatırımı ülkesine çekebilme yeteneğine bağlı kılmaktadır (İran Ülke Bülteni, 2015). İran, OPEC tarafından yayınlanan raporlara göre dünyanın ikinci en büyük petrol üreticisidir. Dünya petrol rezervlerinin yüzde dokuzluk kısmı ve doğalgaz rezervlerinin yüzde on beşlik kısmı İran ülke sınırları içerisinde yer almaktadır. İran yüz otuz milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir. İran’ın ham petrol rezervlerinin önemli bir bölümü Irak sının yakınındaki Kuzistan’da yer almaktadır. İran toplamda 40 kadar petrol alanına sahiptir ve petrol alanlarının 27 tanesi karada bulunmaktadır. İran 2006 yılında günlük petrol üretimi 4,2 milyon varildir (3,9 milyon varili ham petrol). İran, o dönemde günlük 4 milyon 200 bin varil ham petrol üretme kapasitesine sahiptir. O dönemde günlük ham petrol üretimi 4 milyon 106 bin varil civarında gerçekleşmekteydi. İran 2006 yılında Hazar denizinde yeni petrol kuyuları açma

çalışmalarına başlayarak petrol üretimini arttırmayı hedeflemiştir (Çalış, 2006: 15). 2010'lu yıllarda çıkarılan ham petrol rakamları düşüş gösterse de İran hala dünyada sayılı petrol rezervlerine sahip ülkeler listesinde ilk sıralarda yer almaktadır. 2014 yılında açıklanan üretim miktarı 3 milyon 121 bin varil ham petroldür. Daha öncede belirttiğimiz gibi ülkede tutulan ekonomik kayıtlar dış devletlerle tamamen paylaşılmadığı için 2015 ve 2016 yılı üretim miktarları net olarak bilinmemektedir. OPEC tarafından hazırlanan raporlarda ise Ortadoğu ülkelerinin genelindeki mevcut üretim miktarlarının tamamı yer almakta ülke ülke belirtilmemektedir.

İran, dünyada Rusya'dan sonra en büyük doğal gaz rezervlerine sahiptir. Fakat İran'ın sahip olduğu doğal gaz rezervleri sadece tek bir bölgede değildir. Söz konusu bu rezervler büyük oranda gelişimi tamamlanmamış olan sahalarda yer almaktadır. Buna bağlı olarak ülkenin doğal gaz konusunda büyük bir potansiyeli bulunmaktadır. Ülkede artan iç tüketime karşın İran dünya genelinde önemli doğal gaz ihracatçılarından biri olmaya aday bir ülkedir (İran İslam Cumhuriyeti Ülke Raporu, 2008:7). Ancak henüz doğal gaz piyasasına ihracatçı olarak tam anlamıyla girmemiştir. İran'da 2005 yılında 87,0 milyar m³ doğal gaz üretilmiştir. O dönemde İran, ülkesinin toplam enerji ihtiyacının yüzde 44'lük kısmını doğal gazdan karşılamaktaydı (Direnizci, 2005: 30). 2015 yılın 3 milyon 665 bin varil petrol çıkaran İran, 2016'nın ilk yarısında bu rakamı 3,8 milyon varil seviyesine çıkarmıştır. Ülkenin hedefi ise 4 milyon varil düzeyi ve üzeridir.

İran'ın güneyinde bulunan ve 8–13 trilyon m³ doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Güney Pars Sahası'nın geliştirilmesine yönelik projenin bazı aşamaları, ihraç edilmek üzere sıvılaştırılmış doğalgaz üretimine ayırmıştır. Söz konusu bu saha yabancı sermayeye açılmıştır. Ayrıca aşamalar halinde çeşitli uluslararası şirketlerin yardımıyla doğalgaz kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi yönünde çalışmalara hız verilmiştir. Güney Pars doğalgaz sahası Basra Körfezinde İran ile Katar arasında paylaşılmaktadır. Bu bölge “off-shore” bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. İran, mevcut zengin doğal gaz rezervlerine rağmen üretim açısından on iki ülke arasında sekizinci sırada bulunmaktadır. Verilere göre İran, sadece Türkiye'ye doğal gaz ihracatı gerçekleştirmektedir (Mazman, 2008).

İran aynı zamanda, Irak ile petrol hususundaki işbirliği geliştirmekte ve bu yöndeki çalışmalara hız vermektedir. İki ülkenin geçmişte yaşadıkları siyasi krizleri bir kenara bırakarak iş birliği yapma hazırlığındalar. Böyle bir atılımın diğer devletlere

olumlu örnek olması söz konusudur. Ayrıca bu işbirliğinin başarılı bir şekilde sonuçlanması ortak çıkarlara sahip ancak siyasi anlaşmazlık yaşayan, birbirlerini rakip olarak gören diğer ülkelere örnek teşkil etmesi beklenmektedir. İran'ın Abadan Rafinerisinden yararlanabilmesi ve bu sayede günlük 250,000 varil petrol taşıma kapasitesine sahip olan mevcut petrol boru hattının 6 mil kadar daha uzatılması bağlamında etütler gerçekleştirilmektedir. 2015 yılının Ocak ayında Tahran ile gerçekleştirilen görüşmelerde Irak Petrol Bakanı Adil el-Mehdi de İran ve Irak'ın ortak sahalardan petrol ve doğal gaz çıkarılması hususunda ve ayrıca ortak kaynaklardan yararlanılması konusunda Tahran-Bağdat işbirliğinin diğer ülkeler için bir model olarak kullanılabilmesi kayıtlara geçmiştir (İran Ülke Bülteni, 2015).

İran'ın gerçekleştirdiği ihracat kalemleri arasında en önemli kaleminde ham petrol ve doğalgaz bulunmaktadır. Ülkenin toplam ihracat gelirinin yüzde seksenlik kısmını petrol ve doğalgazdan ihracatı oluşturmaktadır. Bu oran dünya genelindeki ham petrol fiyatlarına bağlı olarak artış ve azalış göstermektedir. Tüm bunların yanı sıra çok küçük miktarlarda da olsa petrol dışında ihracatta gerçekleşmektedir. Petrol ve doğalgaz dışında gerçekleşen ihracat kalemleri şu şekildedir; halı, fıstık, deri, kuru meyve ve sebzeler, havyar ve metallerdir (Direnizci, 2005: 30). Petrol ve doğalgaz ülke ekonomisi açısından önemli bir yer tutmaktadır. 2003 yılı öncesinde yaşanan İran, Irak savaşı diğer bir deyişle ülkenin yaşamış olduğu Körfez Krizi (I. ve II.) ülkenin petrol üretme büyük etkide bulunmuştur. Savaş şartları altında yeterli üretim seviyesine erişilememiştir.

Daha önceden de belirttiğimiz gibi bölgede bulunan ülkeler, sahip oldukları konum nedeniyle siyasi durum, iç ve dış savaş tehditleri gibi birçok unsur ülkelerin ekonomilerini görünür bir şekilde olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak bölgede yaşanan söz konusu siyasi krizlerin yaşandığı durumlarda ülkede üretim yavaşlarsa da tamamen durmamıştır.

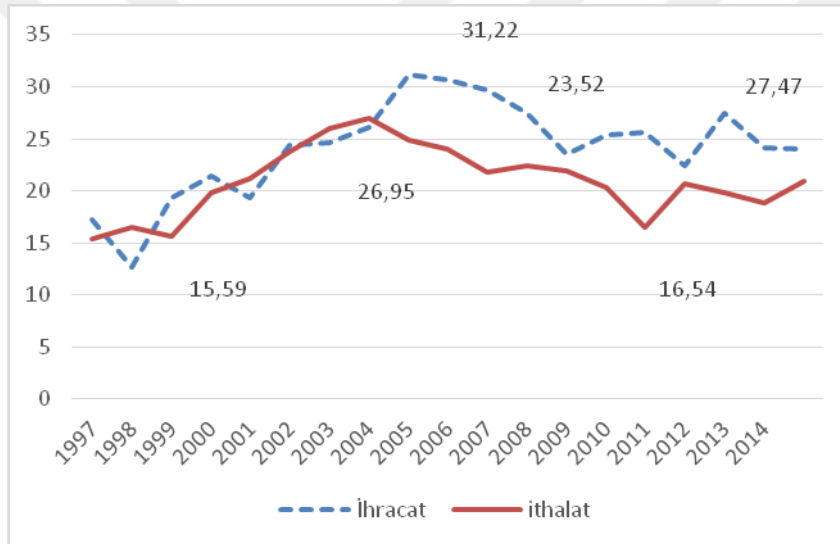
Çizelge 4.2’de 2011-2014 dönemine ait İran dış ticaret verileri yer almaktadır

Çizelge 4.2: İran Dış Ticaret Verileri

	2011	2012	2013	2014
İhracat (milyon \$)	112,788	145,518	98,033	93,015
İthalat (milyon \$)	75,458	77,729	67,058	60,047
Petrol Üretimi (000 varil/gün)	3,576	3,740	3,576	3,121
Petrol İhracatı (milyon \$)	90,191	118,861	68,135	64,789

Kaynak: İran Ülke Bülteni, 2015

İran’ın 1997-2015 yılları arasındaki ithalat ve ihracat rakamlarının GSYİH’ya oranı şekil 4.6’te verilmiştir.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.6: İran – İthalat ve İhracat rakamlarının GSYİH’ya Oranı (1997-2015)

Şekil 4.6’te 1997-2015 yıllarında İran’ın ithalat ve ihracat rakamlarının GSYİH’ya oranı verilmiştir. Verilen bu rakamlar incelendiğinde ithalatta bu oran ortalama 20,92 iken, ihracatta 24,05’tir. Ayrıca ülkenin ihracatının her geçen gün arttığını buna paralel olarak ithalatının azaldığını gözlemlemek mümkündür. Ülke 2004 yılından öndeki yıllarda dış ticaret açığı verirken 2004 yılından sonraki yıllarda ise hep dış ticaret fazlası vermiştir.

İran 1996 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne (DTÖ) üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak bu başvuru Amerika Birleşik Devletleri’nin engeline takılarak başvurusu askıya alınmıştır. Dünya geneline baktığımızda İran, Dünya Ticaret

Örgütü'ne üye olmayan tek büyük ekonomidir. İran'ın yapmış olduğu nükleer anlaşma sonrasında Dünya Ticaret Örgütü'ne tam üye olması konusundaki beklentilerde artış gözlemlenmektedir.

Çizelge 4.3'te İran'ın ihracat yapmış olduğu başlıca ülkeler yer alırken, Çizelge 4.4'te ise İran'ın ithalat yapmış olduğu başlıca ülkeler yer almaktadır. Ayrıca İran'ın başlıca ihracat yapmış olduğu ürünler EK-1 Çizelge A.1'te, İran'ın başlıca ithal ettiği ürünler ise EK-1 Çizelge A.2'de verilmiştir.

EK-1 Çizelge A.1 ve EK-1 Çizelge A.2'da verilen ürün listesi bire bir ihracatı ve ithalatı yapılan ürünlerin listesi değildir. Listede yer alan ürün fasıllarıdır. Yani o fasıla giren ürünlerin ticareti yapılmıştır anlamını taşımaktadır.

Çizelge 4.3: İran İhracatındaki Başlıca Ülkeler (1000 \$)

Ülke	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Japonya	15.109.766	12.634.220	18.316.807	9.289.105	11.197.777	12.902.450	7.965.794	6.930.974	6.177.224	3.251.143
Çin	992.552	13.306.760	19.594.195	13.286.547	18.300.891	30.332.973	24.869.408	25.389.864	27.506.898	16.034.629
Hindistan	895.410	9.165.577	13.791.494	10.591.667	11.078.292	11.488.128	13.349.275	10.031.595	11.246.347	6.225.321
Türkiye	5.626.610	6.615.394	8.199.689	3.405.985	7.645.007	12.461.532	11.964.779	10.383.217	9.833.290	6.096.254
G. Kore	219.834	6.481.826	822.3057	5.745.749	6.940.236	11.333.347	8.520.423	5.558.572	4.578.071	2.361.590
İtalya	6.739.663	5.738.670	5.755.969	2.742.615	6.289.136	7.415.440	2.880.456	182.433	585.134	519.586
Fransa	4.392.965	3.369.335	3.507.565	1.420.846	1.179.795	2.473.649	208.338	75.709	80.831	73.023
G. Afrika	17.152	2.955.505	3.290.393	2.599.083	3.147.899	3.732.125	1.233.562	5.361	10.897	6.621
Yunanistan	12.941	2.726.712	3.603.688	1.636.239	1.625.376	3.870.645	1.981.918	50.069	6.307	13.914
İspanya	180.858	2.106.876	4.599.295	2.769.902	4.544.667	5.598.578	959.708	113.136	172.839	195.585
Singapur	134.680	1.344.781	1.593.116	1.417.313	2.196.384	0.000	1.884.530	12.018	8.307	9.717
Fas	8.232	806.961	1.045.116	74.038	159.571	10.624	1.199	956	825	1.698
Almanya	462.011	793.892	846.255	762.561	1.214.485	1140292	479.240	379.701	315.186	279.711
Romanya	13.570	614.751	77.848	23.134	41.423	83.237	18.099	6.197	6.665	11.651

Kaynak: İran Ülke Raporu, 2007, ITC Trademap 2017, TUIK 2017.

Çizelge 4.4: İran'ın İthalatındaki Başlıca Ülkeler (1000 \$)

Ülke	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Çin	2.456.578	7.363.292	8.163.428	7.918.687	11.092.188	14.761.999	11.598.799	14.036.645	24.340.266	17.831.207
Almanya	5.212.313	4.954.681	5.728.088	5.207.983	5.049.179	4.391.284	3.301.792	2.495.220	3.224.256	2.330.671
Güney Kore	2.559.313	3.265.621	4.342.555	3.991.897	4.596.721	7.818.325	6.295.269	4.480.816	4.167.300	3.759.073
Rusya Federasyonu	1.903.647	2.924.444	3.291.209	2.846.000	3.359.046	3.277.140	1.900.387	1.168.616	1.325.514	1.017.214
İtalya	2.280.570	2.528.372	3.103.647	2.794.552	2.715.736	2.585.673	1.808.940	1.402.751	1.533.225	1.341.835
Kazakistan	283.035	2.451.368	2.039.530	1.279.004	1.093.884	1.077.031	649.544	535.671	892.504	565.792
Fransa	2.205.475	2.076.867	2.674.657	2.013.181	2.363.344	2.321.809	1.032.601	655.380	601.703	623.413
Hindistan	1.493.366	1.845.260	2.335.908	1.949.088	2.509.258	2.462.295	2.572.134	5.433.901	4.404.314	3.126.869
Brezilya	1.568.168	1.837.598	1.133.379	1.218.107	2.120.324	2.332.247	2.183.928	1.609.137	1.439.185	1.666.185
Türkiye	1.066.453	1.387.427	2.029.760	2.024.546	3.044.177	3.589.635	9.921.602	4.192.511	3.886.190	3.663.760
Japonya	1.045.269	1.332.250	1.885.946	1.643.929	2.083.409	1.709.291	652.637	168.024	251.014	287.376
Tayland	511.581	815.844	585.952	854.080	512.681	985.330	522.530	332.773	322.165	213.391
Hollanda	965.991	655.962	683.283	767.231	776.976	823.228	468.953	340.197	495.066	505.717
İsviçre	158.495	641.564	786.297	699.530	674.944	761.475	495.360	358.808	666.113	945.698

Kaynak: İran Ülke Raporu, 2007, ITC Trademap 2017, TUIK 2017.

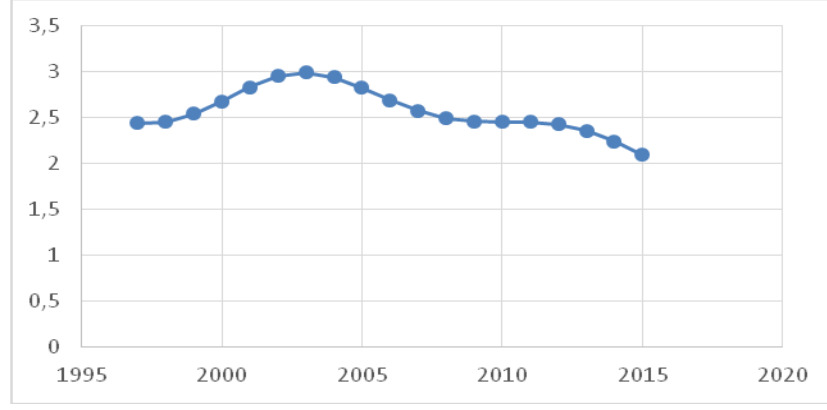
İran'da dış ticaret konusunda yaşanan en büyük sorun ülkenin hali hazırda kullandığı bir gümrük mevzuatının olmamasıdır. Aynı zamanda bu ülkede bankacılık ve hukuk sistemi de tam anlamıyla oturmamıştır. Tüm bu eksikliklerden dolayı ülkeye gerçekleştirilen ithalat maliyetleri çok yüksektir ve süreç çok uzamaktadır. Ek olarak ülkede faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar gerçekleştirilecek dış ticarete kayıt dışı talebinde bulunmaktadır.

4.2. Suudi Arabistan Krallığı ve Ekonomik Yapısı

Suudi Arabistan ekonomisi petrol ve yan sanayisine bağımlı bir ekonomidir. Toplam bütçe gelirleri içerisinde petrol gelirlerinin payı %80'nin üzerindedir. Dünya petrol rezervleri bakımından en zengin ülke Suudi Arabistan'dır. Gerektiği zaman petrol üretimini artırarak Dünya Petrol arzında değişiklik yaratabilen Suudi Arabistan bu bağlamda OPEC'in en önemli üyelerinden birisidir (Kıyak, 2005: 28).

Suudi Arabistan petrol rezervleri itibari ile dünya sıralamasında ilk sıralarda yer almaktadır. Söz konusu petrol rezervlerinin çoğu Ghawor'da 70 milyar varil üretim düzeyi ile Dünya'nın en büyük petrol sahasıdır. Suudi Arabistan, dünyanın en büyük petrol ihracatçısı konumundadır. Ülkede ve dünyada istatistik bilgilerinin tutulduğu 1967 yılından bu yana dış ticaret fazlası veren nadir ülkeler arasında yer almaktadır. Ülkenin ihracatında en büyük rol oynayan ürünü petroldür. Ülke petrol bağlamında OPEC ülkeleri arasında fiyat belirleyici ülke konumuna sahiptir (Mazman, 2008). Dünya genelinde en çok petrol rezervine sahip ve neredeyse dünya genelinde petrol fiyatlarının belirlenmesinde rol oynayan güçlü bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Suudi Arabistan diğer ülkelerle çok kolay iş birliği yapmayan, daha çok kendi içinde yaşayan bir devlet izlenimi vermektedir.

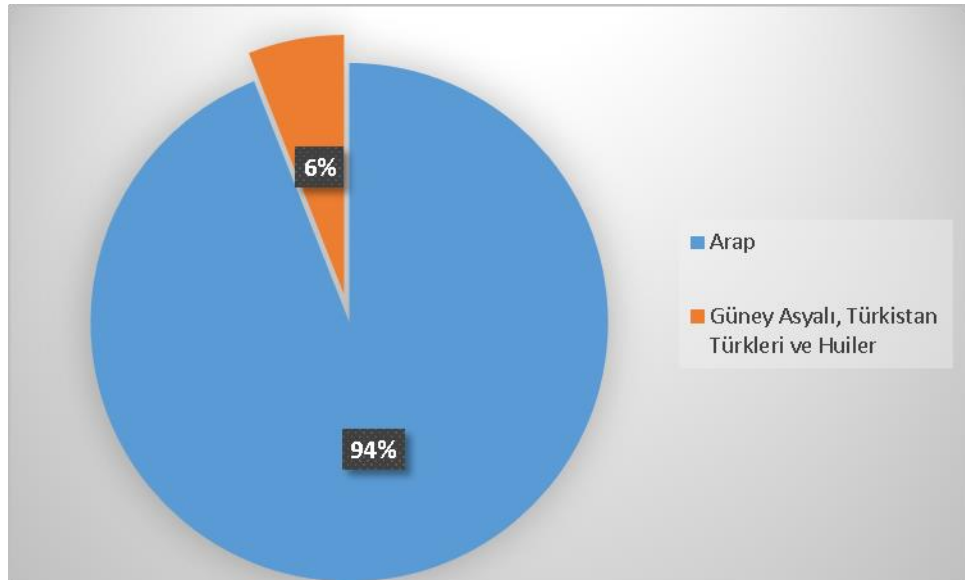
Ülkede petrol dışında üretilen ürünler ise Körfez İşbirliği Konseyi kapsamında konsey üye ülkelere, Asya'ya, diğer Arap ülkelerine ve Batı Avrupa'ya ihracat olarak gönderilmektedir. Petrolden elde edilen yüksek kazanç sayesinde, iş çevrelerinin piyasaya duyduğu güven ve küresel ekonomideki yatırım eğilimiyle bağlantılı olarak ithalatı da beraberinde arttırmaktadır (Mazman, 2008). Suudi Arabistan aynı zamanda Elektrik üretimi yapan bir ülkedir. Suudi Elektrik Şirketi (SEC) 2000 yılında kurulmuştur. Ülkede elektrik üretimi büyük ölçüde petrol ve doğalgaza bağlıdır. Ülkede üretilen elektriğin %56'lık kısmı petrolden, %44'lük kısmı ise doğalgazdan üretilmektedir.

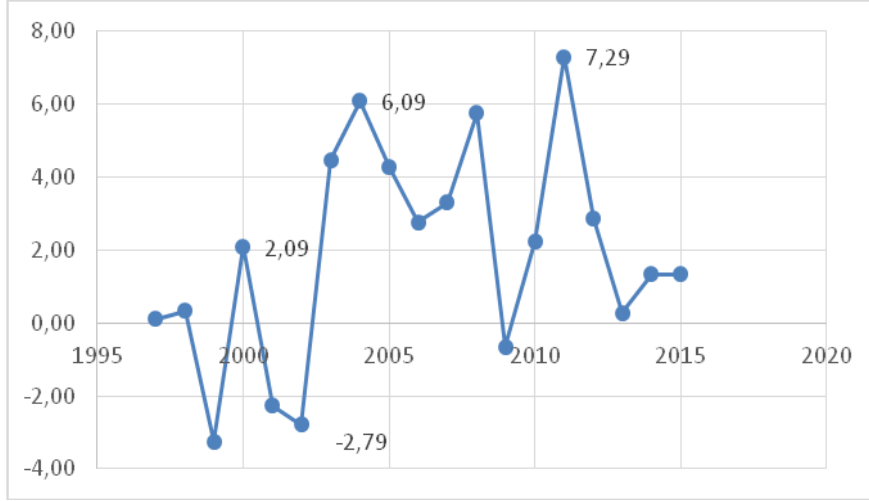
Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.7: Suudi Arabistan - Nüfus artış hızı (1997-2016)

Şekil 4.7’de görüldüğü üzere, Suudi Arabistan’da nüfus artış hızı son yirmi yılda %2,09 ile %2,95 aralığında değişen bir orana sahiptir. Son yirmi yılda ortalama %2,58 oranında nüfus artışı olmuştur. Ancak 2010 yılından sonraki yıllarda ülke nüfus artış hızında düşüş başlamıştır. Ülkede nüfusun %94’lük kısmı Arap’tır. Nüfusun geri kalanı ise Güney Asyalı, Türkistan Türkleri ve Huiler oluşturmaktadır. Ayrıca Suudi Arabistan’da resmi din İslam’dır. Halkın % 99’luk kısmı Müslümandır. Ayrıca Müslümanların çoğunluğu da Sünni ve büyük çoğunluğu Hanbeli’dir. Ülkede az sayıda Şii vardır. Ülkede az sayıda Hristiyan ve Doğu dinleri mensubu kişiler vardır. Suudi Arabistan nüfusunun etnik dağılımı şekil 4.8’de verilmiştir.

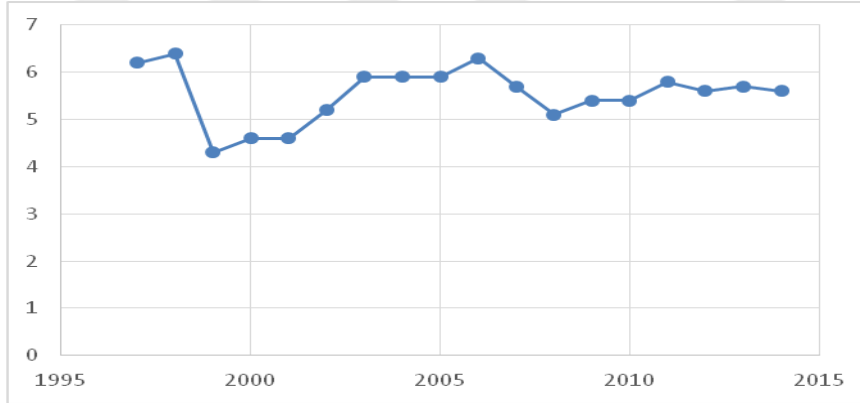
Şekil 4.8: Suudi Arabistan –Ülke Nüfus Etnik Dağılımı

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.9: Suudi Arabistan - Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) (1997-2017)

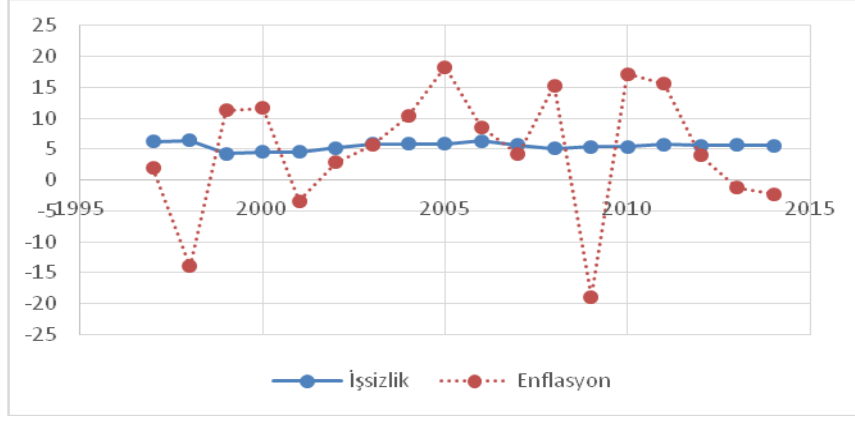
Şekil 4.9’de görüldüğü üzere, Suudi Arabistan’ın Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla verileri yıllara göre sürekli değişkenlik göstermektedir. Yirmi yıllık GSYİH ortalama artış hızı %1,87’dir. Ülkenin Körfez Krizini yaşadığı dönemde ülkenin ekonomisinin negatif yönde ilerlediği gözlemlenmektedir. Ülkenin GSYH oranının son 20 yılda en yüksek olduğu yıl 2012 yılıdır.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.10: Suudi Arabistan – İşsizlik Oranı (İLO) (1997-2015)

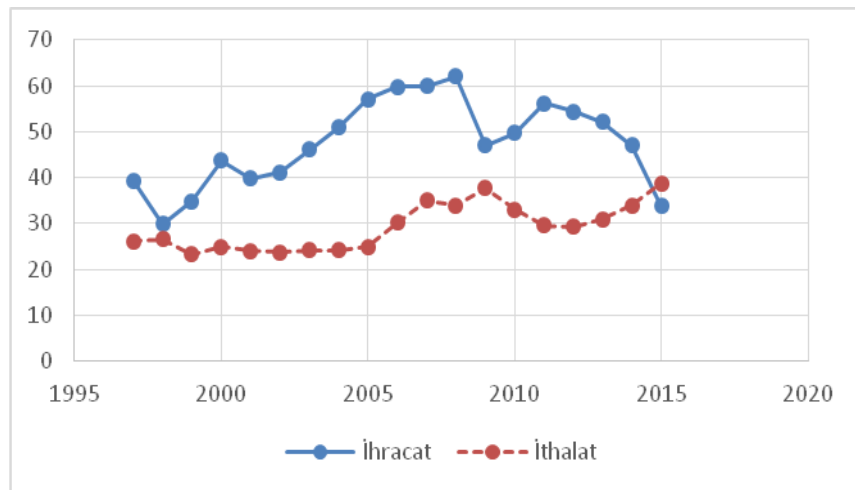
Şekil 4.10’de görüldüğü üzere Suudi Arabistan’a ait İLO tarafından yayınlanmış verilere bakıldığında rakamların istikrarlı bir şekilde ilerlediği görülmektedir. Yaklaşık yirmi yıllık veriyi içeren grafikte işsizlik oranının birbirine benzer oranlarda ve çok küçük değişimlerle hareket ettiği açıkta gözlemlenmektedir. 2011 yılından sonraki yıllarda işsizlik oranının küçük yüzdeler oranlarda düşüş olduğu gözlemlenmektedir.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.11: Suudi Arabistan – İşsizlik ve Enflasyon Oranı İlişkisi (1997-2015)

Şekil 4.5’de bahsettiğimiz gibi Turan ve Özarı 2015 yılında yapmış oldukları çalışmada işsizlik oranı ile enflasyon oranı arasında ters yönlü bir ilişki olduğundan bahsetmiştir (Turan ve Özarı, 2015: 155-177). Tıpkı İran’da olduğu gibi Suudi Arabistan içinde böyle bir durum söz konusu değildir. Dünya veri bankasından alınan ve Suudi Arabistan devletine ait makroekonomik değişkenlere ait yaklaşık son yirmi yıllık verilere baktığımızda enflasyon oranında ülke içerisinde ve komşu ülkelerle yaşanan siyasi olaylara bağlı olarak sürekli olarak bir dalgalanma yaşadığı gözlemlenmektedir. Ancak işsizlik oranına bakıldığında ise bu süreçte sürekli olarak benzer ya da çok küçük oranla farklılık gösterdiğini gözlemlemek mümkün. Bunun nedeni ise ülke ekonomisinin bağlı olduğu doğal kaynaklardır. Ülke içerisinde her ne kadar siyasi olarak bazı sorunlar yaşansa da üretim devam etmektedir.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.12: Suudi Arabistan – İthalat ve İhracat rakamlarının GSYİH'ya Oranı (1997-2015)

Şekil 4.12’de 1997-2015 yıllarında Suudi Arabistan’ın ithalat ve ihracat rakamlarının GSYİH’ya oranı verilmiştir. Verilen bu rakamlar incelendiğinde ithalatta bu oran ortalama 29,17 iken, ihracatta 47,64’tir. Ülkenin sürekli olarak artış gösteren ihracat rakamlarının son beş yılda düşüş yaşadığı buna paralel olaraksa ithalat rakamlarının arttığını açıkça görülmektedir. 1998 yılından 2014 yılına kadar olan süreçte ülke dış ticaret fazlası verirken 2015 yılında ülke dış ticaret açığı vermiştir. Ayrıca ülkenin dış ticaret verilerine bakıldığında ihracat oranında 2008 yılında belirgin bir oranda düşüş olduğu gözlemlenmiştir.

Çizelge 4.5’de 2011-2014 dönemine ait Suudi Arabistan’ın dış ticaret verileri yer almaktadır

Çizelge 4.5: Suudi Arabistan Dış Ticaret Verileri

	2011	2012	2013	2014
İhracat (milyon \$)	364,140	387,374	375,361	341,947
İthalat (milyon \$)	127,963	151,260	163,015	168,240
Petrol Üretimi (000 varil/gün)	9,900	10,000	10,200	11,600
Petrol İhracatı (milyon \$)	6,900	6,800	**	**

Kaynak: ITC Trademap 2017, TUİK 2017.

Suudi Arabistan 2015 yılı Temmuz ayında günlük 10.67 milyon varil ile rekor miktarda petrol üretim gerçekleştirmiştir.

Çizelge 4.6’te Suudi Arabistan’ın ihracat yapmış olduğu başlıca ülkeler yer alırken, Çizelge 4.7’te ise Suudi Arabistan’ın ithalat yapmış olduğu başlıca ülkeler yer almaktadır. Ayrıca İran’ın başlıca ihracat yapmış olduğu ürünler EK-1 Çizelge A.3’da, Suudi Arabistan’ın başlıca ithal ettiği ürünler EK-1 Çizelge A.4’de verilmiştir. EK-1 Çizelge A.3 ve Çizelge A.4’de verilen ürün listesi bire bir ihracatı ve ithalatı yapılan ürünlerin listesi değildir. Listede yer alan ürün fasıllarıdır. Yani o fasıla giren ürünlerin ticareti yapılmıştır anlamını taşımaktadır.

Çizelge 4.6: Suudi Arabistan İhracatındaki Başlıca Ülkeler (1000 \$)

Ülke	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Japonya	294,788	281,850	357,527	309,102	268,416	256,628	383,596	666,988	806,70	632,71
Çin	1.409,55	1.673,98	2.130,87	2.341,46	3.604,65	5.976,12	6.348,21	7.424,59	7318,35	5.607,15
Hindistan	825,18	1.150,89	1.344,86	1.250,71	1.771,50	2287,15	2.525,52	2.747,30	3.826,99	3.001,07
Türkiye	354,83	542,71	656,952	548,81	1.183,40	1.682,52	1.845,48	1.806,97	2.129,14	1.721,67
G. Kore	524,39	584,86	677,581	396,87	474,43	879,99	985,106	1.365,24	1.390,82	902,15
İtalya	400,96	468,84	467,561	365,01	628,26	971,51	932,769	790,735	890,70	747,21
Belçika	736,46	900,649	1.097,64	615,03	1.060,51	1.576,92	1.631,06	1.751,93	1.797,35	1.506,68
Bahreyn	918,16	1.152,37	1.428,02	1.303,20	1.219,00	1.233,37	1.445,11	1.536,65	1.582,35	1.503,04
Mısır	700,97	1.134,84	1.466,58	1.235,40	1.623,16	1.564,21	1.726,21	1.766,63	2.091,27	1.966,16
Singapur	1.101,44	1.332,43	1.392,42	1.170,29	2.197,53	3.199,07	3.488,49	3.406,70	3.694,45	2.354,17
ABD	568,287	802,82	969,668	670,233	1.069,18	1.527,53	1.965,88	1.472,74	1.333,18	1.480,46

Kaynak: ITC Trademap 2017, TÜİK 2017.

Çizelge 4.7: Suudi Arabistan'ın İthalatındaki Başlıca Ülkeler (1000 \$)

Ülke	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Japonya	5.594,04	7.835,37	9.346,55	7.186,92	7.939,58	8.236,10	10.349,75	9.325,86	9.903,37	9.713,40
Çin	5.847,15	8.575,24	12.414,05	10.690,18	12.336,69	17.134,23	19.635,04	20.807,22	23.078,16	23.967,98
Hindistan	2.539,57	2.980,35	4.710,31	3.391,34	3.931,03	4.221,94	5.125,70	5.720,07	6.171,51	5.813,61
Türkiye	786,40	1.200,76	1.808,62	1.512,67	2.115,49	2.359,59	3.366,59	3.115,29	2.791,09	2.975,85
G. Kore	2.601,41	4.002,66	5.078,96	4.200,75	4.693,40	7.703,84	9.374,05	9.513,00	8.546,50	9.645,91
İtalya	2.730,64	4.019,07	4.528,16	3.459,39	3.322,27	4.545,62	4525,89	5.288,91	5.737,48	5.070,14
Fransa	2.553,43	2.937,02	3.800,39	3.379,19	3.590,82	3.888,02	4.448,06	4.629,51	4.496,24	4.218,75
ABD	8.614,377	9.933,23	11.930,80	15.481,05	13.460,37	13.881,72	16.306,47	20.254,19	21.493,60	21.384,32
İspanya	722,461	1.136,01	1.300,74	1.175,57	1.206,10	1.423,75	1.805,80	2.024,65	2.185,42	2.414,46
Avustralya	2.049,09	1.930,57	2.457,29	1.651,22	1.639,86	1.733,84	2.166,76	2.368,84	2.301,60	1.801,49
Almanya	5.559,01	7.898,53	8.432,23	7.527,49	8.170,00	8.948,55	10.914,03	11.801,96	12.416,57	11.758,56
Hollanda	989,47	1.174,37	1.418,91	1.155,06	1.178,61	1.432,16	1.626,71	1.760,89	1.840,28	1.624,57

Kaynak: ITC Trademap 2017, TÜİK 2017.

4.3. İnan ve Suudi Arabistan'ın Türkiye İle Ekonomik İlişkileri

Ülkelerin dış politikada hareket alanları uluslararası sistemdeki konumlarına göre belirlenmektedir. Söz konusu bu konum büyük ölçüde o ülkenin dâhili yapısıyla ilgili olduğu belirtilebilmektedir. Ülkelerin buldukları coğrafi konum, nüfus, sanayileşme düzeyi, kaynakları, teknolojisi gibi konular bir dış politikadaki konumunun belirlenmesi hususunda doğrudan veya dolaylı olarak rol oynamaktadır (Gürses, 2005: 25).

Ortadoğu'nun benzersiz ekonomik yapısı bazı faktörlerin olağan üstü kombinasyonudur (Direnizci, 2005: 30). Ortadoğu'ya yönelik geliştirilen stratejileri sadece petrol unsuruna bağlamak mümkün değildir. Konu, Ortadoğu'nun ekonomi merkezli siyasi tarihi açısından değerlendirildiğinde, petrolün tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Bugün Ortadoğu olarak adlandırılan bölge, antik dönemlerden bu yana tarım potansiyeli ve ticaret aktarım hattı olarak önemli bir konumda yer almaktadır. Dünya ana kıtası üzerindeki bütün ulaşım ve ticaret yollarının Ortadoğu ile doğrudan veya dolaylı olarak bağlantı içinde olması, bölgeyi ekonomi eksenli politikaların merkezi haline getirmektedir (Dural, 2007:7).

İnan Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyalarının kesişim noktasında konumlanmış bölgenin en eski ülkelerinden birisidir. Kuzeydoğuda Türkmenistan, kuzeybatıda Azerbaycan ve Ermenistan, batıda Türkiye ve Irak doğuda Pakistan ve Afganistan, güneyde ise Basra Körfezi ile sınırlara sahiptir (Sönmezoğlu, 2004: 83). Ortadoğu bölgesinde Türkiye ile "Cumhuriyet" adını taşıyan iki devletten biri olan İnan "İslam Cumhuriyeti" sıfatı ile dünya da eşine rastlanmayan bir yönetim şeklini benimsemiştir. İnan'ın gerçekleştirdiği ihracat kalemleri arasında en önemli kaleminde ham petrol ve doğalgaz bulunmaktadır. Ülkenin toplam ihracat gelirinin yüzde seksenlik kısmını petrol ve doğalgazdan ihracatı oluşturmaktadır. Bu oran dünya genelindeki ham petrol fiyatlarına bağlı olarak artış ve azalış göstermektedir. Tüm bunların yanı sıra çok küçük miktarlarda da olsa petrol dışında ihracatta gerçekleşmektedir. Petrol ve doğalgaz dışında gerçekleşen ihracat kalemleri şu şekildedir; halı, fıstık, deri, kuru meyve ve sebzeler, havyar ve metallerdir (Direnizci, 2005: 30). Petrol ve doğalgaz ülke ekonomisi açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Diğer taraftan petrol konusunda en önemli ülkelerden bir diğeri de Suudi Arabistan'dır. Suudi Arabistan ekonomisi petrol ve yan sanayisine bağımlı bir

ekonomidir. Toplam bütçe gelirleri içerisinde petrol gelirlerinin payı %80'nin üzerindedir. Dünya petrol rezervleri bakımından en zengin ülke Suudi Arabistan'dır. Gerekli zaman petrol üretimini artırarak Dünya Petrol arzında değişiklik yaratabilen Suudi Arabistan bu bağlamda OPEC'in en önemli üyelerinden birisidir (Kıyak, 2005: 28). Suudi Arabistan petrol rezervleri itibari ile dünya sıralamasında ilk sıralarda yer almaktadır. Söz konusu petrol rezervlerinin çoğu Ghawor'da 70 milyar varil üretim düzeyi ile Dünya'nın en büyük petrol sahasıdır (Mazman, 2008).

Türkiye 1980 yılında uygulamaya konulan 24 Ocak kararlarıyla birlikte, 1930'lardan beri uygulanmakta olan ithal ikameci sanayileşme politikasını terk ederek, dışa açık sanayileşme politikasını benimsemiştir (Yavan, 2012). Bu çerçevede dış ticaret ve kambiyo rejiminde önemli liberalizasyona gitmiştir. Bu strateji değişikliğinin ardında yatan temel neden iç pazara dönük ve rekabet şansına sahip bulunmayan bir yapıda gelişen Türk sanayisinin, dış pazara dönük üretim yapabilir hale getirmektir. Nitekim alınan liberalizasyona yönelik kararlar ve ihracatın artırılmasına yönelik teşviklerinde etkisiyle dış ticaret hacminde büyük oranlarda artış gözlenmiştir. Son dönemlerde dış ticaret açıklarının giderek artan bir trend izlemesi ve ithalatın kısa vadede azaltılması imkanlarının son derece sınırlı oluşu dış ticaret açıklarının kapatılması için ihracatın üzerinde yoğunlaşılmasını gerektirmektedir. Türkiye'nin batıda dış ticaret hacminin gelişmesini sağlayamaması ve zaten büyük bir potansiyeli olan Ortadoğu ülkelerini görmezden gelmesi yıllardır bilinen ve kabullenilmiş bir gerçektir (Mazman, 2008).

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) kapsamında Türkiye, Afganistan, İran, Pakistan ve Tacikistan 17 Temmuz 2003 tarihinde bir araya gelerek ticari ilişkileri ile ilgili bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma kapsamında, tarife dışı engellerin kaldırılması ve tarifelere duyarlı bir ticaret rejimi oluşturulması planlanmıştır. İmzalanan bu antlaşma Ekonomik İşbirliği Örgütü Ticaret Antlaşması(ECOTA)'dır. ECOTA'nın hayata geçirilebilmesi için muhatap ülkelerin ürün listelerini hazırlayarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Sekreteryası'na iletmeleri gereklidir. 2011 yılı ocak ayında İran'da gerçekleşen ECOCCI Genel Kurulu'nda, söz konusu bu dört ülke İran'dan Tacikistan koşullunun ortadan kaldırılması yönünde istekte bulunmuşlardır. ECOTA mevcut hali ile dört ülke arasında uygulamaya alınabileceğini dile getirmişlerdir. Anlaşmanın uygulamaya alınabilmesi için İran'ın kararıyla Tacikistan'ın listeleri sekreteryaya göndermesi beklenmektedir (İran Ülke Bülteni, 2015).

İslam Kalkınma Örgütü Tercihli Ticaret Sistemi Çerçeve Anlaşmasını onaylayarak müzakerelere katılmaya hak kazanan ülkeler şu şekildedir; Bangladeş, Kamerun, Mısır, İran, Ürdün, Lübnan, Libya, Malezya, Pakistan, Senegal, Tunus, Türkiye ve Uganda'dır. İslam Kalkınma Örgütü Tercihli Ticaret Sistemi Çerçeve Anlaşmasını imzalamış fakat onay işlemlerini henüz tamamlamamış olan ülkeler ise şu şekildedir; Irak, Kuveyt, Nijerya, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri(BAE)'dir (İran Ülke Bülteni, 2015).

4.3.1. Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri

Türkiye ve İran, farklı yönetim şekillerine sahip iki komşu ülkedir. İki ülkenin hem jeopolitik konumları, hem de tarihi mirasları, nüfusları ve zengin kültürleriyle çok eskiden beri kilit ülke olma özelliklerini korumuş ve günümüze kadar sürdürmüşlerdir. İran'ın Türkiye'yle bölgesel olarak bir rekabet içerisinde olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Tarih boyunca iki ülkenin ilişkilerinde bu gerçek hep ön planda olmuştur. Ancak, iki ülke arasındaki bu rekabet birbirlerinin toprakları üzerinde hak iddia etme anlamında değildir. Daha çok birbirlerine karşı Ortadoğu bölgesinde üstünlük sağlanması olarak şekillenmiştir (Erol, 2008:1-163).

Ortadoğu da yaşanan en önemli olaylardan biriside 1980 yılında Irak ve İran arasında başlayan savaştır. Söz konusu bu savaş sürecinde Türkiye'nin iki ülkeye karşı izlediği tarafsız politika sayesinde Türkiye'ye ekonomik açıdan çok büyük fayda sağlamıştır. İzlenen bu tarafsızlık politikası, Türkiye'nin her iki ülkeyle de olan dış ticaret hacminin artmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca Türkiye izlediği tarafsızlık politikası sonucunda çok daha düşük fiyatla petrol ithal etme şansını yakalamıştır (Turan vd., 2016: 145). Türkiye, iki ülke arasında yaşanan krizi kendi adına bir fırsata çevirmiştir.

İran ile Türkiye'nin ticari ilişkileri 9 Mart 1982 tarihli Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması kapsamında sürdürülmektedir. İran devrimi sonrasındaki dönemde gelişen İran-Irak savaşı olduğu yıllarda, İran-Türkiye arasında gerçekleşen ekonomik mübadelelerde artış yaşanmıştır. 1981 yılı itibariyle İran'ın Türkiye'den yaptığı dış alım miktarı 128 milyon dolara ulaşırken, iki yıl içerisinde on kat artmıştır. Savaş bittikten sonrasındaki dönemde iki ülke arasında ortaya çıkan siyasi sorunlardan dolayı iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler en düşük düzeye indirgenmiştir (İran İslam Cumhuriyeti, Konya Ticaret Odası Etüt Araştırma Merkezi, 2008: 28).

Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde atılan en mühim adımlardan birisi de elektrik konusunda imzalanan dış ticaret anlaşması olmuştur. İran Enerji Bakanı Perviz Fettah'ın 2007 yılı Nisan ayının sonunda yapmış olduğu Türkiye ziyaretinde anlaşmaya varılmıştır. Söz konusu bu anlaşmadan sonra 6 ay süren çalışmaların sonucunda, elektrik anlaşması yapılarak imzalanmıştır. Bu elektrik anlaşmasına göre, her biri 2 bin MW kurulu güçte iki adedi İran'ın tarafında, bir adedi ise Türkiye'nin tarafında olmak üzere üç adet termik santral kurulacaktır. İran tarafına toplam 10 bin MW gücünde hidroelektrik santralleri yapılacak olup, Türkiye ve İran arasında hali hazırda var olan elektrik iletim hatlarının güçlendireceği düşünülmektedir (Mazman, 2008). İran'dan elektrik, doğalgaz alan tek ülke konumundaki Türkiye'nin bu alış veriş ülke ile olan ikili ilişkilerini gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır.

Çizelge 4.8'de 2005-2016 yılları arasında gerçekleşen Türkiye-İran Dış Ticaret rakamları verilmiştir.

Çizelge 4.8: Türkiye-İran Dış Ticareti

Yıllar / Bin Dolar	İhracat (Bin Dolar)	İthalat (Bin Dolar)	Hacim (Bin Dolar)	Denge (Bin Dolar)
2005	912.940	3.469.706	4.382.646	-2.556.766
2006	1.066.902	5.626.610	6.693.512	-4.559.708
2007	1.441.190	6.615.394	8.056.584	-5.174.204
2008	2.029.760	8.199.689	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.546	3.405.985	5.430.531	-1.381.439
2010	3.044.177	7.645.007	10.689.184	-4.600.830
2011	3.589.635	12.461.532	16.051.167	-8.871.897
2012	9.921.602	11.964.779	21.886.381	-2.043.177
2013	4.192.511	10.383.217	14.575.728	-6.190.706
2014	3.886.190	9.833.290	13.719.480	-5.947.100
2015	3.663.760	6.096.254	9.760.014	-2.432.494
2016	4.967.406	4.699.777	9.667.183	267.629

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge 4.8’de Türkiye ve İran arasında gerçekleşen 2005-2016 yıllarına ait dış ticaret verileri yıllık bazda verilmiştir. Ayrıca bu tabloda sadece ithalat ya da ihracat rakamları yer almamakta, ek olarak iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi ve dengesi yer almaktadır. Çizelgede yer alan tüm dış ticaret rakamlarını incelediğimizde Türkiye ve İran arasındaki dış ticaret dengesinin negatif yönlü olduğu açıkça görülmektedir. Dengeyi negatif yöne çeken Türkiye’nin İran’dan yapmış olduğu ithalat rakamları ve ihraç edilen ürünlerin fasılları çizelge 4.16’te gösterilmiştir.

Çizelge 4.9’de Türkiye’nin Ortadoğu ile dış ticaretinde İran’ın payı gösterilmiştir. Ayrıca bu İran’ın Ortadoğu ile olan dış ticaretindeki pay şekil 4.12’de grafiklerle gösterilmiştir.

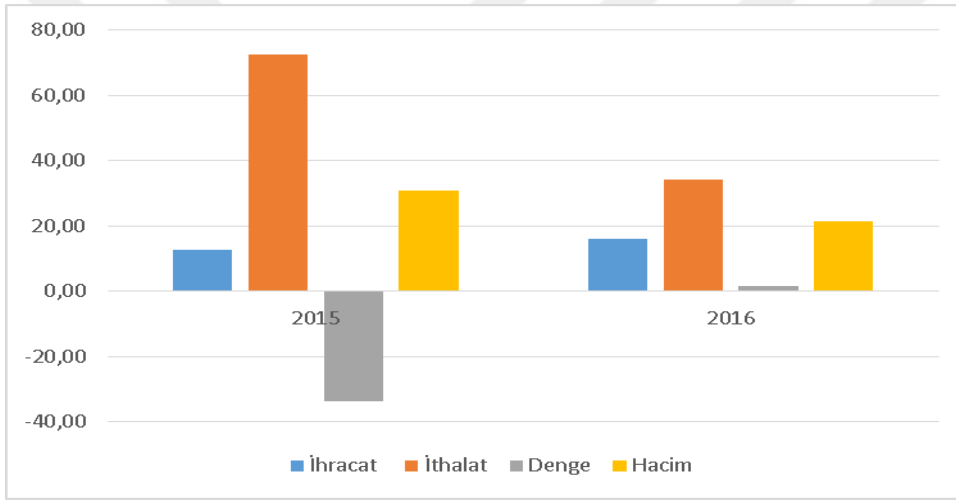
Çizelge 4.9: Türkiye-Ortadoğu Dış Ticaretinde Türkiye- İran Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı)

2015	Türkiye-Ortadoğu Dış Ticareti (\$)	Türkiye-İran Dış Ticareti (\$)	Yüzde
İhracat	31.085.756	3.886.190	12,50
İthalat	13.574.630	9.833.290	72,44
Denge	17.511.126	-5.947.100	-33,96
Hacim	44.660.386	13.719.480	30,72
2016	Türkiye-Ortadoğu Dış Ticareti (\$)	Türkiye-İran Dış Ticareti (\$)	Yüzde
İhracat	31.311.888	4.967.406	15,86
İthalat	13.760.739	4.699.777	34,15
Denge	17.551.149	267.629	1,52
Hacim	45.072.627	9.667.183	21,45

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge 4.9’de Türkiye’nin Ortadoğu ile dış ticareti ve bu dış ticarete İran’ın sahip olduğu pay rakamlarla gösterilmiştir. 2015 yılında Türkiye’nin Ortadoğu’ya gerçekleştirmiş olduğu ihracatın %12,50’lik kısmını İran’a gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Ortadoğu’dan gerçekleştirilen ithalatın %72,44’lük kısmını da İran’a gerçekleştirmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise Türkiye’nin Ortadoğu’ya yapmış olduğu dış ticaret rakamlarında büyük oranlarda değişiklik olmazken, Türkiye’den İran’a gerçekleşen ihracat rakamlarında %3 oranında artış olmuştur. Türkiye’nin İran’dan gerçekleştirdiği ithalat rakamlarında ise yarı yarıya düşüş gerçekleşmiştir. Böylelikle 2015 yılında negatif yönlü gerçekleşen Türkiye-İran dış ticareti 2016 yılında pozitif oranlı gerçekleşmiştir.

Ayrıca Türkiye'nin 2016 yılında gerçekleştirdiği dış ticaret rakamlarında İran hem ithalatta hem de ihracatta ilk 20 ülke arasına girmiştir. İran'a ihrac edilen ürünlerin fasıl listesi EK-1 Çizelge A.5'te ve İran'dan ithal edilen ürünlerin fasıl listesi ise EK-1 Çizelge A.6'da verilmiştir. EK-1 Çizelge A.5'te Türkiye'nin İran'a 2015 yılında ihrac etmiş olduğu ürünlere ait fasıllar yer almaktadır. Bu ürünlere ait fasılların tutarı yüksek olan ilk on beş tanesine yer verilmiştir. Çizelge A.6'te Türkiye'nin İran'dan 2015 yılında ithal etmiş olduğu ürünlere ait fasıllar yer almaktadır. Bu ürünlere ait fasılların tutarı yüksek olan ilk on beş tanesine yer verilmiştir. Çizelge A.5 ve Çizelge A.6'da verilen ürün listesi bire bir ihracatı ve ithalatı yapılan ürünlerin listesi değildir. Listede yer alan ürün fasıllarıdır. Yani o fasıla giren ürünlerin ticareti yapılmıştır anlamını taşımaktadır.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.13: Türkiye-Ortadoğu Dış Ticaretinde Türkiye- İran Dış Ticaretinin Yeri
(2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı)

Şekil 4.13'de Türkiye-Ortadoğu Dış Ticaretinde İran'ın payı grafikte gösterilmiştir. Grafikte 2015 yılı ve 2016 yılı karşılaştırmalı olarak verilmiştir. 2015 yılında iki ülke arasında gerçekleşen ticari ilişki sonucunda Türkiye, İran ile yapmış olduğu dış ticarete negatif sonuç elde etmiştir.

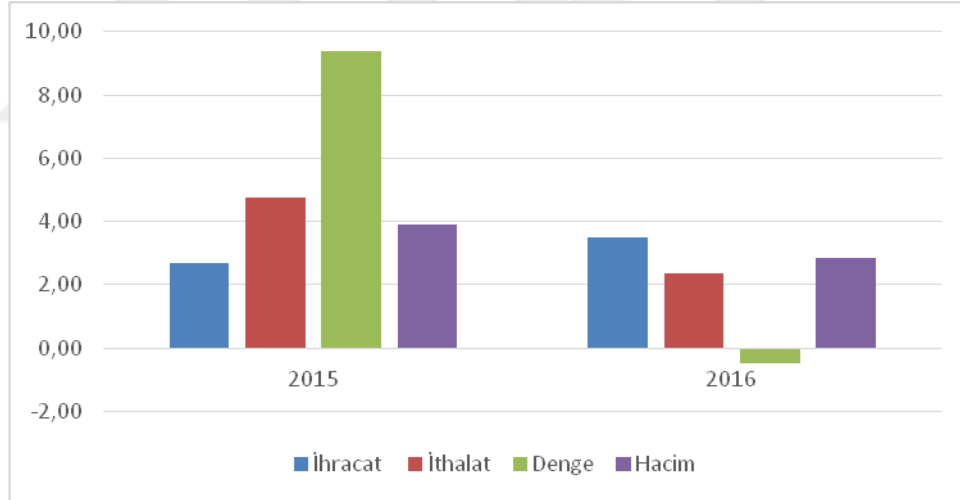
Çizelge 4.10: Türkiye Dış Ticaretinde Türkiye- İran Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı)

2015	Türkiye Dış Ticareti (Milyon \$)	Türkiye-İran Dış Ticareti (Milyon \$)	Yüzde
İhracat	143.862	3.886	2,70
İthalat	207.207	9.833	4,75
Denge	-63.345	-5.947	9,39
Hacim	351.069	13.719	3,91

2016	Türkiye Dış Ticareti (Milyon \$)	Türkiye-İran Dış Ticareti (Milyon \$)	Yüzde
İhracat	142.557	4.967	3,48
İthalat	198.610	4.700	2,37
Denge	-56.053	267	-0,48
Hacim	341.167	9.667	2,83

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge 4.10'te Türkiye'nin toplam dış ticaretinde İran'ın payının yüzdeler oranı verilmiştir. Ayrıca bu tabloda 2015 ve 2016 yıllarının oranları verilerek karşılaştırma yapılmıştır.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.14: Türkiye Dış Ticaretinde Türkiye- İran Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı)

Şekil 4.14'de Türkiye Dış Ticaretinde Türkiye- İran Dış Ticaretinin Yeri 2015-2016 Yılları Karşılaştırması grafik olarak verilmiştir.

İran Bitki Koruma Kurumunun izin, onay veya denetimine bağlı ürünlerin ithalatında 2009 yılından bu yana sorunlar ile karşılaşmıştır. Türkiye'de yerleşik resmi yetkili kurumlarca ithalata konu olan ürünlerle ilgili olarak hazırlanan sağlık sertifikaları

çoğu zaman kabul edilmemektedir. Veyahut ta ürünlerin Türkiye’den çıkış işlemlerinin yapıldığı sırada son kontrol merkezindeki denetim ile ilgili orijinal onaylı belge/ler aranmakta ve istenmektedir. Söz konusu bu durumlara ek olarak, Türkiye açısından uzun vadede büyük önem taşıyan pamuk tohumu ihracatı ile ilgili olarak İran üzerinden transit geçişler yapılmaktadır. Bu transit işlemleri sırasında İran yetkilileri tarafından Türkiye’ye büyük sıkıntılar yaratılmaktadır. Türk tırlarının gümrük geçişlerinde büyük zorluk ve sıkıntılar yaşanmaktadır. Ayrıca her iki ülkeye ait gümrük kapılarında personel eksikliği sıkıntısı bulunmaktadır (İran Ülke Bülteni, 2015).

4.3.2. Türkiye Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan Krallığı Ekonomik İlişkileri

Suudi Arabistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, 1973 yılında petrol fiyatlarının yükselmeye başlaması ve Türkiye’den Suudi Arabistan’a müteahhitlik hizmetleri ve işçi gönderilmesi şeklinde başlamıştır. 1985 yılına gelindiğinde ise iki ülke arasındaki ilişkiler zirveye ulaşmıştır. Günümüzde Suudi Arabistan sınırları içerisinde kendi firma ismiyle faaliyette bulunan on Türk müteahhitlik firması bulunmaktadır. Ayrıca başka firmaların adına küçük ölçekli inşaat işleri yapan çok sayıda Türk vatandaşı bulunmaktadır (Mazman, 2008). Türkiye sadece Suudi Arabistan’da değil birçok Ortadoğu ülkesinde müteahhitlik hizmeti vermekte ve inşaat sektöründe çalışması için işçi göndermektedir. Bölgede hizmet veren diğer ülkelerin firmaları ve işçilerine kıyasla daha yetenekli oldukları gerekçesiyle Türk müteahhitleri ve işçileri tercih edilmektedir.

Diğer taraftan Türkiye ile Suudi Arabistan arasında gerçekleşen dış ticaret (ithalat ve ihracat) verileri yıllara göre değerlendirildiğinde, dış ticaret hacminde yıllar itibarıyla oldukça hızlı bir şekilde gelişim gösterdiği açıkça söylenebilmektedir (Mazman, 2008). Çizelge 4.11 son 10 yılda Türkiye ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen dış ticaret verileri yer almaktadır.

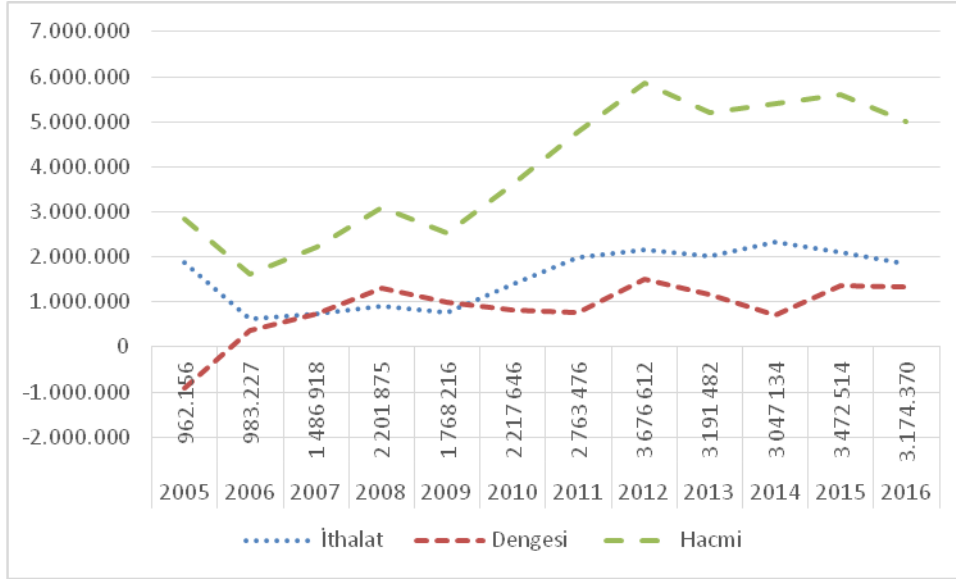
Çizelge 4.11: Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticareti (1000 Dolar)

Yıllar	İhracat (\$)	İthalat (\$)	Dış Ticaret Dengesi (\$)	Dış Ticaret Hacmi (\$)
2005	962.156	1.888.784	-926.628	2.850.940
2006	983.227	623.031	360.196	1.606.258
2007	1 486 918	735.702	751.216	2.222.620
2008	2 201 875	908.917	1.292.958	3.110.792
2009	1 768 216	775.785	992.431	2.544.001
2010	2 217 646	1.380.601	837.045	3.598.247
2011	2 763 476	2.001.529	761.947	4.765.005
2012	3 676 612	2.171.043	1.505.569	5.847.655
2013	3 191 482	2.014.870	1.176.612	5.206.352
2014	3 047 134	2.343.144	703.990	5.390.278
2015	3 472 514	2.117.220	1.355.294	5.589.734
2016	3.174.370	1.835.229	1.339.141	5.009.599

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge 4.11’de Türkiye ve Suudi Arabistan’ın 2005-2016 yıllarında arasında gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret verileri yıllık bazda verilmiştir. Ayrıca bu tabloda sadece ithalat ya da ihracat rakamları yer almamakta, ek olarak iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi ve dengesi yer almaktadır. Çizelgede yer alan tüm dış ticaret rakamlarını incelediğimizde Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki dış ticaret dengesinin pozitif yönlü olduğu açıkça görülmektedir. Dengeyi pozitif yöne çeken Türkiye’nin Suudi Arabistan’a yapmış olduğu ihracat rakamları ve ihraç edilen ürünlerin fasılları çizelge 4.20’de gösterilmiştir.

Devletin sanayi üretiminde ise stratejisi petrokimya, suni gübre ve demir gibi ağır sanayi dallarının geliştirilmesidir. Ağır sanayinin büyük bir bölümü, yani %70’lik kısmı devlete ait olan Suudi Temel Sanayiler Şirketi’nin (Sabic) elinde toplandığı açıkça gözlemlenmiştir (Suudi Arabistan Ülke Bülteni, 2012: 8). Türkiye ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen ham madde ithalat ve ihracatları Sabic ile Fırat Plastik arasında gerçekleşmektedir. Fırat Plastik’in, Sabic’ten PVC (Poli Vinyl Clorur) hammaddesi ithal etmektedir.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.15: Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticareti (2005-2016)

Çizelge 4.12’de Türkiye’nin Ortadoğu ile dış ticaretinde Suudi Arabistan’ın payı gösterilmiştir. Ayrıca bu Suudi Arabistan’ın Ortadoğu ile olan dış ticaretindeki pay şekil 4.15’de grafikte gösterilmiştir.

Çizelge 4.12: Türkiye-Ortadoğu Dış Ticaretinde Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı)

2015	Türkiye-Ortadoğu Dış Ticareti (\$)	Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticareti (\$)	Yüzde
İhracat	31.085.756	3.472.514	11,17
İthalat	13.574.630	2.117.220	15,60
Denge	17.511.126	1.355.294	7,74
Hacim	44.660.386	5.589.734	12,52
2016	Türkiye-Ortadoğu Dış Ticareti (\$)	Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticareti (\$)	Yüzde
İhracat	31.311.888	3.174.370	10,14
İthalat	13.760.739	1.835.229	13,34
Denge	17.551.149	1.339.141	7,63
Hacim	45.072.627	5.009.599	11,11

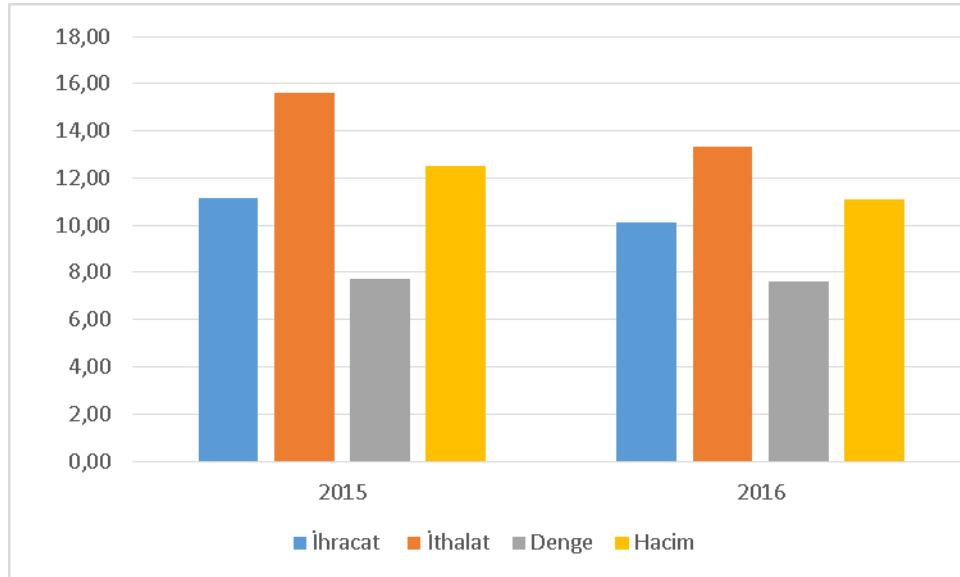
Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge 4.12’de Türkiye’nin Ortadoğu ile dış ticareti ve bu dış ticarete Suudi Arabistan’ın sahip olduğu pay rakamlarla gösterilmiştir. 2015 yılında Türkiye’nin Ortadoğu’ya gerçekleştirmiş olduğu ihracatın %11,17’lik kısmını Suudi Arabistan’a

gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Ortadoğu'dan gerçekleştirilen ithalatın %15,60'lık kısmını da Suudi Arabistan'a gerçekleştirmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin hem Ortadoğu'ya yapmış olduğu dış ticaret rakamlarında hem de Suudi Arabistan'a yapmış olduğu dış ticaret rakamlarında büyük oranlarda değişiklik olmamıştır. Suudi Arabistan'ın payı sabit kalmıştır.

Ayrıca Türkiye'nin 2016 yılında gerçekleştirdiği dış ticaret rakamlarında Suudi Arabistan ihracatta ilk 20 ülke arasına girerken, ithalatta ilk yirmi listesinde yer alamamıştır. Suudi Arabistan'a ihraç edilen ürünlerin fasıl listesi EK-1 Çizelge A.7'de ve Suudi Arabistan'dan ihraç edilen ürünlerin fasıl listesi EK-1 Çizelge A.8'de verilmiştir.

EK-1 Çizelge A.7'te Türkiye'nin Suudi Arabistan'a 2015 yılında ihraç etmiş olduğu ürünlere ait fasıllar yer almaktadır. Bu ürünlere ait fasılların tutarı yüksek olan ilk on beş tanesine yer verilmiştir. Çizelge A.8'te Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan 2015 yılında ithal etmiş olduğu ürünlere ait fasıllar yer almaktadır. Bu ürünlere ait fasılların tutarı yüksek olan ilk on beş tanesine yer verilmiştir. Çizelge A.7 ve Çizelge A.8'de verilen ürün listesi bire bir ihracatı ve ithalatı yapılan ürünlerin listesi değildir. Listede yer alan ürün fasıllarıdır. Yani o fasıla giren ürünlerin ticareti yapılmıştır anlamını taşımaktadır.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.16: Türkiye-Ortadoğu Dış Ticaretinde Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı)

Şekil 4.16’de Türkiye-Ortadoğu Dış Ticaretinde Suudi Arabistan’ın payı grafikte gösterilmiştir. Grafikte 2015 yılı ve 2016 yılı karşılaştırmalı olarak verilmiştir. 2015 yılına kıyasla 2016 yılında iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret rakamlarının Ortadoğu bölgesinde düşüş meydana gelmiştir.

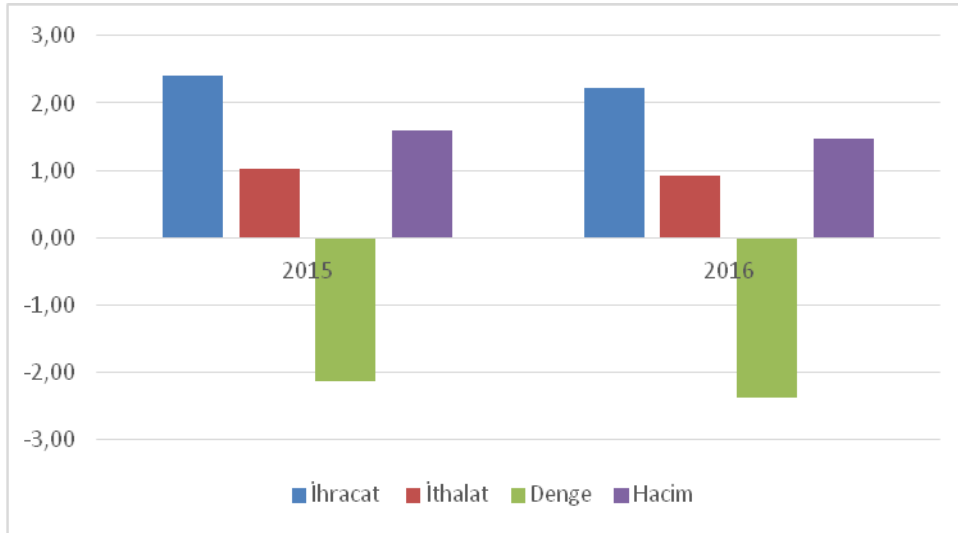
Çizelge 4.13: Türkiye Dış Ticaretinde Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı)

2015	Türkiye Dış Ticareti (Milyon \$)	Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticareti (Milyon \$)	Yüzde
İhracat	143.862	3.473	2,41
İthalat	207.207	2.117	1,02
Denge	-63.345	1.356	-2,14
Hacim	351.069	5.590	1,59

2016	Türkiye Dış Ticareti (Milyon \$)	Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticareti (Milyon \$)	Yüzde
İhracat	142.557	3.174	2,23
İthalat	198.610	1.835	0,92
Denge	-56.053	1.339	-2,39
Hacim	341.167	5.009	1,47

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge 4.13’te Türkiye’nin toplam dış ticaretinde Suudi Arabistan’ın payının yüzdeler oranı verilmiştir. Ayrıca bu tabloda 2015 ve 2016 yıllarının oranları verilerek karşılaştırma yapılmıştır.

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Şekil 4.17: Türkiye Dış Ticaretinde Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticaretinin Yeri (2015-2016 Yılları Karşılaştırmalı)

Şekil 4.17’da Türkiye Dış Ticaretinde Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticaretinin Yeri 2015-2016 Yılları Karşılaştırması grafik olarak verilmiştir. İki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret Türkiye açısından negatif yönlü gelişmiştir. İki ülke arasında gerçekleşen dış ticaretin Türkiye açısından negatif yöne çeken dış ticaret (ithalat ve ihracat) ürünlerine ait fasıllar EK-1 Çizelge A.7 ve Çizelge A.8’de verilmiştir.

5. İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN EKONOMİSİNİN İNCELENMESİ

Bu çalışmada Suudi Arabistan ve İran için ithalat ve ihracatın Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) içinde payı ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla öncelikle Suudi Arabistan için 1969-2014 dönemine ilişkin yüzde olarak ithalatın GSYH içinde payı (IMP_SAU) ve yüzde olarak ihracatın GSYH içinde payı (EXP_SAU) ile ekonomik büyüme göstergesi olan GSYH'deki yüzde değişim (GDP_SAU) değişkenleri alınmıştır.

İki zaman serisi arasında bir ilişkinin varlığında bahsediliyor ve aralarında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki varlığı tespit ediliyor ise, söz konusu bu ilişki reel mi, yoksa gerçek dışı mı bunu anlamak amacıyla birim kök testi yapılmaktadır. Birim kök testi yardımıyla söz konusu serilerin kaçınıcı dereceden durağan olduklarını saptanır. Yapılan birim kök testi sonucunda ise her iki seri de aynı dereceden durağan (bütünleşmiş) çıkıyorsa bu ilişkinin gerçek bir ilişki olduğu ve regresyonun gerçek olduğu söylenebilir. Ayrıca bu serilere “eş bütünleşmiş seriler” adı verilir.

Ekonomik zaman serilerinin durağanlığı ise Dickey ve Fuller (1979,1981) tarafından geliştirilen ve uygulamada yaygın bir şekilde kullanılan analiz yöntemlerinden yararlanılarak belirlenebilmektedir. Yapılan bu çalışmada kullanılan verilerin yani zaman serilerinin birim kök içerip içermediğini anlamak için ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) testi kullanılmıştır. Ayrıca Serilerin durağanlık sınaması için Augmented Dickey-Fuller (ADF) testinde sabitsiz, sabitli ve trendli bir süreç izlenmektedir. Bu sürece göre, kullanılan seri trendli bir süreçte durağan hale gelir ise diğer süreçler izlenmeksizin bu değer esas alınmaktadır. Eğer kullanılan seri trendli süreçte durağan hale gelmemiş ise, sabitli süreçten geçer. Eğer bu süreçte de durağanlık sağlanamamış ise sabitsiz sınama yapılmaktadır. Bu süreç sonucunda seriyi durağan hale getiren değer ise baz alınmaktadır (Enders, 1995: 256-259). Bu çalışmada aşağıda bulunan formülüzasyon yardımıyla ADF birim kök testi hesaplanmıştır.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklemden yer alan “k” değışkeni olarak ifade edilen gecikme uzunluğu, genelde Akaike veya Schwarz bilgi kriterleri kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu çalışma esnasında Schwarz bilgi kriterinin kullanılmıştır. Daha sonraki aşamada ise yapılan uygulamalı ekonometrik çalışmalarda, zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesi için genellikle Granger (1969) tarafından geliştirilen Granger nedensellik analizi kullanılmaktadır. Bu çalışmada da dış ticaret (İthalat ve İhracat) ile ekonomik büyüme (GSMH) arasındaki ilişkisinin araştırılması amacıyla “Granger Nedensellik Analizi”nden yararlanılmıştır. Granger nedensellik analizi aşağıda verilen denklemler ile yapılmaktadır (Karaca, 2003: 247-255).

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k1} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$X_t = \chi_0 + \sum_{i=1}^{k3} \chi_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k4} \delta_i Y_{t-i} + v_t \quad (6)$$

Literatürlere baktığımızda ekonomik büyüme üzerine yapılan bazı çalışmalar şu şekildedir;

- 2003 yılında Karaca tarafından yapılan çalışmada, 1987-2002 yıllarına ait Türkiye’nin verileri ile enflasyon, ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, çalışılan dönemde enflasyon oranında meydana gelen her 1 puanlık artış sonucunda, ekonomik büyüme oranının 0,37 puan düşüş yaşadığı tespit edilmiştir. Özetle açıklamak gerekirse Türkiye’nin söz iki değışkeni arasında çalışılan dönemde negatif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir (Karaca, 2003).
- 2005 yılında Arısoy Türkiye’nin Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ile ilişkisini Nedensellik Modeli ve Keynesyen ekonometrik model ile analiz etmiştir. Yapılan söz konusu analiz sonucunda kamu harcamalarının unsurlarına doğru ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca ekonomik büyümenin kamu harcamalarının

artmasına neden olacağı öne sürülen Wagner Yasasının doğruluğunu destekleyen sonuçlar bulunmuştur (Arısoy, 2005).

- 2007 yılında Karagöl, Erbaykal ve Ertuğrul tarafından yapılan çalışmada Türkiye’de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisini sınır testi yaklaşımının yardımı ile analiz edilmiştir. Sınır testi yaklaşımının sonucuna göre, yaklaşıma göre, seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiş ve kısa dönemde değişkenler arasında pozitif bir ilişki bulunurken, uzun dönemde ise bu ilişkinin negatif olduğu yönünde sonuçlar elde edilmiştir (Karagöl vd., 2007).
- 2008 yılında Kızılgöl ve Erbaykal tarafından yapılan çalışmada Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi nedensellik analizi ile incelenmiştir. Çalışmada 1992–2006 dönemlerini kapsayan üçer aylık veriler kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir (Kızılgöl ve Erbaykal, 2008).
- 2008 yılında Oktayer ve Susam tarafından Türkiye’nin Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ile ilişkisini Keynesyen ekonometrik model ile analiz etmişlerdir. 1970-2005 dönemine ait Türkiye’nin verileri kullanılarak yapılan analizin sonucunda kamusal yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir (Oktayer ve Susam, 2008).
- 2009 yılında Aktaş tarafından yapılan çalışmada Türkiye’nin 1996-2006 verileri yardımıyla ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi ile incelemiştir. Hata Düzeltme Modeline kullanılan çalışmada, yapılan analiz sonucunda ihracattan ithalata, ithalattan ihracata, büyümeden ihracata ve büyümeden ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu yönünde bulgular elde etmiştir (Aktaş, 2009).
- 2010 yılında Genç, Değer ve Berber tarafından yapılan çalışmada beşeri sermaye, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki ilişkisine nedensellik analizi ile bakılmıştır. Yapılan analizde Türkiye’nin 1980-2007 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Bu analiz sonucunda, Türkiye ekonomisinin ihracatında

görülen yapısal değişime paralel olarak daha fazla beşeri sermayeye gereksinim duyduğu şeklinde sonuç elde edilmiştir (Genç vd., 2010).

- 2013 yılında Akıncı, Aktürk ve Yılmaz, OPEC ülkeleri ve bazı petrol ithalatı yapan ülkeler için ekonomik büyüme ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, petrol fiyatları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir (Akıncı vd., 2013).
- 2013 yılında Yardımcıoğlu ve Gülmez, OPEC ülkesi olan 10 ülkenin 1970–2011 dönemine ait verileri yardımıyla; Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme ilişkisi incelerken aynı zamanda da bu ülkeler için Hollanda Hastalığının varlığını araştırmışlardır. Yapılan çalışma sonucunda, petrol fiyatları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca bu ülkeler için Hollanda hastalığı riskinin varlığı tespit edilmiştir (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013).
- 2017 yılında Topal tarafından yapılan çalışmada, Çifte Kazanç Hipotezi, OECD ülkelerinin 1994-2013 yılı verileri kullanılarak Panel Eş bütünleşme ve Nedensellik Analizi yardımıyla test edilmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda Panel VECM nedensellik analizi sonuçlarına göre OECD ülkelerinin ekonomilerinde çevre vergilerinden çevre kirliliğine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Panel FMOLS eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre ise OECD ülkelerinin ekonomilerinde çevre vergileri hem çevre kirliliğini hem de işsizliği azalttığı tespit edilmiştir. Söz konusu ülkelere özgü FMOLS analiz sonuçlarına göre ise çifte kazanç hipotezi OECD ekonomilerinden sadece 14’ünde tespit edilmiştir (Topal, 2017).

5.1. Suudi Arabistan Nedensellik Analizi

Bu bölümde Suudi Arabistan’a ait verilerle yapılan nedensellik analizi ve birim kök testleri bu bölümde verilecektir.

Çalışmada Suudi Arabistan için kullanılan serilere ilişkin özet istatistikleri çizelge 5.1’de belirtilmiştir. Ayrıca ülkenin analiz için kullanılan ekonomik değişkenlerin zaman serisi grafikleri Şekil 5.1, 5.2 ve 5.3’de belirtilmiştir.

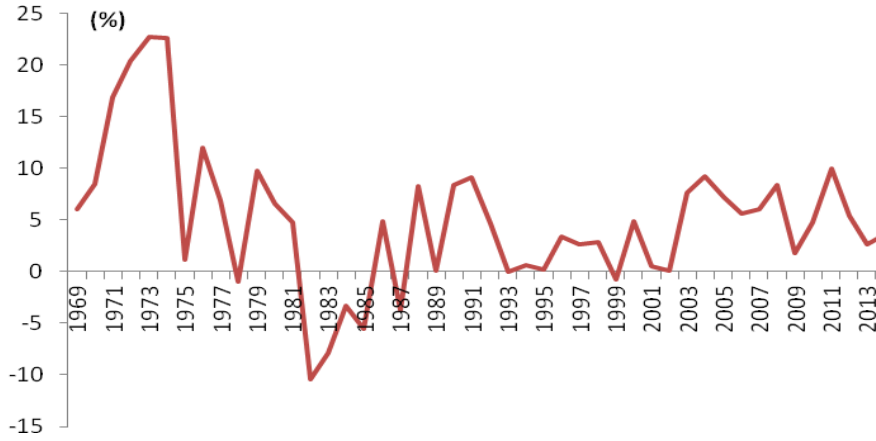
Çizelge 5.1: Suudi Arabistan için Kullanılan Serilere İlişkin Özet İstatistikler

	GDP_SAU	IMP_SAU	EXP_SAU
Ortalama	4,97	29,92	48,02
Standart Hata	1,01	1,07	2,02
Ortanca	4,82	29,83	47,64
Standart Sapma	6,84	7,26	13,72
Basıklık	1,29	-0,07	3,00
Çarpıklık	0,58	0,17	1,15
Aralık	33,10	34,47	73,00
En Küçük	-10,43	13,20	26,70
En Büyük	22,67	47,68	99,70

Çizelge 5.1’den görüldüğü üzere Suudi Arabistan’ın ekonomik büyümesi ele alınan dönemde ortalama %4,97 değerine, ithalatının GSYH içindeki payı ortalama %29,92 değerine ve ihracatın GSYH içindeki payı ortalama %48,02 değerine sahip olmuştur. Suudi Arabistan’ın ekonomisi ilgili dönemde %10,43 küçülme ile %22,67 büyüme arasında değişkenlik gösterirken, IMP_SAU değişkeni %13,2 ile %47,68 arasında ve EXP_SAU değişkeni %26,7 ile %99,7 arasında değişkenlik göstermektedir.

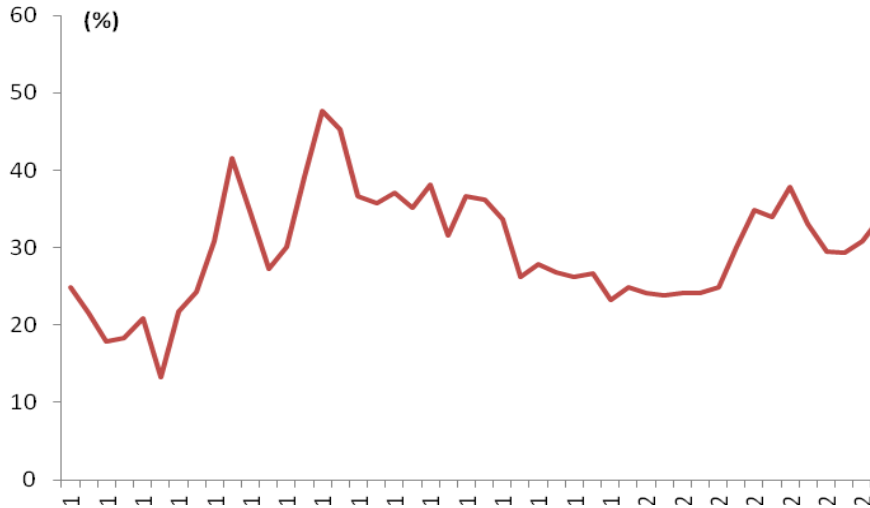
Değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında tüm değişkenlerin hafif sağa çarpık bir yapıda olduğu söylenebilir. Bunun yanında basıklık değerleri çizelge 5.1’de normal dağılımın basıklık değeri olan 3 ile farkı olarak gösterilmiştir. GDP_SAU ve EXP_SAU değişkenlerinin basıklık katsayısının normal dağılımın sahip olduğu basıklık değerinden farkının pozitif olmasından kaynaklı normal dağılıma nazaran çok daha sivri bir yapıda olduğu söylenebilir. Ayrıca IMP_SAU değişkeni ise negatif değeri ile normal dağılıma göre daha basık bir yapıya sahip olduğu söylenebilmektedir.

Çalışmada Suudi Arabistan için kullanılan değişkenlere ilişkin zaman serisi grafikleri Şekil 5.1, 5.2 ve 5.3’de belirtilmiştir.

Şekil 5.1: GDP_SAU Değişkeni Grafiği

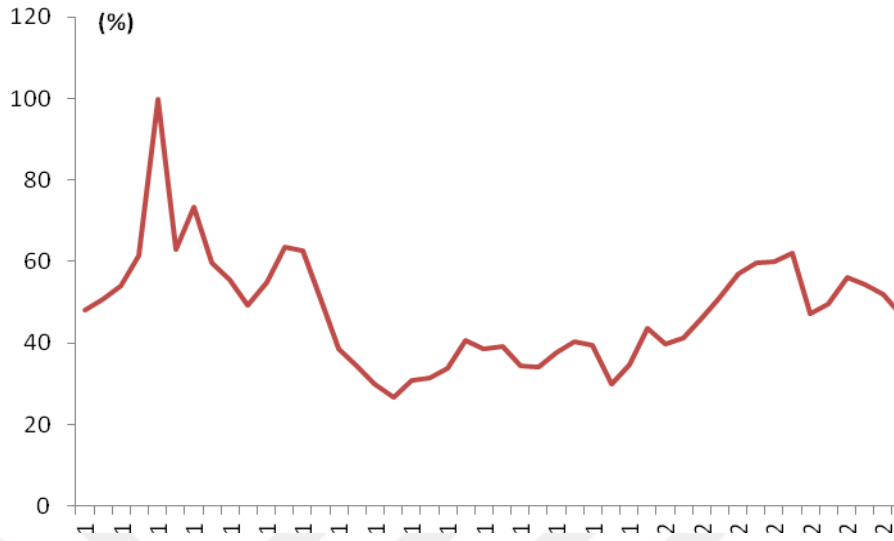
Şekil 5.1’de görüldüğü üzere GDP_SAU değişkeni 1973 yılında %22.67 ile en yüksek değerine sahipken 1982 yılında %-10.43 ile en küçük değerine sahip olmuştur. İlgili dönem için Suudi Arabistan’ın 1978, 1982, 1983, 1984, 1985, 1987 ve 1999 yıllarında ekonomik olarak küçüldüğü diğer yıllarda ise büyüdüğü söylenebilir. Ancak ülke bulunduğu bölge geneli itibariyle sürekli olarak siyasi gerilimlere maruz kaldığı için ülke ekonomisinin inişli çıkışlı bir dönemden geçtiği söylenebilir. Özellikle 1980-2003 döneminde yaşanan Körfez Krizlerinin Suudi Arabistan’ı da etkilediğini gözlemlenmektedir.

Şekil 5.2: IMP_SAU Değişkeni Grafiği

Şekil 5.2’de IMP_SAU değişkenine ilişkin zaman serisi grafiği görülmektedir. Çalışmada ele alınan dönem içinde ilgili değişken en yüksek 1983 yılında %47,67 değerine sahipken en küçük 1974 yılında %13,2 değerine sahip olmuştur. 1969-2014

dönemine bakıldığında Suudi Arabistan'ın ithalatının GSYH'ye oranının ortalama %30 civarında gerçekleştiği söylenebilir.

Şekil 5.3: EXP_SAU Değişkeni Grafiği

Şekil 5.3'de EXP_SAU değişkenine ilişkin zaman serisi grafiği görülmektedir. Çalışmada ele alınan dönem içinde ilgili değişken en yüksek 1973 yılında %99,7 değerine sahipken en küçük 1986 yılında %26,7 değerine sahip olmuştur. 1969-2014 dönemine bakıldığında Suudi Arabistan'ın ihracatının GSYH'ye oranının ortalama %48 civarında gerçekleştiği söylenebilir. Ülkenin doğal zenginlikleri (petrol, doğalgaz ve bunlar elde edilen yan ürünlerin yanı sıra elektrik) ülkenin ihracatında önemli rol oynayan önemli kalemlerden biridir.

Birim Kök Testleri

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla öncelikle serilerin birim köke sahip olup olmadığı bir başka söylemle durağan olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla öncelikle Dickey-Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey Fuller Testi (ADF) kullanılmıştır. Uygulanan testte her bir değişken için 10 gecikmeye kadar gecikmeli değerleri kullanılan modellere sırasıyla eklenmiş ve Schwarz Bilgi Kriteri değerini en küçük yapan gecikme sayısı en uygun gecikmeli değer olarak belirlenmiş ve testin sonucu bu çerçevede değerlendirilmiştir. Suudi Arabistan için kullanılan değişkenlere ilişkin test sonuçları Çizelge 5.2'de belirtilmiştir.

Çizelge 5.1: Suudi Arabistan için Kullanılan Serilere İlişkin ADF Testi Sonuçları

Değişken		Model	Gecikme Uzunluğu	t-istatistiği	p-değeri
GDP_SAU	Düzye	Sabitsiz ve Trendsiz	1	-1,9873	0,0459
GDP_SAU	Düzye	Sabitli	0	-3,5538	0,0108
GDP_SAU	Düzye	Sabitli ve Trendli	0	-3,6490	0,0367
IMP_SAU	Düzye	Sabitsiz ve Trendsiz	3	0,1726	0,7312
IMP_SAU	Düzye	Sabitli	2	-2,2137	0,2044
IMP_SAU	Düzye	Sabitli ve Trendli	0	-2,2034	0,4762
IMP_SAU	İlk Fark	Sabitsiz ve Trendsiz	2	-5,0260	0,0000
IMP_SAU	İlk Fark	Sabitli	2	-5,0143	0,0002
IMP_SAU	İlk Fark	Sabitli ve Trendli	2	-5,0237	0,0010
EXP_SAU	Düzye	Sabitsiz ve Trendsiz	0	-0,6771	0,4181
EXP_SAU	Düzye	Sabitli	0	-2,5367	0,1138
EXP_SAU	Düzye	Sabitli ve Trendli	0	-2,5797	0,2910
EXP_SAU	İlk Fark	Sabitsiz ve Trendsiz	0	-8,8501	0,0000
EXP_SAU	İlk Fark	Sabitli	0	-8,7460	0,0000
EXP_SAU	İlk Fark	Sabitli ve Trendli	0	-8,6421	0,0000

Çizelge 5.2’de ADF testi sonuçları Suudi Arabistan için kullanılan tüm değişkenlere ilişkin hem düzeyde hem de (düzeyde durağan değilse) ilk farkı alınarak

- Sabitsiz ve trendsiz
- Sabitli
- Sabitli ve trendli

modeller için verilmektedir. Bu bağlamda GDP_SAU değişkeni için düzeyde sabitli model için test istatistiği 0,0108 olasılık değeri ile -3,5538 olacak şekilde öngörü edilmiştir. Dolayısıyla bu değişkene ilişkin

H_0 : Birim kök vardır.

boş hipotezi %95 güven düzeyinde reddedilmiş olup, GDP_SAU değişkeninin düzeyde durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

IMP_SAU değişkeni için düzeyde sabitsiz ve trendsiz, sabitli model ile sabitli ve trendli modele bakıldığında test istatistiklerinin sırasıyla 0,1726, -2,2137 ve -2,2034

olduğu görülebilmektedir. Elde edilen bu analiz istatistiklerine ilişkin olasılık değerleri 0,1'den büyük olduğu için birim kökün varlığını belirten boş hipotez %90 güven düzeyinde reddedilmemiştir. Bu seriye ilişkin ilk fark alındığında ise serinin durağanlaştığı görülmüştür.

EXP_SAU değişkeni için düzeyde sabitsiz ve trendsiz, sabitli model ile sabitli ve trendli modele bakıldığında test istatistiklerinin sırasıyla -0,6771, -2,5367 ve -2,5797 olduğu görülebilmektedir. Elde edilen bu analiz istatistiklerine ilişkin olasılık değerleri 0,1'den büyük olduğundan birim kökün varlığını belirten boş hipotez %90 güven düzeyinde reddedilmemiştir. Bu seriye ilişkin ilk fark alındığında ise serinin durağanlaştığı görülmüştür.

Özet olarak Suudi Arabistan için kullanılan değişkenlere ilişkin ADF test sonuçlarına göre GDP_SAU değişkeninin düzeyde durağan yani I(0), IMP_SAU ve EXP_SAU değişkenlerinin ise birinci derece entegre yani I(1) olduğu söylenebilir.

Nedensellik Analizi

İki değişken arasında zamana endeksli olarak gecikmeli bir ilişkinin varlığından bahsediliyor ise, ilişkinin nedenselliğinin yönünü istatistiksel bakımdan belirlemek amacıyla kullanılan analizlerden biri de Granger nedensellik analizidir. Nedenselliğin kavramsal olarak tanımında çeşitli görüş farklılıkları olsa da, r motivasyonu bu kavramın neden ile etkisi arasında bir ilişki bulunduğu yönünde görüş birliğine gidilmiştir.

Granger Nedensellik analizi, analize konu olan serilerin durağan olduğu veya durağanlaştırılarak analize dâhil edildiği bir test türüdür. Birim kök testlerinde görüldüğü üzere GDP_SAU değişkeni düzeyde durağanken, IMP_SAU ve EXP_SAU değişkenleri birinci sıra farkları alındığında durağanlaşmaktadır. Bu çalışmada Granger Nedensellik testinin gerçekleştirilmesi IMP_SAU ve EXP_SAU değişkenlerinin birinci sıra farkı alınarak ilgili modellere dâhil edilmiştir.

Granger Nedensellik analizi gecikme sayısına duyarlı bir analizdir. Bu nedenle gecikme sayısının belirlenebilmesi için VAR modeli kurulmuştur. VAR modelinin gecikme sayısı analizde kullanılmıştır.

Çizelge 5.2: Suudi Arabistan için Kullanılan Değişkenler ile Kurulan VAR Modeline İlişkin Uygun Gecikme Sayısı

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	13309,4700	18,0098	18,13779*	18,05574*
1	19,52565*	12112,97*	17,91349*	18,4254	18,0971
2	11,3865	13593,7500	18,0192	18,9150	18,3406
3	9,5930	15857,9800	18,1500	19,4296	18,6091
4	11,9278	16622,8500	18,1527	19,8163	18,7496
5	7,7556	20280,3600	18,2771	20,3245	19,0117
6	4,6107	28724,0500	18,5081	20,9394	19,3804

Çizelge 5.3’de kurulacak VAR modeli için uygun gecikme sayıları olabirlik oran (LR), son kestirim hataları (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan Quinn Bilgi Kriteri (HQ) değerlerine göre gösterilmekte ve değerlendirilmektedir. Bu duruma göre LR değeri en yüksek, FPE ve AIC değerleri en küçük birinci gecikmede görüldüğünde kurulacak VAR modeline ilişkin gecikme değeri olarak 1 kullanılacaktır.

Granger Nedensellik analizinin temelinde VAR modeli yer almaktadır. Bu nedenle yapılan analizde gecikme sayısı 1 olarak alınarak nedensellik analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen veriler Çizelge 5.4’de belirtilmiştir.

Çizelge 5.3: Suudi Arabistan için Kullanılan Değişkenler için Granger Nedensellik Analizi

Boş Hipotez	F-istatistiği	p-değeri
D(IMP_SAU), GDP_SAU'nun Granger Nedeni Değildir	0,3594	0,5521
GDP_SAU, D(IMP_SAU)'nün Granger Nedeni Değildir	1,6419	0,2073
D(EXP_SAU), GDP_SAU'nun Granger Nedeni Değildir	12,8032	0,0009
GDP_SAU, D(EXP_SAU)'nün Granger Nedeni Değildir	1,9892	0,1660

Çizelge 5.4’de verilen Granger Nedensellik analizi sonuçlarına göre;

- D(IMP_SAU), GDP_SAU'nun Granger Nedeni değildir boş hipotezi 0,5521 olasılık değeri ve 0,3594 istatistik değeri ile reddedilmemiştir,
- GDP_SAU, D(IMP_SAU)'nun Granger Nedeni değildir boş hipotezi 0,2073 olasılık değeri ve 1,6419 istatistik değeri ile reddedilmemiştir,
- D(EXP_SAU), GDP_SAU'nun Granger Nedeni değildir boş hipotezi 0,0009 olasılık değeri ve 12,8032 istatistik değeri ile reddedilmiştir,
- GDP_SAU, D(EXP_SAU)'nun Granger Nedeni değildir boş hipotezi 0,1660 olasılık değeri ve 1,9892 istatistik değeri ile reddedilmemiştir.

Bu bağlamda ele alınan değişkenler arasında sadece D(EXP_SAU) değişkeninin GDP_SAU'nun Granger Nedeni olduğu söylenebilir.

5.2. İran Nedensellik Analizi

İran’a ait verilerle yapılan nedensellik analizi ve birim kök testleri bu bölümde verilecektir.

Çalışmada İran için kullanılan serilere ilişkin özet istatistikleri Çizelge 5.5’de belirtilmiştir.

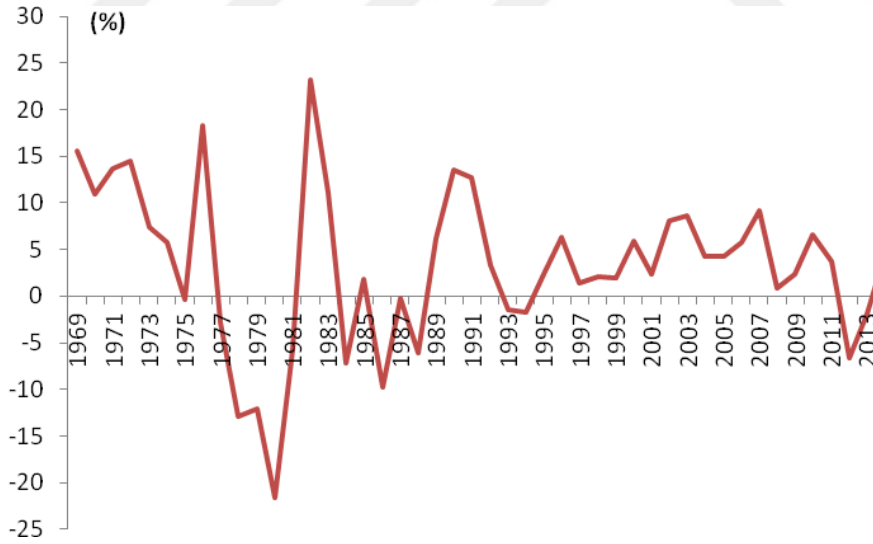
Çizelge 5.4: İran için Kullanılan Serilere İlişkin Özet İstatistikler

	GDP_IRN	IMP_IRN	EXP_IRN
Ortalama	3,22	20,99	21,72
Standart Hata	1,26	0,81	1,32
Ortanca	3,52	21,13	22,65
S. Sapma	8,54	5,48	8,97
Basıklık	0,88	0,14	0,48
Çarpıklık	-0,37	0,12	0,42
Aralık	44,77	26,65	43,64
En Küçük	-21,60	8,73	3,73
En Büyük	23,17	35,38	47,37

Çizelge 5.5'den görüldüğü üzere İran'ın ekonomik büyümesi ele alınan dönemde ortalama %3,22 değerine, ithalatının GSYH içindeki payı ortalama %20,99 değerine ve ihracatın GSYH içindeki payı ortalama %21,72 değerine sahip olmuştur. İran'ın ekonomisi ilgili dönemde %21,6 küçülme ile %23,17 büyüme arasında değişkenlik gösterirken, IMP_IRN değişkeni %8,73 ile %35,38 arasında ve EXP_IRN değişkeni %3,73 ile %47,37 arasında değişkenlik göstermektedir.

Değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında IMP_IRN ile EXP_IRN değişkenlerin hafif sağa çarpık bir yapıda olduğu söylenebilir. GDP_IRN değişkeninin ise -0.37 çarpıklık katsayısı ile hafif sola çarpık bir yapıda olduğu söylenebilmektedir. Bunun yanında basıklık değerleri Çizelge 5.5'de normal dağılımın basıklık değeri olan 3 ile farkı olarak gösterilmektedir. İran için kullanılan tüm değişkenlerin basıklık katsayısının normal dağılımın sahip olduğu basıklık değerinin farkının pozitif olmasından kaynaklı olarak normal dağılıma göre çok daha fazla sivri bir yapıda olduğu söylenebilir.

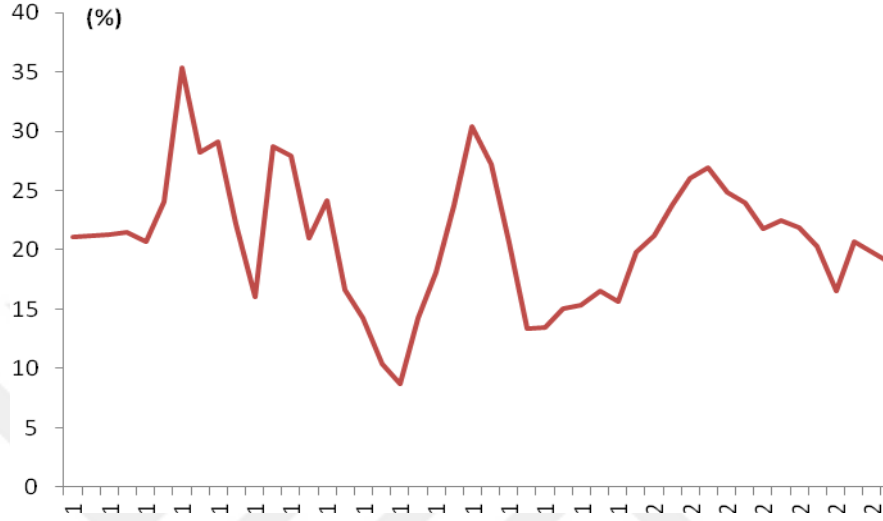
Çalışmada İran için kullanılan değişkenlere ilişkin zaman serisi grafikleri Şekil 5.4, 5.5 ve 5.6'da belirtilmiştir.

Şekil 5.4: GDP_IRN Değişkeni Grafiği

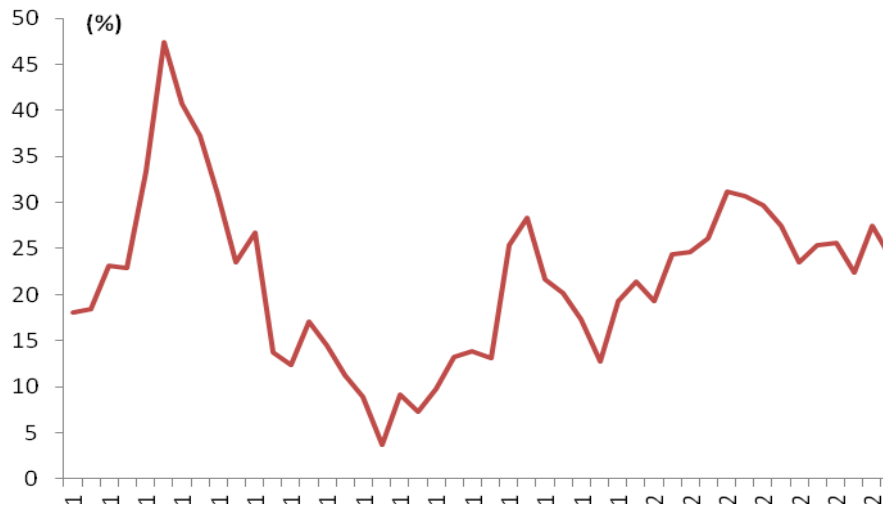
Şekil 5.4'de görüldüğü üzere GDP_IRN değişkeni 1982 yılında %23,17 ile en yüksek değerine sahipken 1980 yılında %-21,6 ile en küçük değerine sahip olmuştur. İlgili dönem için İran'ın 1975, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1984, 1986, 1987, 1988, 1993, 1994, 2012 ve 2013 yıllarında ekonomik olarak küçüldüğü diğer yıllarda

ise büyüdüğü söylenebilir. Ancak ülke bulunduğu bölge geneli itibariyle sürekli olarak siyasi gerilimlere maruz kaldığı için ülke ekonomisinin inişli çıkışlı bir dönemden geçtiği söylenebilir. Özellikle 1980-2003 döneminde yaşanan Körfez Krizlerinin ülkenin ekonomisini doğrudan olumsuz etkilediği açıkça gözlemlenmektedir.

Şekil 5.5: IMP_IRN Değişkeni Grafiği

Şekil 5.5’de IMP_IRN değişkenine ilişkin zaman serisi grafiği görülmektedir. Çalışmada ele alınan dönem içinde ilgili değişken en yüksek 1975 yılında %35,38 değerine sahipken en küçük 1987 yılında %8,73 değerine sahip olmuştur. 1969-2014 dönemine bakıldığında İran’ın ithalatının GSYH’ye oranının ortalama %21 civarında gerçekleştiği söylenebilir.

Şekil 5.6: EXP_IRN Değişkeni Grafiği

Şekil 5.6'da EXP_IRN değişkenine ilişkin zaman serisi grafiği görülmektedir. Çalışmada ele alınan dönem içinde ilgili değişken en yüksek 1974 yılında %47,37 değerine sahipken en küçük 1986 yılında %3,73 değerine sahip olmuştur. 1969-2014 dönemine bakıldığında İran'ın ihracatının GSYH'ye oranının ortalama %22 civarında gerçekleştiği söylenebilir.

Birim Kök Testleri

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi için ilk olarak söz konusu zaman serilerinin birim köke sahip olup olmadığı bir başka söylemle durağan olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla öncelikle Dickey-Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey Fuller Testi (ADF) kullanılmıştır. Uygulanan testte her bir değişken için 10 gecikmeye kadar gecikmeli değerleri kullanılan modellere sırasıyla eklenmiş ve Schwarz Bilgi Kriteri değerini en küçük yapan gecikme sayısı en uygun gecikmeli değer olarak belirlenmiş olup, testin sonucu bu bağlamda değerlendirilmiştir. İran için kullanılan değişkenlere ilişkin test sonuçları Çizelge 5.6'da belirtilmiştir.

Çizelge 5.5: İran için Kullanılan Serilere İlişkin ADF Testi Sonuçları

Değişken	Model	Gecikme Uzunluğu	t-istatistiği	p-değeri
GDP_IRN	Düzye Sabitsiz ve Trendsiz	0	-4,1402	0,0001
GDP_IRN	Düzye Sabitli	0	-4,3797	0,0011
GDP_IRN	Düzye Sabitli ve Trendli	1	-4,2980	0,0074
IMP_IRN	Düzye Sabitsiz ve Trendsiz	0	-0,7493	0,3862
IMP_IRN	Düzye Sabitli	0	-2,9039	0,0528
IMP_IRN	Düzye Sabitli ve Trendli	0	-2,9305	0,1631
EXP_IRN	Düzye Sabitsiz ve Trendsiz	0	-0,5739	0,4631
EXP_IRN	Düzye Sabitli	0	-1,9844	0,2924
EXP_IRN	Düzye Sabitli ve Trendli	0	-1,9602	0,6066
EXP_IRN	İlk Fark Sabitsiz ve Trendsiz	0	-6,2286	0,0000
EXP_IRN	İlk Fark Sabitli	0	-6,1582	0,0000
EXP_IRN	İlk Fark Sabitli ve Trendli	0	-6,0829	0,0000

Çizelge 5.6'de ADF testi sonuçları İran için kullanılan tüm değişkenlere ilişkin hem düzeyde hem de (düzeyde durağan değilse) ilk farkı alınarak

- Sabitsiz ve trendsiz
- Sabitli
- Sabitli ve trendli

modeller için verilebilmektedir. Bu bağlamda GDP_IRN değişkeni için düzeyde sabitsiz ve trendsiz model için test istatistiği 0,0001 olasılık değeriyle -4,1402 olarak öngörü de bulunulmuştur. Söz konusu bu değişkene ilişkin olarak,

H_0 : Birim kök vardır.

Boş hipotezi %99 güven düzeyinde reddedilmiş ve GDP_IRN değişkeninin düzeyde durağan olduğu kanısına varılmıştır.

IMP_IRN değişkeni için düzeyde sabitli model için test istatistiği 0,0528 olasılık değeri ile -2,9038 olarak tahmin edilmiştir. Dolayısıyla bu değişkene ilişkin

H_0 : Birim kök vardır.

Boş hipotezi %90 güven düzeyinde reddedilmiş ve IMP_IRN değişkeninin düzeyde durağan olduğu kanısına varılmıştır.

EXP_IRN değişkeni için düzeyde sabitsiz ve trendsiz, sabitli model ile sabitli ve trendli modele bakıldığı zaman test istatistiklerinin verilerin sırasıyla -0,5739, -1,9844 ve -1,9602 olduğu görülebilmektedir. Yapılan bu analiz istatistiklerine ilişkin olarak olasılık değerleri 0,1'den büyük olduğundan birim kökün varlığını belirten boş hipotez %90 güven düzeyinde reddedilmemiştir. Bu seriye ilişkin ilk fark alındığında ise serinin durağanlaştığı görülmüştür.

Özet olarak İran için kullanılan değişkenlere ilişkin ADF test sonuçlarına göre GDP_IRN ve IMP_IRN değişkenlerinin düzeyde durağan yani $I(0)$ ve EXP_IRN değişkeninin ise birinci derece tümleşik yani $I(1)$ olduğu söylenebilir.

Nedensellik Analizi

Çizelge 5.6'da belirtilen birim kök testlerinde görüldüğü üzere GDP_IRN ve IMP_IRN değişkenleri düzeyde durağanken, EXP_IRN değişkeni birinci sıra farkları alındığında durağanlaşmaktadır. Bu çalışmada Granger Nedensellik testinin gerçekleştirilmesi EXP_IRN değişkeninin birinci sıra farkı alınarak ilgili modellere dâhil edilmiştir.

Granger Nedensellik analizi gecikme sayısına duyarlı olarak çalışan bir analizdir. Bu sebepten dolayı gecikme sayısının belirlenebilmesi için VAR modeli kurulmuştur. VAR modelinin gecikme sayısı olarak yapılan analizde kullanılmıştır.

Çizelge 5.6: İran için Kullanılan Değişkenler ile Kurulan VAR Modeline İlişkin Uygun Gecikme Sayısı

Gecikme Sayısı	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	38071,2000	19,0608	19,1888	19,1067
1	33,2473	23411,1300	18,5724	19,08429*	18,7561
2	21,3978	19215,0100	18,3653	19,2611	18,6867
3	24,61758*	13352,01*	17,97794*	19,2576	18,43707*
4	8,7627	15807,8900	18,1025	19,7660	18,6993
5	12,5521	15655,7900	18,0183	20,0657	18,7529
6	9,8196	17089,7000	17,9888	20,4202	18,8612

Çizelge 5.7’de kurulacak VAR modeli için uygun gecikme sayıları olabilirlik oran (LR), nihai kestirim hataları (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan Quinn Bilgi Kriteri (HQ) değerlerine göre gösterilmekte ve değerlendirilebilmektedir. Bu duruma göre LR değeri en yüksek, FPE ve AIC ve HQ değerleri en küçük üçüncü gecikmede görüldüğünde kurulacak VAR modeline ilişkin gecikme değeri 3 olarak alınarak analiz edilecektir.

Granger Nedensellik analizini temelinde VAR modeli yer almaktadır. Bu nedenle yapılan analizde gecikme sayısı 3 olarak alınarak nedensellik analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen veriler Çizelge 5.8’de belirtilmiştir.

Çizelge 5.7: İran için Kullanılan Değişkenler için Granger Nedensellik Analizi

Boş Hipotez	F-istatistiği	p-değeri
IMP_IRN, GDP_IRN'nın Granger Nedeni Değildir	7,4713	0,0005
GDP_IRN, IMP_IRN'nın Granger Nedeni Değildir	1,6311	0,1993
D(EXP_IRN), GDP_IRN'nın Granger Nedeni Değildir	3,7491	0,0195
GDP_IRN, D(EXP_IRN)'nın Granger Nedeni Değildir	0,6629	0,5805

Çizelge 5.8’de verilen Granger Nedensellik analizi sonuçlarına göre;

- IMP_IRN, GDP_IRN'nın Granger Nedeni değildir boş hipotezi 0,0005 olasılık değeri ve 7,4713 istatistik değeri ile reddedilmiştir,
- GDP_IRN, IMP_IRN'nın Granger Nedeni değildir boş hipotezi 0,1993 olasılık değeri ve 1,6311 istatistik değeri ile reddedilmemiştir,
- D(EXP_IRN), GDP_IRN'nın Granger Nedeni değildir boş hipotezi 0,0195 olasılık değeri ve 3,7491 istatistik değeri ile reddedilmiştir,
- GDP_IRN, D(EXP_IRN)'nın Granger Nedeni değildir boş hipotezi 0,5805 olasılık değeri ve 0,6629 istatistik değeri ile reddedilmemiştir.

Bu bağlamda ele alınan değişkenler arasında yer alan IMP_IRN değişkeni ile D(EXP_IRN) değişkeninin GDP_IRN'nın Granger Nedeni olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada yapılan Granger nedensellik analiz sonuçlarına göre her iki ülke veri setlerinin geneli için elde edilen nedensellik sonuçları İthalat ve Ekonomik Büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olmadığını, ancak İhracat ve Ekonomik Büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını gözlemlenmektedir. Yapılan bu analizin sonucu olarak, yapılan çalışmada elde edilen veriler ışığında İhracat ve Ekonomik Büyüme değişkenleri arasında karşılıklı olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtilebilmektedir.

6. SONUÇ

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar ekonomik açıdan önemini İpek Yolu'nun son bulduğu nokta olmasından alan Ortadoğu ülkeleri, daha sonraları bölgede petrolün bulunmasıyla birlikte, özellikle Arap Yarımadası ve çevresindeki zengin petrol rezervleri bakımından stratejik öneme sahip bir coğrafya haline gelmiştir. Yirminci yüzyılın en kıymetli ham maddesi olan petrole sahip olma düşüncesi, dünyayı bu yolla hâkimiyet kurmak isteyen devletlerin mücadele alanı yapmıştır. Modern ekonomilerin temel unsurlarından biri olan petrol; ona sahip olan ülkeleri de modern ekonomilere sahip kılmıştır. Ortadoğu coğrafyası, konumu ve tüm doğal zenginlikleri ile hem siyasi hem de ekonomik olarak önemli bir yere sahiptir. Bu ülkelerde başlıca ekonomik kaynak doğal zenginlikleridir. Ekonomik açıdan en büyük gelir kaynağı bu ülkelerde petroldür. Petrolden sonra ülkenin önemli diğer dış ticaret gelir kaynakları plastik hammaddesi, bakır, demir ve çeliktir. Ancak bu ülkeler diğer tüketim kalemlerinde neredeyse dış devletlere bağlı konumdadır. Tüm bunlara rağmen ülke ekonomileri gayet iyi durumdadır. Bu ülkelerin en büyük sorunu, sürekli olarak yaşanan siyasi sorunlardır. Yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle bu ülkelerde sürekli olarak bir kaos ortamı meydana gelmektedir.

Ortadoğu'nun ve Avrupa'nın köprüsü konumunda olan bir diğer önemli ülke ise Türkiye'dir. Türkiye hem Ortadoğu hem de Avrupa ülkeleriyle ekonomik ve siyasi olarak işbirliği içerisinde. Bu ülkelerin ekonomilerinin iyi olmasının sebebinin sahip olduğu petrol, doğalgaz vb. gibi doğal kaynaklarına bağlı olduğu söylenebileceği gibi, diğer ülkelerle gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret ilişkilerine bağlı olduğu söylenebilmektedir. Bu ülkelerde başlıca ve önemli dış ticaret kalemleri petrol, doğalgaz ve elektrik olarak sıralanabilir.

Bu çalışmada birer Ortadoğu ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan ele alınmıştır. Her ili ülkede de başlıca gelir kaynağı petroldür. Petrolden sonra gelen ekonomik gelir kaynağı ise doğalgaz ve elektriktir. OPEC raporları incelendiğinde dünyanın sayılı üretici ülkeleri arasında yer alan bu iki ülke ilk sıralarda yer almaktadır. Gerek günlük gerekse yıllık bazda ham petrol ürünleri bu ülkelerin ihracat ürünlerinde ilk sıradadır. Petrolden sonraki önemli üretim kaynakları doğalgaz ve elektriktir.

Bu çalışmada Ortadoğu sınırlarında olan İran ve Suudi Arabistan'ın ekonomik yapıları incelenmiştir. Makroekonomik değişkenlerin yardımıyla ülke ekonomileri yorumlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Granger Nedensellik Analizi ile ülke ekonomilerinin büyüme sebebinin dış ticarete olan bağımlılığı incelenmiştir. İki değişken arasında zamana bağlı olarak gecikmeli bir ilişkinin varlığından bahsediliyor ise, ilişkinin nedenselliğinin yönünü istatistiksel açıdan belirlemek amacıyla kullanılan analizlerden birisi de Granger nedensellik analizidir. Nedenselliğin kavramsal olarak tanımında çeşitli görüş farklılıkları olsa da, r motivasyonu bu kavramın neden ile etkisi arasında bir ilişki bulunduğu yönünde görüş birliğine gidilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Dickey-Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey Fuller Testi (ADF) kullanılmıştır. Uygulanan testte her bir değişken için 10 gecikmeye kadar gecikmeli değerleri kullanılan modellere sırasıyla eklenmiş ve Schwarz Bilgi Kriteri değerini en küçük yapan gecikme sayısı en uygun gecikmeli değer olarak belirlenmiş ve testin sonucu bu çerçevede değerlendirilmiştir. Yapılan tüm analizler sonucunda her iki ülkenin de ihracat verilerinin ekonomik büyümelerini etkilediği yönünde sonuçlar elde edilmiştir.

Yapılan bu çalışmanın amacı, ülkeler bağlamında ekonomik kalkınmanın önemi ve işleyişi üzerinde durarak birer Ortadoğu ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan'ı bu bağlamda değerlendirmektir. Ayrıca bu çalışmada baz alınan Ortadoğu ülkelerinin yani İran ve Suudi Arabistan'ın Türkiye ile ticari ilişkilerinin ne durumda olduğunu analiz ederek Türkiye'nin dış ticaretinde Ortadoğu Ülkelerinin yerinin önemi vurgulanmıştır.

Özetle bu çalışmada yapılan Granger nedensellik analiz sonuçlarına göre veri setlerinin geneli için elde edilen nedensellik sonuçları İthalat ve Ekonomik Büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olmadığını, ancak İhracat ve Ekonomik Büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Yapılan bu analizin sonucu olarak, yapılan çalışmada elde edilen veriler ışığında İhracat ve Ekonomik Büyüme değişkenleri arasında karşılıklı olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtilebilmektedir.

KAYNAKLAR

- AKAR, S.** (2014), Türkiye'de bütçe gelir ve harcamalarının ampirik analizi, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- Adams, W. M. ve D. H. L. Thomas** (1993), Mainstream Sustainable Development: The Challenge of Putting Theory into Practice, Journal of International Development, (5) 6: 591-604.
- Akça, İ.** (2013), Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ortadoğu'nun Yeri Ve Önemi (2000-2010), Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Akıncı, M, Aktürk, E. ve Yılmaz, Ö.** (2013), Petrol Fiyatları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Opec ve Petrol İthalatçısı Ülkeler İçin Zaman Serisi Analizi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2013 17 (1), s.349-361
- Aktaş, C.** (2009), Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (18)/2, s: 35 – 47.
- Arısoy, İ.** (2005), Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, 2005, s.63-80.
- Ay, A. ve Gerçekler, M.** (2013), İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme nedensellikleri: Türkiye uygulaması (1998-2010)", Ekonomik Mali Yayınlar San. ve Tic. AŞ.
- Balcı, F. ve Balcı H.** (2007), "Tarihsel Süreç İçinde Orta Doğu", (www.turkishweekly.net), (20 Aralık 2007).
- Bayraktutan, Y. ve Uçak, S.** (2011), Ekolojik İktisat ve Kalkınmanın Sürdürülebilirliği, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 3(4): 17-36.

- Bozdağlıoğlu, E. Y. ve Özpınar, Ö.** (2011), Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'nin ihracat performansına etkilerinin var yöntemi ile tahmini, TUBITAK.
- Crocker, D. A.** (1991), "Toward Development Ethics", World Development, Vol: 19, No: 5, pp. 457-483.
- Çalış, A.** (2006), İran Ülke Profili, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, s.15. (Erişim tarihi: 05.03.2008)
http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm?sec=ara
- Çalışkan Çavdar, Ş.** (2011), Türkiye'de bütçe açıklarının iktisadi büyüme ve istikrar üzerine etkileri (1994:q1-2004:q4)", TUBITAK.
- Deveci, T. T. ve Değirmen, S.** (2013), İkiz Açık İlişkisi Kriz Öncü Göstergelerini Etkiler mi? 2008 Küresel Kriz Işığında ABD ve Türkiye Analizi, Anadolu University Journal of Social Sciences.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A.** (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Journal of the American Statistical Association, 74, 427-431.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A.** (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Econometrica, 49, 1057-72.
- Direnizci, A.** (2005), 1990–2004 Yılları Arasında Türkiye ile Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik İlişkileri, Gaziantep Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.30.
- Dural, E.** (2007), Türkiye'nin Orta Doğu Politikası, Osman Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.7.
- Enders, W.** (1995) Applied Econometric Time Series, John Wiley & Sons, Inc., New York.
- Energy Information Administration** (2008), (Erişim tarihi: 01.04.2008)
<http://www.eia.doe.gov/cabs/Iran/Oil.html>
- Erol, H.** (2008), Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı Yüksek Lisans Tezi, s:1-163.

- Felderer, B. ve Homburg, S.** (2010), Makro iktisat ve yeni makro iktisat, Efil Yayınevi.
- Geray, U.** (1991), Ekonomi, İ.Ü. Orman Fakültesi Yayınları, İ.Ü. Yayın No: 3633, Or. Fak. Yayın No:408, İstanbul, Türkiye.
- Genç, M. C., Değer, M. K. ve Berber, M.** (2010), Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi / 2010 Cilt: V Sayı: I, sayfa: 29-41.
- Gül, E. ve Ekinci, A.** (2006), Türkiye’de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990 – 2006, Dumlupınar Üniversitesi sosyal bilimler dergisi, sayı:16, s.165-190.
- Gonçalves, Maria Ortelinda Barros (and Ramos, Maria da Conceição Pereira)** (2009), Desenvolvimento em meio rural: contributos da emigração e do regresso: aplicação ao Concelho de Boticas na Região Barrosã”, Universidade Aberta / Repositório Aberto.
- Gök Oğuz, G.** (2005), İran’ın Bölgesel Politikası Ve Türkiye İran İlişkileri, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Strateji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Gebze.
- Gözen, R.** (2000), Amerikan Kışkırcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası, Liberte Yayınları, Ankara.
- Gözen, R.** (2003), “ Turgut Özal ve Körfez Savaşı”, Editörler: İhsan Sezal-İhsan Dağı, Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Gürses, E.** (2005), “ Dış Politikada Ulusalçı Yaklaşım ve Türkiye”, Jeopolitik, Temmuz 2005, Sayı:18, s.25.
- İlkin, A.** (1979), Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi (Üçüncü Baskı), İ.Ü. Yayın No: 2691, İk. Fak. Yayın No: 453, İstanbul, Türkiye.
- İran İslam Cumhuriyeti Ülke Raporu** (2008), Konya Ticaret Odası Etüt Araştırma Servisi,<http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/iran.pdf>, (Erişim tarihi: 08.05.2008)
- İran’ın Ekonomik Durumu** (2006), Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi Periyodik Yayınları, s.43. (Erişim tarihi: 02.03.2008) <http://www.expotim.com/ulkebilgileri.asp?ID=iran>

İran'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri,

Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Şubat, 2007, s.7.

(Erişim tarihi:02.03.2008),

www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=368&dil=TR&ulke=IR.

İran Ülke Raporu (2007), Makine İhracatçıları Birliği

(Son Erişim Tarihi: 20.03.2017),

<http://www.makinebirlik.com/tr/sanal-kutuphane/ulke-raporlari/iran-ulke-raporu>

İran Ülke Bülteni (2007), Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Şubat 2015.

İzzeti, E. (1993), Devrimci İslam ve İslam Devrimi, Objektif Yayınları, İstanbul.

İzzeti, E. (2006), İran ve Bölge Jeopolitiği, Küre Yayınları, İstanbul.

Karaca, O. (2003), Türkiye’de Enflasyon - Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi, Doğu Üniversitesi Dergisi, 4 (2) 2003, 247-255

Karagöl, E., Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H.M. (2007), Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı, Doğu Üniversitesi Dergisi, 8 (1) 2007, 72-80

Kıyak, H. (2005), Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısı Ve Ortadoğu Ülkeleri İle Dış Ticaret İlişkileri, Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E. (2008), Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2008, C.13, S.2 s.351-360.

Korkmaz, O. (2011), İş Kazaları İle Verimlilik Arasındaki İlişki: Türkiye Taşkömürü Kurumu Örneği, Journal of Yasar University.

Leibenstein, H. (1966), Allocative Efficiency vs. "x-efficiency", American Economic Review, 56, ss.392-415.

Lewis, B. (1964), “Orta Şarkın Hüviyeti”, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII, s. 41.

Mazman İtik, Ü. (2008), Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri İle Ekonomik ve Ticari İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

- Mercan, M. ve Göçer, İ.** (2014), Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda hastalığı riski: Ampirik bir analiz, Hacettepe Üniversitesi.
- Oakley, P. ve Garforth, C.** (1985), Guide to extension training, FAO Training Series, No: 11, FAO, Rome, Italy.
- Oktayer, N. ve Susam, N.** (2008), Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi:1970-2005 Yılları Türkiye Örneği, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 22 Ocak 2008 Sayı: 1
- Öğüt, M.** (1998), Kalkınma Teorilerinde Paradigma Arayışları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özmete, E. ve Özdemir, P.** (2015), Türkiye de sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin analizi: Sosyal refah ve sosyal hizmetler, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Özyakışır, D.** (2011), Beseri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6:1, s:46-71
- Pehlivanoğlu, Ö.** (2004) Orta Doğu ve Türkiye, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- Robins, P.** (1991), Turkey and the Middle East, Pinter Publishers, London, s.58.
- Savaş, F.V.** (1979), Kalkınma Ekonomisi (İkinci Baskı), İ. İ. T. İ. A. Nihad Sayar Yardım Vakfı Yayınları, No:315/547, İstanbul, Türkiye.
- Sönmezoğlu, F.** (2004), Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, s.83.
- Şehsuvaroğlu, L.** (1997), Orta Doğu ve Su Politikaları, Türk yurdu, Ankara, s.76.
- Suudi Arabistan Ülke Bülteni** (2012), Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Aralık 2012.
- Şimşek, M. ve Kadılar, C.** (2005), “Türkiye’nin İhracat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yöntemi İle Eş bütünleşme Analizi”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 6, 1, sayfa:144-152.
- Topal, M. H.** (2017), Çifte Kazanç Hipotezinin OECD Ekonomileri İçin Testi: Panel Eş bütünleşme ve Nedensellik Analizi, The Journal of International Scientific Researches, 2017, 2(4)
- Turan, K. ve Özari, Ç.** (2015), Türkiye’de İşsizlik Sorunu: Bölgesel Karşılaştırmalar, KSBD, S. 13, Sonbahar 2015, y. 7, s. 155-177.

Turan, K., Özari, Ç. ve Demir, E. (2016), Kümeleme Analizi İle Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Göstergeler Açısından Karşılaştırılması, İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi 29, (143-165).

Türk, İ. (1999) Kamu Maliyesi, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara

Türkbal, A. (1998), Makro İktisat, Aktif Yayınevi, İstanbul, ISBN 975-8986-06-6 (I. Baskı 1998, II. Baskı 2000, III. Baskı 2005).

Ulusoy, V. ve Özari, Ç. (2013), Cari Açık Geleceği Şimdiden Tüketmek, Beta Basım A.Ş., I. Basım, İstanbul, ISBN 978-605-377-988-9.

Yardımcıoğlu, F. ve Gülmez, A. (2013), OPEC Ülkelerinde Hollanda Hastalığı: Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme ilişkisinin Ekonometrik Bir Analizi, Sosyo-Ekonomi Dergisi, Ocak-Haziran 2013-1, 130106, s.117-140.

Yavan, N. (2012), Türkiye'nin Yurt Dışındaki Doğrudan Yatırımları: Tarihsel ve Mekânsal Perspektif, Ahmet Yesevi Üniversitesi.

İnternet Kaynakları

Devlet İstatistik Kurumu, Türkiye Yıllık İstatistikler, <http://tuik.gov.tr>

World Data Bank, Dünya veri Bankası Yıllık İstatistikler, <http://databank.worldbank.org/>

Trade Map, Uluslararası iş geliştirme ticaret istatistikleri Yıllık İstatistikler, <http://www.trademap.org/>

EKLER

EK-1

Çizelge A.1: İran'ın İhracatındaki Başlıca Ürünler

GTİP

Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar ve Müstahsalları, Mumlar

Organik Kimyasallar

Metal Cevherleri, Cüruf ve Kül

Yenilen Meyvalar, Kabuklu Yemişler, Turunçgil Ve Kavun Kabuğu

Bakır ve Bakırdan Eşya

Demir ve Çelik

Plastik ve Plastikten Mamul Eşya

Halılar ve Diğer Dokumaya Elverişli Maddeden Yer Kaplamaları

Tuz, Kükürt, Toprak ve Taşlar, Alçılar ve Çimento

Motorlu Kara Taşıtları, Traktör, Bisiklet, Motosiklet ve Diğer

Alüminyum ve Alüminyumdan eşya

İnorganik Kimyasal Müstahsallar, Organik, İnorganik Bileşikler

Çinko ve Çinkodan Eşya

Makine ve Aksamları

Ham Postlar, Deriler (Kürkler Hariç) ve Köseleler

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge A.2: İran'ın İthalatındaki Başlıca Ürünler

GTİP

Makine ve Aksamları

Demir ve Çelik

Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar ve Müstahsalları, Mumlar

Motorlu Kara Taşıtları, Traktör, Bisiklet, Motosiklet ve Diğerleri

Elektrikli Makine Ve Cihazlar, Aksam ve Parçaları

Demir ve Çelikten Eşya

Plastik ve Plastikten Mamul Eşya

Optik, Fotoğraf, Sinema, Ölçü, Kontrol, Ayar Cihazları, Tıbbi Alet

Organik kimyasallar

Hububat

Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar ve Bunların Parçalanma Ürünleri

Kâğıt ve Karton; Kâğıt Hamurundan Kâğıt ve Kartondan Eşya

Eczacılık Ürünleri

Sentetik ve Suni Devamsız Lifler

3Muhtelif Kimyasal Maddeler

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge A.3: Suudi Arabistan'ın İhracatındaki Başlıca Ürünler

GTİP

Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı

Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları

Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar

Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları

Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb, prefabrik yapılar

Örme giyim eşyası ve aksesuarı

Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı

Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı

Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler

Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya

Demir veya çelikten eşya

Demir ve çelik

Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri

Plastikler ve mamulleri

Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge A.4: Suudi Arabistan'ın İthalatındaki Başlıca Ürünler

GTİP

Plastikler ve mamulleri

Organik kimyasal ürünler

Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar

Alüminyum ve alüminyumdan eşya

Adi metallere çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)

Cam ve cam eşya

Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler

Gübreler

Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülâsalar, tanenler, boyalar, pigmentler, vb, vernikler, vb, macunlar, mürekkepler

Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)

Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar, bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları

Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülâsaları, çay hülâsaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)

Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler

Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları

Kurşun ve kurşundan eşya

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge A.5: 2015 Yılında Türkiye'nin İran'a İhraç Ettiği Fasıllar (İlk on beş)

Ürün Grubu-Fasıllar	Tutar (1000 \$)
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	889.980
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	422.603
Plastikler ve mamulleri	186.111
Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	169.140
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	157.848
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	133.357
Sentetik ve suni devamsız lifler	120.413
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	99.420
Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	93.374
Demir veya çelikten eşya	89.940
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	70.794
Kâğıt ve karton, kâğıt hamurundan, kâğıttan veya kartondan eşya	66.813
Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	62.794
Demir ve çelik	62.680
Uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	60.028

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge A.6: 2015 Yılında Türkiye'nin İran'dan İthal Ettiği Fasıllar (İlk on beş)

Ürün Grubu-Fasıllar	Tutar (1000 \$)
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	4.900.536
Plastikler ve mamulleri	463.768
Bakır ve bakırdan eşya	193.943
Gübreler	100.425
Organik kimyasal ürünler	90.866
Çinko ve çinkodan eşya	88.636
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	45.323
Demir ve çelik	29.783
Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	19.047
Cam ve cam eşya	16.751
Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	13.929
Hububat	13.194
Kurşun ve kurşundan eşya	12.933
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	12.555
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	12.309

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge A.7: 2015 Yılında Türkiye'nin Suudi Arabistan'a İhraç Ettiği Fasıllar (İlk on beş)

Ürün Grubu-Fasıllar	Tutar (1000 \$)
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	416.901
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	388.196
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	279.994
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	271.231
Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb., prefabrik yapılar	195.579
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	140.821
Demir ve çelik	130.884
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	129.912
Demir veya çelikten eşya	129.594
Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	114.891
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	111.112
Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	87.566
Plastikler ve mamulleri	83.504
Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	79.367
Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	62.486

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Çizelge A.8: 2015 Yılında Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan İthal Ettiği Fasıllar (İlk on beş)

Ürün Grubu-Fasıllar	Tutar (1000 \$)
Plastikler ve mamulleri	1.324.536
Organik kimyasal ürünler	369.971
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	209.317
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	137.203
Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	15.986.
Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülusalalar, tanenler, boyalar, pigmentler vb., vernikler vb., macunlar, mürekkepler	11.256
Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	10.188
Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	6.4564
Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar, bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	4.485
Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	4.254
Cam ve cam eşya	3.851
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	2.968
Sentetik ve suni devamsız lifler	1.639
Kurşun ve kurşundan eşya	1.550
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	1.549

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

ÖZGEÇMİŞ

Bayram ATA

Doğum Tarihi: 01.01.1990

Doğum Yeri: ANTALYA

e-mail: bayram90ata@gmail.com

EĞİTİM

Yüksek Lisans – (2017) - İstanbul Aydın Üniversitesi – İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Finans Anabilim dalı – Uluslararası İktisat Bölümü (Türkçe)

Lisans – (2013) –İstanbul Aydın Üniversitesi– İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi – Ekonomi Finans Bölümü

İŞ TECRÜBESİ

Amor Giyim Gıda

06.2015 - 06.2016 e\Ticaret

Yabancı Dil

Türkçe – Anadil

İngilizce –Pre-İntermediate

Sınav Bilgileri

ALES EA – 58.60072

SAY– 59.42590

SÖZ –64.65528

Sertifikalar

27.10.2011 Kariyer Yönetimi, Kronos Akademi

27.10.2011 Finans - (Temel Bankacılık Eğitimi Sertifikası), Kronos Akademi

24.04.2013 Forex Piyasalar, İMKB ve Şirket Değerleme Yöntemleri

REFERANSLAR

Mustafa GİZLİ :KASSAN TARIM TAŞIMACILIK PLAS.SAN.TİC.LTD.ŞTİ.

İletişim Telefon :0532 232 47 44